

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM VE HİRİSTİYANLIKTA ARAF İNANCI

Nesiriye ŞEKERCİ

Danışman
Doç. Dr. Bekir Zakir ÇOBAN

2020-İZMİR

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam ve Hıristiyanlıkta Araf İnancı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2020

Nesiriye ŞEKERCİ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
İslam ve Hristiyanlıkta Araf İnancı
Nesiriye ŞEKERCİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Ölüm ötesi hemen hemen her dinin ana temalarından biridir. İslam ve Hristiyanlık'ta da ahiret konusuna oldukça önem verilmekle beraber, ölüm ötesi yaşamla ilgili bir kavram olan Araf inancı bu iki din açısından karşılaştırmalı olarak incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı bu dinlerde Araf inancını ortaya koymak ve bir karşılaştırma yapmaktır.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları belirtilmiştir. Birinci bölümde konuya altyapı oluşturma için İslam'da ahiret hayatına dair bazı kavramlar hakkında bilgi verildikten sonra Araf kavramı üzerinde durulmuş, özellikle Kur'an ve Tefsirlerde Araf konusu ele alınmıştır. İkinci bölümde Hristiyanlıkta ölüm ötesine dair bazı kavramlar işlendikten sonra Araf inancının kavram ve çerçevesi incelenmiştir. Kitab-ı Mukaddes, konsil kararları ve Kilise babalarının görüşlerine yer verilmiş; Hristiyan mezheplerinin Araf hakkındaki görüşleri incelendikten sonra Araf inancının mitolojik kökenleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Araf inancının İslam ve Hristiyanlık açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç kısmında ise ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Araf, Araf Ehli, Ölüm ötesi.

ABSTRACT
Master's Thesis
Purgatory in Islam and Christianity
Nesiriye Şekerci

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

Afterlife is one of the main themes of almost every religion. Although Islam and Christianity are also highly valued in the hereafter, Araf belief, a concept related to post-death life, has not been studied comparatively in terms of these two religions. The purpose of this study is to reveal the Araf belief in these religions and to make a comparison.

Our study comprises an introduction, three main chapters and a conclusion. The aim of the study, method and materials of the study were addressed in the introduction. After information was presented about some concepts regarding afterlife in Islam as a background, the concept Purgatory was discussed especially in Qur'an and its interpretations in the first chapter. After some concepts regarding afterlife were addressed, the concept and framework of the belief of Purgatory was examined in the second chapter. The Bible, the decisions of the Church Councils and the viewpoints of Church Fathers were included and after the opinions of Christian denominations about Purgatory were studied; the mythological roots of the belief of Purgatory were emphasized also in the second chapter. The belief of Purgatory was compared in terms of Islam and Christianity according to some criteria in the third chapter. Finally, evaluations were made in the conclusion.

Keywords: Purgatory, People of Purgatory, Afterdeath

İSLAM VE HİRİSTİYANLIKTAKİ ARAF İNANCI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAM'DA ARAF İNANCI

1.1.ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI HAYAT İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR	3
1.1.1. Ölüm	3
1.1.2. Ahiret	6
1.1.3. Berzah ve Kabir	8
1.1.4. Kıyamet	10
1.1.5. Ba's ve Haşr	13
1.1.6. Hesap	16
1.1.7. Cennet ve Cehennem Ehli	17
1.1.8. Araf Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı	19
1.1.9. Araf Ehli	20
1.1.10. Sabikun	25
1.2.KUR'AN'DA VE TEFSİRLERDE ARAF KAVRAMI	26
1.2.1 Araf ile İlgili Kur'an Ayetleri	26
1.2.2. Araf Suresi	27
1.2.3. Kur'an Tefsirlerinde Araf ile İlgili Yorumlar	28
1.2.4. Araf Suresinde İlgili Ayetlerin Meal ve Tefsiri	29
1.3.İSLAM KELAM MEZHEPLERİNİN ARAFA BAKIŞI	39
1.4. HADİSLERDE ARAF EHLİ	42

İKİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYANLIKTAKİ ARAF İNANCI

2.1. HİRİSTİYANLIKTAKİ ÖLÜM VE SONRASI HAYAT İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR	47
2.1.1. Ölüm	47
2.1.2. Ahiret	49
2.1.3. Kabir Hayatı	53
2.1.4. Kıyamet	54
2.1.5. Diriliş	59
2.1.6. Son Yargı	62
2.1.7. Cennet	63
2.1.8. Cehennem	65
2.2. PURGATORY (ARAF) KAVRAMI	66
2.2.1. Lügat Ve Terim Anlamı	66
2.3. KİTAB-I MUKADDES’TE ARAF İNANCI	72
2.4. KİLİSE BABALARININ ARAF HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	76
2.5. ARAF HAKKINDA ALINAN KONSİL KARARLARI	78
2.6. HİRİSTİYAN MEZHEPLERİNİN ARAFA BAKIŞI	80
2.7. ARAF İNANCININ YAHUDİLİK İLE BAĞLANTISI	83
2.8. ARAF İNANCININ MİTOLOJİK KÖKENLERİ VE ARAF’IN DOĞUŞU	87
2.9. ARAF’IN KATLARI: DANTE’NİN ARAFI	97
2.9.1. Birinci Kat	98
2.9.2. İkinci Kat	99
2.9.3. Üçüncü Kat	100
2.9.4. Dördüncü Kat	100
2.9.5. Beşinci Kat	101
2.9.6. Altıncı Kat	101
2.9.7. Yedinci Kat	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM VE HİRİSTİYANLIKTA ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. KUR’AN-I KERİM VE KİTAB-I MUKADDES AÇISINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI	103
3.2. İNANÇ ESASLARI BAKIMINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI	104
3.3. MAHİYETİ BAKIMINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI	106
3.4. MEZHEPLER AÇISINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI	110
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	117

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
ter.	Tercüme eden
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
t.y.	Tarih yok
y.y.	Yer yok
mad.	Maddesi
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi.
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
MÖ.	Milattan önce
MS.	Milattan Sonra
yy.	Yüzyıl
İhts.	İhtisar eden.
H.z.	Hazreti
Trans. By.	Çeviren
Vol.	Volume
vb.	Ve benzeri
İFD.	İlahiyat Fakültesi Dergisi
KSÜ.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.Ü.İ.F.D.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İ.Ü.İ.F.	İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu “İslam ve Hristiyanlıkta Araf İnancı”nı ele almaktadır. Ahiret inancı İslamiyet’te ve diriliş inancı üzerine bina edilen Hristiyanlık’ta inanç esaslarından birini teşkil eder. Araf, İslamiyet için ahiret boyutunda gerçekleşecek olan ve Kur’an’da yer verilen bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kur’an’da açık ve net bir şekilde Araf ve Araf ehlinin kimler olduğu hususu belirtilmediğinden bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Biz bu araştırmamızda İslamiyet’te Araf inancını ele aldıktan sonra bu konuda yapılan yorumların bir çerçevesini çıkarmaya çalıştık. Hristiyanlık’ta ise Araf inancı Kitab-ı Mukaddes’te bazı pasajlara atıfta bulunulsa da inanç esası olarak açıkça yer almadığından bu inanç Orta Çağ’da literatüre giren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple inanç esaslarına sonradan dahil olan Araf konusu Hristiyanlar arasında tartışmalı bir problem olarak bazı Hristiyan mezheplerince kabul görmezken, Katolikler için büyük bir öneme sahiptir. Araştırmamızda Hristiyanlık’ta Araf kavramı, önemi ve bu inancı kabul etmeye götüren sebepleri, bu inanca dair temel dayanakların ne olduğu araştırılmış ve bu iki dinin Araf konusunda birbirinden etkilenip etkilenmediği, benzer ve farklı yönlerini incelemeye çalıştık. Dolayısıyla tezimizin temel amacı; İslam’da ve Hristiyanlık’taki Araf inancının benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak; aynı zamanda, özellikle Katolik Hristiyanlar arasında önemli bir yere sahip olan bu öğretinin dayandığı kökenleri incelemektir.

B- Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tezin temel yöntemi karşılaştırmadır. Bu çerçevede öncelikle İslam’da Araf inancının kaynağı ve ne şekilde yorumlandığı ele alındıktan sonra Hristiyanlık’taki *purgatorium* inancıyla benzer ve farklı yönleri değerlendirilmiştir.

İslamiyet açısından baktığımızda Kur’an-ı Kerim ve tefsirler ana kaynağımızı oluşturmaktadır. Bu alanda başvurduğumuz temel tefsir kaynaklarından bazıları şöyledir: Fahreddin er-Razi’nin (ö. 606/1210) Mefatihü’l Ğayb, adlı eseri, Taberi’nin (ö. 310/923) Camiu’l-Beyan An Te’vili Ayi’l-Kur’an’ı, Kuşeyri’nin (ö. 465/1072) Letaifu’l İşarat adlı eseri, Zemahşeri’nin (ö. 538/1144) el-Keşşaf An Haka’iki Ğavamidi’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil Fi Vucuhi’t-Te’vil adlı eseri, Ebu Mansur el-Matüridi’nin (ö. 333/944) Te’vilatü’l Kur’an’ı, Beydavi’nin (ö. 685/1286) Envaru’t-

Tenzil ve Esrarü't-Te'vil adlı çalışması, İbn Kesir'in (ö. 774/1373) Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri'i, İbnü'l Cevzi'nin (ö. 597/1201) Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir'i, Muhammed Hüseyin Tabatabai'nin (ö. 1981) El Mizan Fi Tefsiri-il Kur'an adlı eseri, Kurtubi'nin (ö. 671/1273) el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an'ı, Süleyman Ateş'in (ö. 1973) Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri. Bu tefsir kaynakları yanında hadis literatüründen de yararlanılmıştır. Tefsir ve hadis literatürüne dayanan ve Araf konusuna değinen diğer çalışmalar ise araştırmamız açısından ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Hristiyanlık'taki Araf inancı konusunda ise Kitab-ı Mukaddes ana kaynağımızı oluşturmaktadır. Fakat Kitab-ı Mukaddes'te bu konuyla ilgili bilginin sınırlı olmasından dolayı araştırmamızda ikincil kaynaklara, bazı akademik çalışmalara ve ansiklopedilere müracaat edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: F. L. Cross and E.A. Livingstone'un editörlüğünü yaptığı The Oxford Dictionary of the Christian Church adlı eser; Karl Rahner'in editörü olduğu Encyclopedia of Theology the Concise Sacramentum Mundi; New Catholic Encyclopedia; Dante'nin (ö. 1321) La Divina Commedia adlı eseri; Jacques Le Goff'un (ö. 2014) The Brith of Purgatory adlı kitabı, Aidan Antony O'Lynn'nin Ghost of Place and Spirits of War adlı doktora tezi; İbrahim Usta'nın "Das Fegefeuer Im Katholischen Christentum" adlı makalesi; Elif Boyacıoğlu'nun Demise of the Walking Dead: The Rise of Purgatory and the End of Revenancy adlı yüksek lisans tezi.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA ARAF İNANCI

1.1.ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI HAYAT İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

1.1.1. Ölüm

Kur'an'da ölüme ilişkin olarak daha çok *mevt* ve *vefa* köklerinin isim ile fiil hallerinin kullanılmasının yanı sıra kesin olan gerçeklik anlamında ki *yakin* tabiriyle de ifade edilmiştir.¹ İnsanların, duyularıyla bizzat müşahade ettikleri ve ittifakla kabul ettikleri tek gerçek, ölüm olarak karşımıza çıkar. İnsanların ve diğer canlıların ölçülü olan yaşantı müddetlerinin sonlanması, başka bir deyişle ruhun bedenden ayrılması ölüm ile tabir edilir.²

Birçok ayette de vurgulandığı gibi Allah yaşatır ve öldürür.³ İnsan adına oldukça önemli olan ve onun iradesinin dışında gerçekleşen ölüm olayı Allah'a nispet edilmiş ve naslardan anlaşılabileceği üzere Allah bu fiili gerçekleştirmek için meleklerini⁴ görevlendirmiştir. Dünya hayatı için ölüm bir gerçeklik olsa bile insanoğlu için amaç ölmek değil aksine yaşamaktır. Allah akılla donattığı ve ruhundan üflediği Adem'in soyunu sonsuz yaşam ile ödüllendirecektir. İnsan için yaşam iki kısma ayrılmış olup ilk kısım, imtihan, ikincisi ise bu imtihanın sonucuna göre şekillenecek olan ebedi hayat evresidir. Ölüm bu iki bölümü bütünleştiren bir geçiş sürecidir. Bu nedenle ölüm Kur'an'da hemen hemen yirmi ayete yakın Allah'la buluşmak (lika) olarak açıklanmıştır.⁵

Ölüm hakikati her canlının kaçınılmaz olarak başına geleceği bir gerçekliktir. Bu gerçeklik Kur'an'da Al-i İmran suresinin 185. ayetinde şöyle ifade edilmektedir: “Her nefis ölümü tadacaktır.” Yine Enbiya suresinin 34. ayetinde “Ey peygamber senden evvel kimseyi ölümsüz yaratmadık sen ölürsün de onlar baki mi kalırlar?”

¹ Aydın Çamlıca, **Ahret İnancı Üzerine Kelami Bir Değerlendirme: Ebu'l-Mu'in En-Nesefi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019, s. 54.

² Süleyman Toprak, **Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)**, 10. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2017, s. 117.

³ Mülk, 67/2.

⁴ Melekü'l-Mevt insanın canını almakla görevli ölüm meleği. Azrail kelimesi Kur'an'da geçmemektedir. Secde, 32/11.

⁵ Bekir Topaloğlu, “Ölüm” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 34.

şeklinde ifade edilir. Burada kullanılan *nefs* kelimesi beden üzerine yoğunlaşmaktadır. Soyut bir cevher olan ruh insanın metafiziksel duyumlarını ifade eder. Bedene ait olan hayat, hareketlilik, canlılık, konuşma, yeme vb. gibi bedene ait aktif duyumlar *nefis* (ya da *nefs*) kelimesiyle ifade edilir. Genel anlamda *nefs* kelimesi bedene ait olan duyum ve hislerin yanı sıra ruhaniyatı da ifade etmektedir. Ruh ise yalnızca manevi olan bir yapıyı belirtmektedir. Nefs hem ruhu hem de bedeni içine alır.⁶ Ruh sözlükte can, nefes, rüzgâr, öz, ilham, vahiy gibi anlamlara gelirken, terim olarak ifade edilecek olursa canlılarda hayatı sağlayan unsurdur.⁷ Ruhun mahiyeti, kıdemi ve hudüsü hakkındaki tartışmalar hala devam etmektedir. Allah ile nasıl bir bağı vardır? Bir mahluk gibi sonradan mı yaratıldı (hudüs)? yoksa önceden var mıydı (kıdem)? Eğer varlık olarak ölümsüz ise aynı zamanda kadimdir. Kadim değil de yaratılmış ise ölümle birlikte beden ile o da yok olacak demektir ki bu durumda onun özelliğine terstir. Öyleyse nedir? Nasların mahiyeti ve filozofların görüşleriyle bu konu girift bir hal almaktadır. Eflatun’a göre ruhlar, ezeldirler ve cesetten önce vardılar. Meşşai düşüncesindeki filozoflar, Aristo geleneğine benzer olarak, ruhun ezeli oluşu ve cesetten önce var olduğu görüşünü bu şekliyle kabullenmezler. Aristoteles’e göre eğer nefis cesetten önce mevcut olsaydı, bütün ya da bağımsız fertler halinde mevcut olurdu. Nefis, bedenin var olmasıyla vardır. Bu kısımda problem ruhun kıdemine ilişkindir. İslam filozoflarını nefsin kıdemine iten faktör ruhun ebedi olmasıdır. Filozoflara ruhun ezeli olduğunu düşündüren iki faktör vardır. Bunun ilki ruhun (nefis ve ruhu aynı anlamda kullanıyoruz) mahiyetidir ki ruh bir cevher olduğundan yok olmaz, ikincisi ise Allah’a izafe edilmiş olmasıdır. Bu izafet şöyle açıklanır; eğer ruh Allah’ın emri⁸ ise Allah ezeldir ve emirleri sonsuzdur, bu durumda ruhta baki olmaktadır, biçimindeki düşüncelerden kaynaklanır. Diğer bir ayet, “Ona ruhumdan üfledim”⁹ şeklindedir. İslam aleminde ki düşünürler ilk ayette geçen “ruhun Allah’ın emri olması” ifadelerini, ona beka verilmesi anlamına gelmeyeceğini belirtirken, burada geçmekte olan emrin bir vahiy olduğunu ve bu emrin onun hudüsüne ilişkin

⁶ Hasan Özalp, **Farabi ve İbn Sina Düşüncesinde Ruh ve Ölüm Ötesi**, Ankamat Mat., Ankara, 2014, s. 62.

⁷ Hasan Taşdemir, **Gazali’de Ölüm ve Sonrası Hayat**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014, s. 11.

⁸ İsra, 17/85.

⁹ Hicr, 15/29.

kanıt niteliğinde olduğunu belirtirler.¹⁰ İkinci ayette geçmekte olan ruhun üflenmesi ise, ruhun insanın bedenine üflenmesi anlamına gelmez, Adem'in insan biçiminde yaratılışı olarak ifade edilir. Ruhun hudüsüne ilişkin olarak en iddialı çıkış şu şekildedir; ruh mahiyeti ve Allah'a izafiyetinden dolayı bakidir. Yalnız bu beka onun kendi yapısından kaynaklanmaz, baki olan Allah'ın ruha bahşetmesinden kaynaklanır. Öyleyse hadis olan ruhlar baki olacaklardır ve bu bekaları zatlarından kaynaklanmaz. Allah'ın onlara lütfundan kaynaklanır. Eğer kıdemini kabullenirsek Allah'ın zatına gölge düşmüş olur ve kadim olan başka varlıkların oluşmasına olanak tanır.¹¹

İbn Sina nefs-beden ilişkisini incelerken öncelikle nefsin manevi bir cevher oluşunu ifade eder. Nefs kaynağını akli bir prensipten almak suretiyle cismi harekete geçiren ancak kendisi cisim olmayan bir cevherdir, şeklinde tanım yapar.¹² Gazzali'ye göre ruh araz olamaz, o cisim de değildir çünkü cisim bölünme özelliğindedir, halbuki ruh bölünmez. O zaman ruh başlı başına bir cevherdir ve bedende yer işgal etmez. Ruh bedene bitişik olmadığı gibi ondan ayrı da değildir. Allah ruh hakkında “Ona ruhumdan üfledim” buyurur. Buna göre Allah, ruhu kendi zatına izafe etmiştir. Gazzali'ye göre buradaki “üflemek” ten maksat ruhun Allah'tan bir parça olması veya Allah'ın zatının bölünmesi anlamında değil, tıpkı güneş ışığının yeryüzüne vurması neticesinde ışığın güneşe izafesi gibi bir durum olduğunu belirtir. Düşünür ruhun bir nevi kadim olduğunu ancak bu kadim oluş ruhun yaratılmış olmadığı yani üzerinde ölçme tartmanın yapılmadığı, onun yer işgal eden bir varlık olmadığı anlamına gelir. Gerçekte Gazzali'ye göre ruh, bir zamanlar olmayıp sonradan var edilmiştir.¹³

Kur'an'da insan ruhu konusunda açık bir ifade bulunmadığından bu konuda birçok yorum yapılmıştır. Kur'an'da ruh konusunda belirtilen, *ruhu'l-kuds*, *ruhu'l-emin* şeklinde Cebrail'in adı ya da *vahiy* olarak yer alırken yine Kur'an Hz. İsa'yı ve bizzat kendisini (Kur'an/vahiy) de ruh diye tanımlamaktadır.¹⁴ Kuran açık biçimde ruhun emr-i ilahiden oluştuğunu, ruh konusuna ilişkin olarak insanlara çok az bilgi

¹⁰ Özalp, s. 67.

¹¹ Özalp, s. 68.

¹² Ahmet Çapku, **İbn Sina, Gazzali ve İbn Rüşd'de Eskatoloji**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 95.

¹³ Çapku, s. 193.

¹⁴ İlgili ayetlerden bazıları için bkz. Ğafir, 40/15; Mücadele, 58/22; Mearic, 70/4; Kadr, 97/4; Nisa, 4/171; Nahl, 16/2; Şura, 42/52; Bakara, 2/87; Şuara, 26/193.

verildiğini belirtir.¹⁵ Ruhun, Allah'ın emri olması, Allah'ın yaratmasının içine dahil olduğu, onu Allah dışında hiçbir varlığın bilemeyeceğini açıkça ifade etmektedir.¹⁶

1.1.2. Ahiret

İnsanın ölümünden sonra başlayıp ikinci hayat olarak ebediyen devam edecek olan ahiret, son manasına gelip, Kur'an-ı Kerim'de, *el-yevmü'l-ahir* (son gün), *ed-darü'l-ahire* (son ikamet mahalli), *en-neş'etü'l-ahire* (ikinci yaratılış, son hilkat) gibi isimlerle tasvir edilmektedir.¹⁷ Ahiret, kıyamet ile dünyanın sona ereceği, insanın ölümünün ardından dirileceği, hesap verip sonsuza kadar kalacağı yer olarak tanımlanmaktadır. Mahşer hayatının başlaması kıyametten sonra bütün insanların dirilmesi ile olacaktır.¹⁸

İnsanın ölümüyle başlayacak olan ahiret hayatının ilk safhası olan kabir insan için ilk durak niteliğindedir ve kıyamet kopuncaya kadar kişi için bir berzah alemi vardır. İsrâfil'in sura ilk üflemesiyle kıyamet hadisesi vuku bulurken ikinci üflemesiyle diriliş gerçekleşir. Allah'ın seçme ve yetki kabiliyetiyle yarattığı insan için, dünya hayatında yaptıklarının karşılığını ahirette alacağı bir hesap başlar.¹⁹

Kur'an'da yer alan kavram bütünlüğü içinde, sözlük anlamına zıt düşen ahiret kavramı, Kur'an öğretisinde insanın ölümünden sonraki ebedi yaşamını belirtir.²⁰ Kur'an'da dünya yaşamının geçiciliğine karşın ahiret hayatının kalıcılığı sıkça tekrarlanmaktadır. Ankebut suresinin 64. ayetinde bu gerçeklik şöyle ifade edilmektedir: “Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve eğlenceden ibarettir, ahiret hayatına gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı!” evren ya da dünyanın ve içinde bulunanların boş yere, Kur'an'ın kendine özgü olan anlatımıyla oyun ve eğlence olarak yaratılmadığı vurgulanıp, sözü edilen varlığın bir sonunun olduğu dile getirilir. Kur'an'daki tespitlerden de anlaşılacağı gibi bu son, daha yaratılışın en başından

¹⁵ “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

¹⁶ Galip Türcan, **Kur'an'da Ahiret İnancı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s.128.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, mad., **DİA**, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 1, s. 543.

¹⁸ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi**, 7. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 576.

¹⁹ Talip Ayar, “İslam”, **Dinler Tarihi**, (Ed. Baki Adam), 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 223.

²⁰ Mehmet Paçacı, **Kutsal Kitaplarda Ölümötesi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 59.

planlanmış²¹ insanında içinde olduğu bütün varlık için bir ömür, belli bir zaman dilimi tayin edilmiştir. Yani varlığı yaratan, varlığın yaşamına ilişkin bir süre belirlemiştir. Bilineceği üzere kovulmuş şeytan insana karşı yapacak olduğu faaliyetlere ilişkin olarak zaman talebinde bulunmuş²² bu süreninin sonunu da taşıyabildiği kadar ileriye doğru taşıyarak; *ba's* (dirilme) gününe kadar zaman istemiş ve bu isteği Allah tarafından kabul edilmiştir.²³ Böylece insan için imtihan süreci başlamıştır.

Kur'an'da dünya hayatının geçiciliğine, kısıllığına, aldatıcılığına, oyun ve eğlenceden ibaret oluşuna, ahiretin daha değerli, kalıcı ve sürekli oluşuna sıkça vurgu yapılması, Kur'an'ın inişini dikkate alarak düşündüğümüzde muhatapların daha çok cahiliye Arapları ve o zihniyette olanlar olduğu anlaşılabılır.²⁴ Mekkeli müşriklerin Casiye suresi 24. ayette ifade edildiği gibi, “Onlar: Yaşam yalnızca bu dünyada yaşadıklarımızdır. Yaşarız ve ölürüz. Bizi yalnızca helak eden dehr (zaman) dir” diyerek Kur'an'ın ahiret düşüncesine karşı sürdürdükleri uzlaşmaz davranışlarının temellerinde nihilizm düşüncesi bulunmaktadır. Cahiliye Araplarının ekserisini dinsizliğe götüren bu nihilizm, Mekkeliler arasında da bu dünyada rahatlık içinde yaşamak arzusu şeklinde kendisini dışa vurmuştur. Onlar zeki ve kabiliyetli tüccarlardı. İzutsu'ya göre Mekkelilerin diriliş inancına karşı olan bu olumsuz tutumları yalnızca bu zihniyetle açıklanabilir. Zengin tüccarların kendilerine duydukları bu güven -Kur'an deyişle *istiğna* (kendi başına buyrukluk) hali- ancak böyle ifade edilebilir.²⁵

Allah Al-i İmran suresinin 185. ayetinde “...Bu dünya hayatı aldanılan bir mal gibidir” buyurmaktadır. Allah bu dünya hayatını, müşterinin bağlanması için, süslenerek gösterilen, bozukluğu sonradan fark edilen bir mala benzeterek tasvir etmiştir. Said ibn Cübeyr bu ayetin, ahireti değil de dünya hayatını tercih edenler için olduğunu, fakat ahireti isteyen ve bu dünya hayatını Allah yolunda sarf eden kimseler için ise, “Bu ne güzel bir mal” dediği rivayet edilir. Dünyanın aldatıcılığı pek çok yönden fazladır. İnsan dünyada istediklerini ne kadar fazla elde eder ise dünyaya olan

²¹ Türcan, s. 49.

²² İlgili ayetler için bkz. Araf, 7/14,15; Hicr, 15/36, 37, 38; Sad, 38/79,80,81.

²³ Türcan, s. 68.

²⁴ Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2006, Sayı: 3, s. 180.

²⁵ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y., ss. 112-113.

bağlılığı da o kadar artar. Kişi amacına ulaşınca, nefsinin teskin olacağını sansa dahi durum öyle olmamaktadır. Aksine onun arzu ve hırsı daha da fazlalaşır. İnsanlar dünyada elde ettikleri mal nispetinde, mutluluk ve hayırların en büyüklerinden olan ahiret mutluluğundan mahrum olacaklarını düşünmemektedirler. İşte bu sebeplerle dünyanın bir aldanma metası olduğu söylenebilir.²⁶

Kur'an'da Allah'a ve ahirete olan inancın birlikte ve sıkça vurgulanması bunun önemini gözler önüne sermektedir. İslam akaidinin üç ana esasından (Allah'a, ahiret gününe ve peygamberlere olan iman) birisini teşkil etmekte olan ahirete iman, öncelikle insanlarda sorumluluk duygusu oluşturmakta ve bu yönü ile kişiyi ahlaki ve hukuki olarak bağlamaktadır.²⁷

Kur'an'ın dünya hayatının geçiciliğine ve ahiret hayatının kalıcılığına vurgu yapması, dünya hayatının değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Kur'an'da imandan sonra salih amele ve kötülüklerden kaçınmaya ilişkin olarak yapılan vurgulama gösterir ki, ahiretin inşası dünya hayatında gerçekleşmektedir ve önemi insan için açıktır.²⁸ Kur'an bunu "Kimler zerre miktarı hayır işlemiş ise onun karşılığını alır. Kimler de zerre miktarı şer'e bulaşmış ise onun karşılığını görür"²⁹ şeklinde belirtilmektedir.

İsra suresinin 18. ve 19. ayetlerinde dünya yahut ahiret hayatını tercih edenler hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: "Kimler dünyayı isterse, onlara arzu ettiğimiz yani dilemiş olduğumuz kadarı verilir, daha sonrada onu kınanmış ve kovulmuş şekilde cehenneme atarız. Kimler de mümin olarak ahireti ister ve bunun gerektirdiği gibi çalışır ise onların çalışmaları kabul edilir."

1.1.3. Berzah ve Kabir

Genel olarak insan hayatını değişik evrelere ayırabiliriz. Kal-u Bela denilen ruhlar alemi, anne karnında geçen ve ruhun üfürüldüğü dönem, doğumla başlayarak ölümle sonlanan dünya yaşantısı, ölüm ile başlayarak yeniden dirilişe kadar geçen

²⁶ Fahrüddin er-Razi Muhammed b. Ömer, **Tefsiri Kebir - Mefatihü'l Gayb**, Ter. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, Cilt: 7, ss. 254-255.

²⁷ Topaloğlu, "Ahiret", s. 545.

²⁸ Yavuz, s. 180.

²⁹ Zilzal, 99/7,8.

berzah alemi veya kabir hayatı, hesap vermek ve karşılığını görmek üzere kabirlerden kalkıp ebedi olarak devam edecek olan ahiret hayatı evresidir.³⁰

Kabir kelimesi lügatte ölen insanın gömüldüğü yer anlamında kullanılır.³¹ Berzah ise kelime olarak iki şey arasındaki engel manasında kullanılır. Yani berzah, dünya ve ahiret arasındaki sınır, engeldir. Bu kavram, ölümden dirilişe (ba's) kadar geçen aralığı (ara dönem) ifade eder.³² Cürcani'nin tarifine göre "kesif olan cisimler ile mücerret olan ruhlar alemini birbirinden ayırmakta olan misal alemdir."³³

Hac suresi 7. ayette: "Kabirlerde olanları Allah diriltecektir" ve Müminun suresi 99-100. ayetlerde "Nihayet o kişilerden birisine ölüm geldiğinde der ki: Rabbim! boşa geçirdiğim dünya hayatına beni geri gönder ki daha iyi hareketlerde bulunayım" Hayır! Onun söylemiş olduğu bu söz sadece boş bir laftır. Onların gerilerinde ise tekrardan dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah hayatı vardır" ayetlerinde olduğu gibi berzah manası kullanılmıştır. Yine Rahman suresinin 20. ayetinde Berzah şöyle tanımlanır: "O iki denizin ortasına engel koymuştur; birbirlerine karışamazlar" burada Berzah, engel ve ayırıcı anlamındadır. Ayetlerden şu anlaşılabilir: iki denizin suyu birbirine karışmadığı gibi, insanlar öldüğünde ne ahirete geçebilirler ne de dünyaya dönebilirler. Berzah onlar için bir engeldir. Her ikisinden de engellenerek mahrum bırakılmış olurlar.³⁴

Kur'an'da kabir hayatı hakkında bilgi verilmemesi değişik yorumlara sebep olmuştur. Buradaki asıl mesele, kabirde azabın olup olmayacağı meselesidir. Kur'an'da kabir azabına delil gösterilen ayet Ğafir suresinin 45-46. ayetleridir: "...Firavun'un kavmini kötü bir azap kuşattı. Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacak olduğu günde; Firavunun ailesini azapların en çetin olanına sokun (denilecek)!"

Kabir azabını reddedenlerin gerekçeleri akli olup, hesap, mizan olmadan azabın olmasının uygun olmayacağı düşüncesidir. Bu yaklaşım tarzı şu açıdan yanlış

³⁰ Ekrem Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye göre Kabir Azabı", **Batman Üniversitesi, İ.İ.F.H.D.**, 2017, Cilt: 1, Sayı. 2, s. 69.

³¹ Toprak, s. 19.

³² Mehmet Ödemiş, "Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı" **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 30(2017), s. 508.

³³ Türcan, s.146.

³⁴ Ali Böcü, **Es-Suyuti'nin Şerhu's-Sudur Bi Şerhi Hali'l-Mevta Ve'l-Kubur Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadislerin İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2005, s.10.

görülmektedir, içinde yaşadığımız dünya hayatında bazı insanlara veya işledikleri suçlardan dolayı bazı kavimlere ceza verildiğini bilmekteyiz, özellikle helak edilen kavimler Kur'an'da ifade edilmiştir. Başka bir husus da gayb alemi, metafizik dünya ile ilgili meseleleri rasyonalist bir yaklaşımla halletme yoluna gidilmesidir. Halbuki dini meseleler birinci derecede nakli delillere dayanır.³⁵ Yapılan bu tartışmalar içinde hadisin belirleyiciliği görülür. Hz. Peygambere direkt olarak nispet edilmekte olan hadislerde kabir azabına ilişkin tabirler yer almaktadır. Kabir azabıyla ilgili hadislerden biri şöyledir: İbn Abbas'tan rivayetle: "Hz. Peygamber iki tane kabri ziyaret etti ve 'Bu iki kabirdekiler kesinlikle azap görüyorlar. Halbuki büyük bir günahtan dolayı azap olmuyorlar' buyurdu. Sonrasında: 'Evet, biri koğuculuk yapardı, öteki de idrarından temizlenmezdi' buyurdu."³⁶ Kişi öldükten sonra kabirde kendisine iki sorgu meleğinin geleceği ve ona "Rabbin kim? "Peygamberin kim? gibi birtakım sorular soracakları rivayet edilmektedir. Devamında "O kimse bir şey bilmiyorum" dediğinde kendisine azap edileceği rivayet edilir.³⁷

Kabir azabıyla ilgili bu ve benzeri hadisler isnadları bakımından sahih olduğu gibi metin ve içerik bakımından da sahihtir.³⁸ Kabir azabının olacağı düşüncesinde olan Ebu Hanife'de, bu düşüncesini ilgili olan konularda ki hadislere dayandırır. Eş'ari'de Mutezile'nin kabir azabını inkâr etmesine karşı fazlaca hadisin varlığını dile getirmekte, bu sırada ashabın tavırlarını da belirtmekte onlardan kabir azabı aleyhine hiçbir haberin gelmediğini hatırlatmaktadır.³⁹

1.1.4. Kıyamet

Kıyamet kım kökünden türemiş olup lügat anlamı, ayağa kalkmak, dikilmek, yükselmek, yukarı kalkmak anlamlarına gelir.⁴⁰ Dünya hayatının bitişi ve ahiret için yeniden dirilişi ifade eden kıyamet; Kur'an'da, *tamme* (felaket),⁴¹ *sahha* (kulakları

³⁵ Saffet Sancaklı, "Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı", **İ.Ü.İ.F.D.**, Bahar, 2018/9(1)21-46.

³⁶ Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail el-Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercümesi*, ter. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987, s. 1300, 24/Cenaiz, 88.

³⁷ Buhari, 24/Cenaiz, 86, (III, 1298).

³⁸ Sancaklı, s. 32.

³⁹ Türkan, s. 147.

⁴⁰ Rağıp El-İsfahani, **Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü**, ter. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 876.

⁴¹ Naziat, 79/34.

patlatan gürültü),⁴² *saa* (an, saat),⁴³ *yevmun asir* (zor gün),⁴⁴ ve *yevmun sakil* (ağır gün),⁴⁵ gibi terkipler şeklinde zikredilmektedir.

Kâinat sisteminin yıkılışı, kıyamet dediğimiz şey Kur'an'da daha çok *sa'ah* kelimesi ile ifade edilir. Son saat, kıyamet saati, kıyamet vakti anlamındadır. *Es-sa'ah* kelimesi bu sistemin sona erdirilmesi ve yeni bir oluşumun meydana getirilme sürecinin başlamasıdır. *El-Kiyameh* kelimesi ise yeni sistemin yaratılış sürecini ortaya koymaktadır.⁴⁶

İslam inancına göre insan bu dünyaya bir amaç için gönderilmiştir. Bu amaç âlemin yaratıcısını tanımak (marifetullah) ve ona kulluk etmektir. Her varlığın tabi bir sonu vardır. Kıyamet Kuran'da oldukça etkileyici bir biçimde ifade edilmektedir.

*“Ey insanlar Rabbinize karşı durmaktan sakının. Babanın evladına evladın da babası adına bir fidye veremeyeceği günden sakının. Biliniz ki Rab'binizin vermiş olduğu söz haktır. Kesinlikle dünya yaşamı sizi aldatmasın, Allah'ın affedeceğine güvenerek şeytan sizleri kandırmasın. Kıyamet saati hakkında bilgi, yalnızca Allah katındadır, O rahimlerde olanı bilir. Kimse yarın için ne elde edeceğini bilemez. Yine kimse öleceği yeri bilemez. Şüphesiz Allah, bilendir, her şeyden haberdardır.”*⁴⁷

Matüridi Allah'tan başka hiç kimsenin kıyamet saati hakkında bilgi sahibi olamayacağını ifade eden ayetlerden hareketle Rafızı ve Batıniler dışında herkesin bu konuda ittifak halinde olduğunu belirtir. Matüridi ve İslam alimleri, kıyametin kopuş zamanının bilinmemesine rağmen, bazı ayet ve hadislerle dayanarak onun vukuunu ve yakınlığını bildiren birtakım şart ve alametler olduğunu bildirmişlerdir.⁴⁸

Kıyamet, semitik dinlerin temel iman esaslarından biri olup inananlarca hayatlarını ilgilendiren çok önemli husustur. Herkesin kıyameti kendi ölümüyle başlar. Kur'an da kıyametin fiilen kopması sura ilk üfleniş ile başlar.⁴⁹ Bu Zümer suresi 68. ayette şöyle ifade edilir: “Sura üflenmesi ile Allah'ın diledikleri müstesna yerlerde ve göklerde olan ne varsa ölecek. Sonra sura bir kez daha üflenmesi ile bir de ne göresin ölenler ayağa kalkmış bakıyorlar!”

⁴² Abese, 80/33.

⁴³ En'am, 6/31,40; Rum, 30/12,14,55; Kamer, 54/146; Naziat, 79/42.

⁴⁴ Müddessir, 74/9.

⁴⁵ İnsan, 76/27.

⁴⁶ Mehmet Okuyan, **Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret**, 8. Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul, 2018, s. 17-18.

⁴⁷ Lokman, 31/33.

⁴⁸ Adil Bebek, “Matüridi'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, **M.Ü.İ.F.D.**, 19(2000), 5-41.

⁴⁹ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet” mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt:25, ss. 516-522.

Bu kozmik olayla birlikte yerküre dağlarıyla birlikte yörüngesinden çıkarılıp parçalanacak, gök yarılacak,⁵⁰ güneş katlanacak. Kur'an'da ahirete ilişkin olaylar oldukça canlı bir biçimde anlatılmıştır. Son günün gelmesi ile süre gelen düzen bir anda bozulur. O an oldukça kısa bir zamanda olacak ve bitecektir.⁵¹

“Güneş katlanarak dürüldüğünde, yıldızlar teker teker döküldüğünde, dağlar yürütülmeye başladığında, gebe olan develer salındığında, vahşi hayvanlar bir araya toplandığında, denizler kaynamaya başladığında, ruhlar bedenler ile bir kılındığında, diri olarak toprağa gömülmüş olan kıza ne sebeple gömüldüğü sorulduğunda, amel defterleri açılmaya başladığında, gökyüzü sıyrılarak alındığında, cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yakınlaştırıldığında kişi neleri getirdiğini öğrenecek.”⁵²

Kur'an-ı Kerim'de kıyamet alametlerinin nelerden oluştuğuna ilişkin bir açıklama bulunmaz, sadece Yecüc ve Mecüc'ün gelişinden, dabbetü'l arzın çıkışından, gökyüzünde her tarafı kaplayacak bir duman (duhan) yayılacağından ve ayın yarılacağından bahsedilmiştir.⁵³ Kıyamet alametleri önemlilik derecesine göre büyük ve küçük olmak üzere sıralanabilmektedir. Küçük alametler dini inanışın zayıflayarak kötülüklerin yaygınlaşmasına dair olaylardan oluşurken, büyük alametler ise kıyamet vakti yaklaştığında meydana gelecek büyük olaylardan oluşur. Dini yaşamın zayıflamasıyla ilgili olan alametlerin belirli bir kısmı hadisler ile sabit olduğundan bu konuya ilişkin olarak âlimlerin arasında bir düşünce farklılığı bulunmaz. Üzerinde tartışılmakta olan konu büyük alametler şeklinde kabul edilen kozmik değişimlerdir. Hz. İsa'nın nüzul-i gibi bazı alametler ise Kur'an'da geçmemektedir. İslam akaidi açısından bunlara inanma mecburiyeti bulunmamaktadır. Kaldı ki Hz. peygamberden sonra başka bir peygamberin gelmeyeceği ve insanların belli bir süre yaşadktan sonra ölecekleri gerçekliğine ters düşmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın tabi bir şekilde öldüğünü⁵⁴ bildiren ayetlerle çelişmektedir. Buhari ve Müslim gibi hadis konusunda alim olan kişiler böyle rivayetlere yer vermemiştir.⁵⁵

⁵⁰ Hakka, 69/13-16.

⁵¹ Paçacı, s.61.

⁵² Tekvir, 81/1-14.

⁵³ İlgili ayetler için bkz. Enbiya, 21/96; Neml, 27/82; Duhan, 44/11-12; Kamer, 54/1.

⁵⁴ Ali İmran, 3/55; Maide, 5/117.

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alametleri”, mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 522-525.

1.1.5. Ba's ve Haşr

Ba's göndermek, uyandırmak, yetiştirmek, çıkarmak⁵⁶ gibi anlamların yanında İslami literatürde asıl olarak, kıyametten sonra Allah'ın ahiret hayatının başlaması için kabirlerdeki ölüleri canlandırması, diriltmesi ve hayata döndürmesi anlamları verilmektedir.⁵⁷

Yine dirilmeyi ifade etmek üzere mead kelimesi de kullanılmaktadır ki lügat olarak aşağı yukarı ba'sla aynı anlama gelmektedir. Mead, bir şeyin yok olmasından sonra tekrar varlığına dönmesi yahut bedeni parçaların ayrıldıktan sonra tekrar bir bedende toplanmasıdır. Öldükten sonra hayata dönme, ruhların ayrıldıktan sonra tekrar bedenlerine dönmesini ifade eder. Terim olarak ise mead ikinci defa surun sesini duyan ruhların önceden oldukları gibi bedenlerine dönmeleri, dünyada yaptıkları şeylerin hesabını Yüce Allah'ın huzurunda vermek için mahşer yerine çıkarılmalarıdır.⁵⁸

Haşr ise lügatte bir toplumu, olduğu yerden zor kullanarak çıkartıp belirli bir alanda toplamak olup dini bir kavram olarak kıyamette yeni baştan diriltile (ba's) tüm canlıların hesap için bir meydana toplanmaları şeklinde tanımlaması yapılmaktadır. Toplanılacak olan bu alan, mevkıf, arasat ya da mahşer olarak bilinir. Böylelikle Haşr ahiret safhaları arasında ba'stan sonraki aşama olmaktadır.⁵⁹

İslam inancında Ba's Kur'an, sünnet ve icma ile sabit olduğundan iman esaslarından biridir. İslam düşüncesinde Ba's'ı inkâr eden çok fazla grup yoktur. Diriliş ruhsal mı? bedensel mi? Bu konuda tartışmalar vardır. Genel olarak dirilişin hem ruh hem de bedenlen olacağı görüşü hakimdir. Ehli sünnet, Şia ve Mutezile bedensel dirilişi kabul etmektedir.⁶⁰

Müşriklerin ba's'ı reddetmiş olduğunu bilmekteyiz. Müşrik olan düşünce yapısı ba's'ın imkânını reddedince, Kur'an buna, Allah'ın kudretinin yeteceğini vurgulayarak, gerçekleşmesinin Allah için "çok kolay"⁶¹ olduğunu ifade etmiş, hatta

⁵⁶ Okuyan, s. 88.

⁵⁷ Selim Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s. 115.

⁵⁸ Özarslan, s. 116.

⁵⁹ Fatih Kurt, "İmam Matüridi'ye Göre Bazı Ahiret Aşamaları", **Diyanet İlmî Dergi**, 55(2019): 641-662.

⁶⁰ Özalp, s. 77.

⁶¹ Lokman, 31/28.

insanların tamamının yaratılmaları ve diriltilmelerini sadece bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibi olduğunu belirtmiştir.⁶² Mekke müşriklerinin istihzaya varan itirazları kendilerini diriltecek güçte bir İlah'ın bulunduğu inanmamalarındandır.⁶³ Şöyle söylüyorlardı: “Bizler öldükten ve sadece kemik yığınınına geldikten sonra (toprak olduktan sonra) tekrar mı diriltileceğiz? Bizden öncekiler de mi?” De ki: hem önce yaşayan hem de sonra yaşayanlar belirli gün ve belirli vakitte mutlaka toplanacaklardır!”⁶⁴

“İnsanlar görmez mi biz onu yalnızca bir meniden yarattık. Kendi yaratılışını unutup birde ne göresin, bize açık bir düşman kesilmiş. Bir de bize misal getirmeye yelteniyor ve “Kim bu çürümüş olan kemikleri canlandıracak?” diyor. De ki: Onu ilk kez yaratmış olan diriltmeye kâdirdir. Allah her türlü yaratmayı çok iyi bilmektedir.”⁶⁵

Ontolojik olarak dirilmenin imkânı üzerine Kur'an akli deliller sunmuştur. Hz. İsa'nın Allah'ın yardımıyla ölmüş olanları diriltmesi⁶⁶ Hz. İbrahim'in ölümlerinin nasıl diriltildiğini Allah'tan kendisine göstermesini istemesi⁶⁷ ve Hz. İbrahim'e Allah'ın cevabı, ölümleri nasıl dirilteceğine yanıtıdır.⁶⁸

Kur'an'da ifade edildiğini göre, insanlar, cinler, şeytanlar ve hatta tapınılmakta olan putlar dahi hesaplarının görülmesi için haşr olacaklar ve hesap vereceklerdir.⁶⁹

Reenkarnasyon, temelde akideye ve Kur'an'ın anlam bütünlüğüne zıt bir inanç olduğu için kabul edilmemektedir. İslam dininde reenkarnasyon olduğuna ilişkin iddiada bulunanlar bunu Kur'an-ı Kerim'de geçmekte olan yaşarken öldürülen ve dünya hayatında tekrardan diriltilecek insanlar ile alakalı altı olaya⁷⁰ dayanılarak bu tezlerini savunmaktadırlar. Yalnız müfessirler yaşanan bu olayların sıradan ve varlıkların bir parçası şeklinde kabul etmeyip mucize sınıflandırması içinde değerlendirmektedirler.⁷¹

⁶² Türkan, s. 178.

⁶³ Paçacı, s. 71.

⁶⁴ Vakıa, 56/47-50.

⁶⁵ Yasin, 36/77-79.

⁶⁶ Ali İmran, 3/49.

⁶⁷ *İbrahim: Ey Rabbim! Bana ölümlerin nasıl diriltildiğini göster, dedi. Allah ona, yoksa inanmıyor musun? dedi. İbrahim: Hayır! İnanıyorum, ama kalbimi sakinleştirmek için (görmek istedim) dedi. Ona, Dört kuş al ve onları kes her dağın tepesine bir parça koy. Sonra onları kendine çağır; onların sana koşarak geldiğini göreceksin. Allah'ın her şeye gücü yeter. Bakara, 2/260.*

⁶⁸ Özalp, s.31.

⁶⁹ İlgili ayetler için bkz. Al-i İmran, 3/158; En'am, 6/51,72, 128; Sebe, 34/40; Ahkaf, 46/6.

⁷⁰ İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/-56, 72-73, 243, 259, 260; Ali İmran,3/ 49.

⁷¹ Özalp, 33.

Haşrın ve felsefî dildeki karşılığı ile meadın tarifini yapan Taftazani, ilk olarak cismani olan haşrdan bahsetmiş ve onu yok olmaktan sonra varlığa dönmek ya da dağılmasının ardından bedeninin parçalarının toplanması, ölümün ardından yaşama, ruhların ayrılmasından sonra vücuda dönmeleri şeklinde tanımlamasını yapmıştır. Ona göre avd (iade) ise bir şeyin (daha önce) olduğu şeye dönmesidir.⁷²

Haşrın cismani değil ruhani olduğunu ileri süren filozoflar: “ma’dumun ayniyle iadesi imkansızdır” diyerek cismani haşrı benimsememişlerdir. Taftazani bu konuda Filozofların, ciddi sayılacak bir delillerinin bulunmadığını söylerken; Allah ölmelerinden ve çürümelerinin ardından insanların bedenlerine ait olan asli cüzleri bir araya getirir ve ruhu buna iade eder demiştir.⁷³ Avd ve haşr olan şeylerin, varlığı devam eden asli cüzlerinin (ve genlerin) olduğunu belirtmiştir.⁷⁴

İslam felsefecilerinden İbn Sina ve İbn Rüşd haşrın ruhani olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Âlimler ise haşrın cismani olacağı düşüncesini benimsemektedirler. Kıyameti ifade eden ayetler içinde insanların, gözleri, yüzleri, ayaklarından söz edilmektedir. Bedene ilişkin olan fonksiyonlardan bahsedilmesi haşrın ruh ve beden ile birlikte olacağını göstermektedir. Gazali’nin de belirttiği gibi insanların görmediği şeyleri inkâr etmesi onun tabiatında olan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, ilk bakışta bir kişiye haşrın cismaniliği garip gelebilir, ancak akıl yürütme ile nasların ışığında bu hususları görebilir.⁷⁵

Gazali Allah, nübüvvet ve ahirete inanç şeklindeki üç itikat konusunda te’vil yapılmayacağını, bu konularda varit olmuş nassın sembolik olarak değerlendirilemeyeceğini ilke olarak kabul eder. Söz konusu nassı tevil etmeye imkân ve ihtiyaç da yoktur. Metafiziğe dair en sağlıklı bilgiyi akıl değil vahiy verdiğine göre kıyametin kopuşu, kabir hayatı, diriliş, mahşerdeki haller konusunda neticede aklın söyleyeceği pek bir şey yoktur. Çünkü bu saha aklın sağlıklı bilgi edinebileceği alan olmadığından akıl vahye bu noktada teslim olmalıdır. Gazali kıyamet sonrası yeniden dirilişin, ruhların bedenlere iade edilmesi halinde ruh-beden birlikteliğiyle cismani ve ruhani olacağını kabul eder. Buna göre cismani dirilişi kabul etmekle filozoflardan,

⁷² Türcan, s. 181.

⁷³ Sadeddin et-Taftazani, **Şerhu’l Akaid (Kelam İlmi ve İslam Akaidi)**, ter. Süleyman Uludağ, 5. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, s. 203.

⁷⁴ Taftazani, s. 204.

⁷⁵ Süleyman Toprak, “Haşır” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 16, s. 417.

ruhani dirilişı kabul etmekle de sadece cismani dirilişı kabul eden kelamcılardan ayrılmıştır.⁷⁶

1.1.6. Hesap

Sözlükte saymak, hesap etmek ve hesaba çekmek anlamlarına gelen hesap,⁷⁷ dini terim olarak mükellef olan kişilerin dünya hayatında içinde bulundukları inançları ve davranışları sebebi ile ahiret gününde hesap vermeleri biçiminde ifade edilmektedir.⁷⁸

Haşır meydanında uzun bir süre kaldıktan sonra ilahi adaletin tezahürü olarak ismine mizan adı verilen mahkeme (mahkeme-i kübra), kurulacak ve insanlar yaptıklarının karşılığını alacaklardır. *Kiramen-Katibin*⁷⁹ tarafından yazılan ve herkesin kendisine ait olan amel defteri, o gün geldiğinde anlaşılır ve açık biçimde ortaya konulacaktır.⁸⁰ Mu'tezile, Rafizi'ler ve Bid'atçilerin ekserisi ne amellerin yazılması ve ne de okunmasını kabul etmemişlerdir. Ehli sünnet, amel defterlerinin okunmasının hak olduğuna, meleklerin insanların iyiliklerini ve kötülüklerini bu defterlere yazdıklarına ve kıyamet gününde bunların okunacağına inanmaktadırlar. Bu konuda pek çok nas ve hadisleri delil olarak göstermektedirler.⁸¹ Bu konuda ki naslardan biri Kaf suresi 17. ve 18. ayetlerde geçmektedir. "İki melek insanın sağ ve solunda oturmak sureti ile yapmış olduklarını yazarlar. İnsanların her söyledikleri sözleri yanlarında onları gözetleyen yazmaya hazır olan melekler vardır." "Kimler zerre miktarı hayır ya da şer işlemiş ise onu muhakkak görür."⁸²

Matüridi ahiret hayatını ispat konusunda ilahi adalet ilkesinden faydalanmaktadır. Allah'ın suçlularla suçsuzları, itaatkarlarla asileri bir tutmayıp adaletle muamele ederek, herkesi layık olduğu veya hak ettiği muameleye tabi tutacağını ifade etmekte, bunu "Yoksa bizler iman ederek iyi işler yapanları, yeryüzü

⁷⁶ Çapku, s. 285.

⁷⁷ Bebek, "Matüridi'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı", s. 24.

⁷⁸ Emrullah Yüksel, "Hesap" mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, s. 240.

⁷⁹ Bu sözlükte "değerli yazıcı" anlamına gelir. Kuran'da inkâr edenlere, insanların üzerinde kendilerini gözetleyen yazıcılar olduğu bildirilir. Bkz: İnfitar, 82/9-12; İlyas Üzümcü, "Kiramen Katibin" mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 26, ss. 59-60.

⁸⁰ Mehmet Soysaldı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı", **DİB. Dini İlmi Dergi**, Cilt: 37, Sayı: 4, 2001, ss. 59-76.

⁸¹ Ebu'l Yusr Muhammed el-Pezdevi, **Ehli Sünnet Akaidi**, ter. Şerafeddin Gölcük, 7. Baskı, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 249.

⁸² Zilzal, 99/7,8.

üzerinde bozgunculuklar yapanlar ile aynı mı tutacağız? Veya (Allah'tan) korkmakta olanlar ile yoldan çıkanları denk mi tutacağız?”⁸³ gibi ayetleri delil göstererek ifade eder.⁸⁴

Kıyamet günü bütün varlıklar hesaba çekilecek; peygamberler elçilik görevini yapıp yapmadıkları, kendine peygamber gönderilenler de bu davete icabet edip etmedikleri hususunda sorguya tabi olacaklardır.⁸⁵ “Elbette ki kendilerine peygamber gönderilmiş olan kişileri ve gönderilen peygamberleri sorgulayacağız.” Araf suresi 6. ayet bunu göstermektedir. Yine Kur'an'da meleklerin de sorgulanacağına dair ifadeler yer almaktadır.⁸⁶ Peygamberlerin ve meleklerin sorgulanması, onların cezalandırılması anlamında değil, sistemin sorgulama işlemiyle gerçekleştirileceği hakikatini vurgular. Zira peygamberlerin ilahi huzurda korkudan uzak olacakları ayet ile sabittir.⁸⁷

Bazı Şii ve Mutezile kelamcıları hariç, tüm Müslümanlar bu hesabın ahirette gerçekleşeceğine inanırlar. Çünkü kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Ayrıca aklen de mümkün hatta olması zorunludur. Bunun yanı sıra hesapların keyfiyeti süreleri ve kimleri içine aldığı, kapsadığı konusunda değişik düşünceler ileri sürülmüş farklı yorumlar yapılmıştır.⁸⁸

1.1.7. Cennet ve Cehennem Ehli

Cennet örtmek, gizlemek anlamında ki cenn kökeninden isim olup “bitkiler ve ağaçlar ile toprağı örtülen bahçe” anlamında kullanılmaktadır. Ahiret yaşantısında müminler için sonsuz saadet yurdu olacak olan bu yerin böyle adlandırılmasının nedeni, genel görünümü sebebi ile dünya bahçelerine benzemesi ya da eşsiz olan nimetlerini insanın idrakinden gizlemiş olması biçiminde ifade edilmektedir.⁸⁹

Cehennem ise derin kuyu; hayırsız uğursuz gibi anlamlara gelir. Grekçe'de *geenna*, Latince'de *gehenna* şeklinde kullanılmakta olan sözcüğün aslı büyük

⁸³ Sad, 38/28.

⁸⁴ Bebek, “Matürîdî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 6.

⁸⁵ Kurt, s. 652.

⁸⁶ Sebe, 34/40-41

⁸⁷ Okuyan, s. 178.

⁸⁸ Yüksel, s. 241.

⁸⁹ M. Süreyya Şahin, “Cennet” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, s. 374.

olasılıkla İbranice *ge Hinnom*’dan (Hinnom vadisi) gelir. Cehennem inkarcıların ve günahkarların ahirette cezalandırılacakları yer,⁹⁰ Allah’ın kızıştırılmış ateşinin adıdır.⁹¹

İnsanın sağında ve solunda bulunan melekler tarafından onun her yaptığıının kaydedildiği hesap sırasında kendisine verilecek olan bu defterler hesabın sonucuna göre kişiye sağından veya solundan verilecektir.⁹² Kendisine defteri sağından verilenler cennetlik, solundan verilenler ise cehennemlik olanlardır. Kur’an’da cennet ve cehennem ehli şöyle tanımlanır:

“Ve sizlerde üç sınıfa bölündüğünüzde, sağda olanlar ne bahtiyardır o sağdakiler! Solda bulunanlar ne talihsizler onlar! Ve önde bulunanlar ecirde de önde bulunurlar. İşte bu kişiler cennette Allah’a en yakın olanlardır. Onların çoğunluğu önceki ümmetlerden bazıları da sonraki gelen ümmetlerdendir.”⁹³ Kitabı sağından verilenler: kitabımı alın ve okuyun; aslında, bunlarla karşılaşacağımı biliyordum diye söyler.⁹⁴ Kitabı solundan verilenler ise: Keşke, der kitabım bana verilmeseydi de hesabımı bilmeseydim! Keşke ölümümle her şey sona erseydi!”⁹⁵

Kitabı sağından verilenlerin hesaplarının da kolay gerçekleşeceği ve sevinçli bir şekilde ailesine döneceği vurgulanırken, kitabı arkasından verilen kişilerin ise yok olmayı isteyeceği alevli ateşler içine gireceği belirtilir.

Ayette belirtilen o üç sınıftan biri olan sağdakiler, Ashab-ı Meymene olarak tanımlanır. Meymene, yemin edilme yeri yani sağ taraf, meymenet, uğur ya da bereket şeklinde ifade edilmektedir. Sağ yön özellikle meclislerde saygının ve hürmetin yeri olduğundan ashab-ı meymene hürmet makamı, yüksek şeref sahibi olan anlamına gelir.⁹⁶ Ashab-ı Yemin olarak da ifade edilir. Ashab-ı Yemin Beled suresi 13-18. ayetlerde köleleri azat eden, açları doyuran, iman ederek sabır ile merhameti birbirine tavsiye etmekte olan kişiler olarak ifade edilmiştir.⁹⁷

Ashab-ı yemin, yeminlerine sadık olan, sözlerini yerine getiren, işlerinde doğru olan mutlu kişi anlamına gelir, mukabili yeminlerini bozan anlamına gelmektedir.⁹⁸ Aynı zamanda bu tabir yaratılmanın başlangıcında Allah’a verdikleri sözü (misak-ı

⁹⁰ Ömer Faruk Harman, “Cehennem” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, s. 225.

⁹¹ İsfehani, s. 250.

⁹² Türcan, s. 212.

⁹³ Vakia, 56/7-14.

⁹⁴ Hakka, 69/19, 20.

⁹⁵ Hakka, 69/25-27.

⁹⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Azim Yayınları, İstanbul, t.y, Cilt: 7, s. 396.

⁹⁷ DİB, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 36.

⁹⁸ Yazır, Cilt: 7, s. 398.

fitri)⁹⁹ yer yüzünde bozmayan bu sayede hem Allah’a verdikleri sözler hem de diğer kişilere karşı vermiş oldukları sözleri ve görevleri yerine getiren ahiret gününde ise kendilerine ait olan amel defterlerini sağından alacak olan ve sağ tarafları Allah’ın nuru nedeni ile aydınlanarak bu halde cennete gidecek olan insanlar topluluğunu belirtir.¹⁰⁰

Ashab-ı Meş’eme ise: Meş’eme, sol taraf, şum yeri, yahut yümmün (uğurun) tersi olan uğursuzluk (şeamet) anlamına gelmektedir. Ashab-ı meş’eme de sol kısımda alçak olan yerler buralarda yer alan kıymetsiz, kendisi ya da yakınında olan kişilere uğursuzlukları dokunmakta olan kimseler demek olur. Ashab-ı meymeneye ashab-ı yemin, ashab-ı meş’emeye de ashab-ı şimal denilmiştir.¹⁰¹

Beled suresinin 19. ayetinde, Allah’ın ayetlerini inkâr edenlerin Ashab-ı Meş’eme, Vakıa suresinin 41. Ayetinde Ashab-ı Şimal şeklinde zikredilmiş bu kişilerin dünya üzerinde yaşarken azgın kişiler olduğu, büyük günahlar işlemek için ısrarda bulundukları, hak yolundan saptıkları bildirilmiştir.¹⁰²

1.1.8. Araf Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı

Araf kelimesi *urf* sözcüğünün çoğuludur. Lügatta, yüksekçe bir yer, burç, tepe anlamındadır.¹⁰³ *Urf* ise tanıma, bilme, idrak etme, marifet, doğruyu yanlıştan ayırma yetisi, sezgi, yüksekte kalan şeyler, herhangi bir şeyin üstte olan kısmı, tepenin yüksek kısmı, dağ,¹⁰⁴ örf, adet,¹⁰⁵ iki nesne arasında olan had ve sınır, bir cins hurma ağacının

⁹⁹ Misak-ı Fitri: Bezm-i Elest olarak da ifade edilir. Elest kelimesi Araf suresinin 172. ayetinde geçer. Allah’ın Ademoğullarını kendi nefislerine şahit tutarak onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye hitap ettiği, onların “evet” dedikleri belirtilmiştir. Allah’la insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye “bezm-i elest”, “kalu bela”, “misak”, “ahid” vb. isimler verilmiştir. Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 6, s. 106.

¹⁰⁰ Arif Aytekin, “Ashabü’l-Yemin” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 472.

¹⁰¹ Yazır, Cilt: 7, s. 397.

¹⁰² **DİB, Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 36.

¹⁰³ Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**, Daru’s-Sadır Yayınları, Beyrut, 1956, Cilt: 9, s. 241; Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebidi, **Tacu’l-Arus**, Beyrut, ty., Cilt: 6, s. 192-193; Firuzabadi Macdü’d-din Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed, **Kamusu’l-Muhit Tercümesi**, ter. Asım Efendi, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 4, s. 3794; İslam Ansiklopedisi, **MEB**, MEB Yayınları, İstanbul, 1965, Cilt:1, s. 551; Yusuf Şevki Yavuz, “Araf” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt:3, s. 259.

¹⁰⁴ İbn Mazur, s. 241-242; Rağıp el-İsfehani, s. 692-693;

¹⁰⁵ Abdullah Yeğin, **Yeni Lügat**, 3.Baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1975, s. 31.

ismi,¹⁰⁶ cennetle ile cehennem arasında olduğu düşünölen surun yüksek kısmı,¹⁰⁷ horozun ibiğı (bedene nazaran yüksekte kalan noktalar) dahil her yüksek nokta,¹⁰⁸ sıratın üstünde yüksek olan bir yer ya da cennet ile cehennem arasında bulunan Uhud dağına benzemekte olan bir yer olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁹

1.1.9. Araf Ehli

Kur'an'da Araf suresinin 46. ve 48. ayetlerinde Araf Ehlerinden bahsedilmektedir.

“Cennet ve cehennem (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve Araf üzerinde iki tarafı da yüzlerinden (simalarından) tanıyan insanlar vardır. Araf'takiler Cennetliklere "selam olsun sizlere" diye seslenirler. Bunlar henüz cennete girmediği halde girmeyi ümit eden kimselerdir.” “Araf'ta bulunanlar simalarından tanımış oldukları kişilere şu şekilde seslenirler; Ne topluluklarınız ne de büyüklük taslamanız size hiçbir fayda sağlamadı.”

Araf üzerinde bulunan bu kişilerin kimler olduğu hususunda müfessirler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Tüm bu görüşleri genel olarak iki başlık altında toparlayabiliriz.

1. Araf'takilerin amel bakımından cennetliklerin altında olma ihtimali. Bunları da kendi aralarında gruplandırabiliriz:

a. İbn Mesud, İbn Abbas, Huzeyfe, Şa'bi, Dahhak, İbn Cübeyr'inde savunduğı görüş,¹¹⁰ olan; Araf'takiler amellerinde kusurlu olan, hesapta sevapları ve günahları denk gelen bir kavimdir. Yaptıkları iyilikler onların cennete girmelerine yeterli gelmemiş, cehenneme girmelerine de mani olmuştur. Araf'ta bekletilerek en son cennete gireceklerdir. Kendileri için Allah'tan emir bekleyecek ve sonunda kurtuluşa erecek olan kesimdir.¹¹¹

¹⁰⁶ Firuzabadi, s. 3794.

¹⁰⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubi, **El-Camiu Li Ahkâmi'l-Kur'an**, tec. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 7, s. 348; Turan Dursun, **Kur'an Ansiklopedisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 10; Yavuz, “Araf” s. 259.

¹⁰⁸ İslam Ansiklopedisi, s. 551; Kurtubi, s. 348; Dursun, s. 8.

¹⁰⁹ Yavuz, “Araf”, s. 259.

¹¹⁰ Kurtubi, s. 348.

¹¹¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri: El-Camiu'l-Beyan Tevili'l Kur'an**, ter. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt: 4, s. 53; Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş-Şirazi Beydavi, **Envaru't-Tenzil Ve Esraru't-Te'vil**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 2, s. 235; Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşeri, **El-Keşşaf An Haka'iki Gavamidi't-Tenzil Ve Uyuni'l-Ekavil Fi Vucuhi't-Tevil**, çev. Ömer Çelik ve diğerleri, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2017, Cilt: 2, s. 850; Kurtubi, s. 350; Mevdudi Seyyid Ebu'l A'la, **Tefhimu'l Kur'an**, ter. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, Cilt: 2, s. 37.

b. Şurahbil b. Sad ve Abdurrahman'a göre Araf'ta yer alacak olan insanlar, babalarından izin istemeden cihada katılarak öldürülmüş olan kişilerdir. Allah'ın yolunda ölmeleri onların cehenneme girmelerine engel olurken babalarının rızasını almadan cihada gitmeleri de cennete girmelerine engel olmuştur.¹¹²

c. Bunlar, dünya hayatında küçük günahlar işleyen kimselerdir, bu kimselerin işledikleri günahlar musibetlerle kefarete olmamış, ve büyük günahları da bulunmadığından cehenneme girmeyen ve böylece cennete girmeleri gecikecek olan bir kesimdir. Böylece üzülürler ve bu da onların işledikleri günahlara kefarete olur.¹¹³

d. Onlar fetret devrinde ölüp dinlerini değiştiremeyenlerdir.

e. Müşriklerin küçük yaşta ölen evlatlarıdır.

f. Kendilerinden anne veya babasından birinin razı olup diğerinin razı olmadığı kimselerdir.

g. Veled-i zinadılar.¹¹⁴

h. Zeccac'a göre bunlar birtakım nebilerin kavmidir.¹¹⁵

1. Müslim İbn Yesar'dan nakledilen bir görüşe göre bunlar borçlu ölen kimselerdir.¹¹⁶

2. Araf'takilerin cennetliklerden daha faziletli ve yüksek mertebe sahibi kimseler olma ihtimaline dair görüşler.¹¹⁷

Allah onları surun yukarı taraflarına oturarak kendilerine diğer kıyamet ehlinden farklı bir ayrıcalık vermiştir. Böylece onlar cennet ehline de, cehennem ehline de üstten bakacaklar, onların durumlarını görerek, ümmetleri hakkında şahitlikte bulunacaklardır.¹¹⁸ Buna göre Araf halkı peygamberler, şehitler, hayırlılar, âlimler, faziletli kimseler veya adam şeklinde görülen melekler olabilir. Fakat bazı müfessirler

¹¹² Taberi, s. 54; Kurtubi, s. 350.

¹¹³ Kurtubi, s. 349.

¹¹⁴ Ebu'l Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed el-Cevzi, **Zadü'l Mesir Fi İlmi't-Tefsir**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2019, Cilt: 2, s. 323.

¹¹⁵ Kurtubi, s. 349.

¹¹⁶ Mevlana eş-Şeyh Mahmud el-Halidi, **Ruhul Furkan Tefsiri**, Ahıska Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, Cilt: 13, s. 531.

¹¹⁷ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matüridi es-Semerkandi, **Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi**, çev. Kemal Sandıkçı, 2. Basım, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018, Cilt: 5, s. 382; Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik el-Kuşeyri, **Letaifu'l İşarat**, ter. Mehmet Yalar, Harf Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt:2, s. 197; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt: 3, s. 343; Ebu Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Razi, **Tefsir-i Kebir: Mefatihü'l Gayb**, ter. Suat Yıldırım ve diğerleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, Cilt: 10, s. 387.

¹¹⁸ Halidi, s. 525.

(birinci görüşü benimseyenler) “Henüz cennete girememiş, fakat girmeyi arzu ederler.” ayetinden dolayı bunların peygamberler, melekler veya faziletli kimseler olamayacağını belirtirken,¹¹⁹ bunun sebebi olarak mahşer halkının en şerefli olan bu zatların cennete girmeyip, cennete girme beklentisine kapılmaları yakışık almaz görüşünü savunurlar.¹²⁰ İkinci görüşü savunanların açıklaması ise “Henüz cennete girememiş, fakat girmeyi arzu ederler” beyanı Araf ehlinin değil, o sırada henüz cennete girmemiş olan cennet ehlinin halidir. Başka bir deyişle, cennet halkının henüz cennete girmemiş fakat girme arzusunda oldukları bir zamandadır ki Araf ehli onları selamete müjdelir.¹²¹

Razi’ye göre Araf ehli günahı ve sevabı eşit kişiler olamaz çünkü onlar dereceleri daha düşük olduğundan cennetlikleri ve cehennemlikleri izleyecekleri şerefli ve yüksek mekanlarla onurlandırılmazlar, o yüksek ve şerefli mekanlara ancak şerefli, faziletli kimseler erişebilirler.¹²²

Hasan-ı Basri’de Araf’takiler hakkında: Onlar “ashab-ı tarîf”, yani tanıtan insanlardır, demiştir. Onlar, cehennem ehline Allah’ın adaletini ve kendileri hakkındaki hükmünü tanıtırlar, başlarına gelen zorlukların ve çeşitli azapların ancak dünyada iken insanları Allah’ın yolundan alıkoydukları ve peygamberlere karşı büyüklendikleri için geldiğini, kendilerine yapılan her şeyin adalet gereği olarak yapıldığını anlatırlar. Aynı şekilde cennet ehline de Allah’ın lütfunu ve ihsanını tanıtırlar.¹²³

Kuşeyri’ye göre bunlar, müminlerin faziletli olanları ile şehitlerdir. Bunlar, kendi nefislerini bir kenara bırakarak, diğer insanların halleriyle dertlenerek, onlara kendilerini adanmış olan kimselerdir.¹²⁴

Ateş’e göre ayetlerin söz gelimine uygun düşen doğru olan görüş Araf halkının melekler veya peygamberler olduğu görüşüdür. Çünkü bunlar hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri simalarından tanıyan ayırt edebilen, her iki tarafla da konuşabilen irfan sahibi kimselerdir.¹²⁵

¹¹⁹ Yazır, Cilt: 4, s. 44.

¹²⁰ Halidi, s. 525.

¹²¹ Yazır, Cilt: 4, s. 44.

¹²² Razi, s. 387.

¹²³ Matürîdî, s. 383.

¹²⁴ Kurtubî, s. 349; Halidi, s. 526.

¹²⁵ Ateş, s. 343.

Matüridi'ye göre ise onların peygamberler olması daha yakın bir ihtimaldir.¹²⁶ Yine Matüridi'nin naklettiği bir görüşe göre; Araf'takiler, cennettekiler ve cehennemdekiler arasında tercümanlık yapan ve birinin sözünü diğerine ulaştıran bir kavim olabilir.¹²⁷

Zehravi ve Hasen'den nakledildiğine göre; bu zatlar, kıyametin adaletli şahitleridir ki, fazilet ehli müminler içerisinde seçilen bu kimseler, Araf'ın üstüne çıkarak insanların amellerine şahitlikte bulunacaklardır. Bunlar her ümmette vardır. Nehhas'ta bu görüşü seçmiş ve "Bu görüş bu konuda söylenenlerin en güzellerindendir!" buyurmuştur.¹²⁸

Ebu Miclez'e göre Araf'ın üstünde yer alanlar insanlardan değil meleklerden oluşmaktadır. Bu kişiler hem cennet hem de cehennemlik olanları tanıyacaklar, her sınıfa gerektiği biçimde davranış göstereceklerdir. Taberi ise bunu reddederek ayette Araf'ta bulunanların erkekler oldukları söylendiğinden, Ebu Miclez'in bunların melek olduklarını belirtmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Taberi'ye göre doğruluğu bulunan görüş ise; bunlar insanların arasında kendi haklarına ilişkin olarak en son hüküm alacak olan ve en son cennete girecek olan kişilerdir.¹²⁹

Ebu Miclez ise melekler konusuna şöyle bir açıklama getirmiştir: Onlar erkek suretinde görüldükleri için kendilerinden erkekler diye tabir edilmiştir. Onlar (kullanılan zamir ve kipler) erkekler için kullanılan şeylerdir. Kadınlar için bu zamirler kullanılmaz. Bu bakımdan "erkekler" kelimesi onlarla bağlantılı olarak kullanılmış olabilir. Nitekim yüce Allah'ın "İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazılarına sığınarlardı..."¹³⁰ ayetinde olduğu gibi adamlar lafzı cinler için de kullanılmıştır.¹³¹

Meleklerin bir sonraki ayette geçen: "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler toplumuyla birlikte kılma!" sözleri ise, cehennem ehlini yukarıdan seyrettikleri zaman kullanacakları bir ifadedir, zira onlar da Ademoğulları gibi mükellef yaratıklar oldukları için, kendileri hakkında Allah-u Teala'dan güvence istemeleri, inkâr edilecek bir şey değildir.

¹²⁶ Matüridi, s. 382.

¹²⁷ Halidi, 527.

¹²⁸ Halidi, s. 527.

¹²⁹ Taberi, s. 54.

¹³⁰ Cin, 72/6

¹³¹ Kurtubi, s. 350.

Araf'takilerin melekler olma ihtimaline karşın Matüridi ve Taberi gibi bazı alimler: “Bu hususta, ne manasında ittifak edilen bir ayet, ne senedi sahih olan bir hadis, ne de ümmetin icma'ı bulunmadığından, böyle şeyler kıyasla anlaşılamayacağından bu görüş uygun değildir.” ifadesinde bulunmuşlardır.¹³²

Tabatabai'ye göre Araf ehli melekleri kapsamaz. Çünkü melekler erkeklik veya dişilikle nitelenemezler. Ayetin akışına göre bu adamlarla ilgili nitelikler ve özellikler, onların cennetliklerden daha üstün bir kesim olduğunu ve Allah'a daha yakın kimseler olduklarını gösterir.¹³³ Bunlar yüksek dereceli ve yüksek konumda insanlar. Ama kim oldukları hakkında farklı görüşler var. Bu görüşlere göre peygamberler, şahitlik eden kimseler, ya da fazilet sahibi kimselerdir.¹³⁴

Es-Salebi'de senedini kaydederek İbn Abbas'tan şu rivayette bulunmuştur: Araf, sırat köprüsünün üst kısımlarında bir yerdir. Orada Abbas, Hamza, Ali b. Talib ve Cafer-i Tayyar bulunacaktır. Bunlar sevenlerini yüzlerindeki beyazlık ve sevmeyenlerini de yüzlerinde ki siyahlıktan tanıyacaklardır.¹³⁵

Bu ayetlerin İşari manalarına bakarsak: Tüsteri ve Sülemi tefsirlerinde zikredilen bu ayetin İşari manasına göre; Araf ashabı, Allah-u Teala'yı bilen marifet ehli kimselerdir. Allah bu dostlarını dünya ve ahirette kullarının sırlarına vakıf kıldığı gibi, ahirette de onları iki cihan ve ehlini tanısinlar diye bu makamda durdurmuştur ve melekleri onlara tanıtmıştır.¹³⁶ Kuşeyri'ye göre Araf üzerinde olan şerefli kullar, bugün dünyada basiret nurları kendilerine tahsis edilen kimseler olarak yaratıkların sırlarına ve kaderlerine vakıf edildikleri gibi yarın ahirette de herkesin makamını ve mertebesini gözleriyle görüp müşahade edeceklerdir.¹³⁷

Bütün bu görüşlere göre; peygamberler, melekler ve şehitler gibi kıymetli kimselerin cennete girmelerinin gecikeceği anlaşılmaktadır.¹³⁸

¹³² Halidi, s. 526.

¹³³ Allame Muhammed Hüseyin Tabatabai, **El-Mizan Fi Tefsiri-il Kur'an**, ter. Salih Uçan, Kevser Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, Cilt: 8, s. 169-170.

¹³⁴ Tabatabai, s. 177.

¹³⁵ Kurtubi, s. 349; Halidi, s. 526.

¹³⁶ Halidi, s. 537.

¹³⁷ Kuşeyri, s. 197.

¹³⁸ Halidi, s. 527.

1.1.10. Sabikun

Mahşer gününde insanlar üç sınıf olacaklar bunlar: Ashab-ı Meymene, Ashab-ı Meş'eme ve Sabikun (öncüler) yani önde olanlar.¹³⁹

“Sizler üç sınıf olduğunuzda, sağdakiler, ne bahtiyardır onlar! Soldakiler, ne talihsizdirler! Hayırda önde koşanlar, ecirde de elbette öndedirler. Onlar Naim cennetlerinde Allah’a en yakın kimselerdir. Bunların çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonraki ümmetlerdendir.”¹⁴⁰

Mukarrebın sözlükte yakın olmak, yaklaşmak manasında kurb kökünden türemiştir. Diğer kimselere nazaran Allah’a en yakın olanlar manasında bir Kur’an terimidir. Öte yandan kıyamet günü “*Sabikun*” şeklinde sınıflandırılan en yüksek derecede olanlar mukarrebınlerdendir. Ayrıca Hz. İsa’da Allah’a yakınlığı ve değeri¹⁴¹ ile Kur’an’da mukarrebınler arasında gösterilir.¹⁴²

Hepsinin önünde olanlar, öncüler, bunlar Allah’a olan kulluk görevlerinde, takva ve itaatte, Allah yolunda sarf etmede en önde olanlardır. Peygamberler, Sahib Yasin¹⁴³ (Habib b. Musa en-Neccar), Firavun ailesinden Allah’a iman edenler, muhacir ve ensardan ilk öncekiler (sabikun-i evvelin) ünvanına sahip sahabiler gibi kullukta ve hayırda önde olanlardır.¹⁴⁴

Meleklerden arşı taşıyan ve onun etrafında bulunanlar mukarrebın makamındadırlar. Bunlar insanlardan daha üstün bir konumda bulunan Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail gibi büyük meleklerdir. Müminlerden öne geçenlerin kimler olduğu konusunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Allah’a ve Elçisine inananlar ya da ilk muhacirler. Bunların dışında İslamiyet’in ilk zamanlarında her iki kibleye de yönelerek namaz kılmış olanlar, hayatı boyunca hayır yapan, nefesine uymayan, takvada ümmetin seçkinleri olabilecekleri belirtilmiştir.¹⁴⁵

Elmalılı’ya göre, sabikun ünvanına sahip olanlar, gerçekten bu üç sınıf içerisinde sabikun vasfını kazanan ve kastettikleri amaca hepsinden önce ulaşan kişilerdir. En yüksek makama ve mertebeye erdirilmiş zatlardır. Sabikunun

¹³⁹ DİB, **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, Cilt: 2, s. 468.

¹⁴⁰ Vakıa, 56/7-14.

¹⁴¹ Al-i İmran, 3/45.

¹⁴² Hülya Alper, “Mukarrebın”, mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 31, s. 128.

¹⁴³ Kur’an-ı Kerim’de kıssası anlatılan kişi için bkz. Yasin, 36/13-29.

¹⁴⁴ Yazır, Cilt: 7, s. 397.

¹⁴⁵ Alper, s. 128.

birçoğunun önceki insanlardan olması gerekir. Zaten ilk öne geçenler sahabilerdendir. Hitap, daha önceki ümmetleri de içerdiğine göre, öncekilerden sabikun ünvanına sahip olanların fazla olması, bütün peygamberleri de içermesinden dolayıdır.¹⁴⁶

1.2. KUR'AN'DA VE TEFSİRLERDE ARAF KAVRAMI

1.2.1 Araf ile İlgili Kur'an Ayetleri

Araf kelimesi Kur'an'da Araf suresinin iki ayetinde geçmektedir. İlki Araf suresinin 46. ayetidir: “İki taraf (Cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve Araf üzerinde insanları yüzlerinden tanımakta olan adamlar bulunmaktadır, bunlar henüz cennete girmemiş olmalarına rağmen girmeyi umarak cennet ehline: “selam size!” diye seslenirler.”

Bu ayetteki perde Kur'an'da “Hicap” olarak adlandırılır. Hicap, engel, perde, bariyer demektir.¹⁴⁷ Cennet ile cehennem (ya da iki grup) arasında bir sur vazifesi görür, iki şey arasındaki engel olarak tanımlanır.¹⁴⁸

Cennet ile cehennem arasındaki bu perde (hicap) Hadid suresinin 13. ayetinde belirtilen sur ile benzer anlamdadır. “Kıyamet gününde, riyakâr erkekler ve riyakâr kadınlar, müminlere "Bize dönün, ışıığınızdan fayda görelim" derler. Onlara “arkanıza dönünde başka aydınlık bulun" denirken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bu surun içi rahmet dışı ise azap doludur.” Bu ayette geçen sur, perde, engel, bariyer anlamındadır. Bu sura Araf denmesinin sebebi yüksekliğidir.¹⁴⁹ Araf, cennet ile cehennem arasındaki yüksek kesimlere denir.¹⁵⁰

Kur'an'da Araf kelimesinin ikinci defa kullanıldığı ayet Araf suresinin 148. ayetidir: “Araf'takiler yüzlerindeki belirtilerden tanıdıkları birtakım kimselere şöyle seslenirler: ‘Ne kavminizin çokluğu ne de sahip olduğunuz gururunuz size fayda sağlamadı.’”

¹⁴⁶ Yazır, Cilt: 7, s. 397.

¹⁴⁷ Ateş, s. 342.

¹⁴⁸ Razi, s.382; Taberi, s. 52.

¹⁴⁹ Cevzi, s. 331.

¹⁵⁰ İsfhani, s. 694.

1.2.2. Araf Suresi

Araf Suresi, Mekke döneminde nazil olmuştur, 205 veya 206 ayettir. Bu bir ayetlik fark, surenin başında bulunan Huruf-u Mukatta harflerini bir ayet sayıp saymamaktan ileri gelir.¹⁵¹

Kur'an-ı Kerim'de 7. sırada nüzul sırasına göre 39. sıradadır. Mekke'de inmiş olan sureler içinde en uzunudur. Kur'an içinde en uzun üçüncü suredir. Bu nedenle *es-seb'u't-tıval* (yedi uzun sure) arasına girmiştir.¹⁵²

Surenin isimleri, Araf suresi, Mikat suresi, Misak suresi ve Elif-lam-mim-sad olarak bilinmektedir.¹⁵³ Sure ismini 46. ayetinde geçen Araf'tan ve Araf ehlinen bahsettiği için Araf suresi, "...Musa mikatımıza geldiği zaman, Allah O'na kelamıyla ihsanda bulundu."¹⁵⁴ ayetinde mikat haberini ihtiva ettiği için de Mikat suresi, "...Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"¹⁵⁵ ayetiyle Misak haberini ihtiva ettiği için Misak suresi ve başında Elif-lam-mim-sad harfleri olduğundan bu isimle de anılmıştır.¹⁵⁶

Araf suresinin içeriğine bakarsak peygamber kıssalarını genişçe açıklayan ilk sure özelliğindedir. Sure Hz. Peygamberin mucizesi olarak ifade edilen Kur'an-ı Kerim'in tüm insanlar için Rab'leri tarafından gönderilen bir nimettir. İnsanların bu dünyada ve ahirette kurtuluşa erebilmeleri için ona uyarak Allah'n emrettiği gibi yaşamaları gerekir.¹⁵⁷

Mekke'lileri sürekli olarak ilahi daveti kabul etmeye çağırmanın yanı sıra, önceki kabilelerin peygamberlerine karşı yanlış tutumlarının sonuçlarını da sert bir şekilde bildirir.¹⁵⁸ Allah bu sure içinde hayır ile şer, hak ile batılın mücadelesine örnek olarak şeytanın Adem ve nesline ilişkin olarak kurduğu tuzağı açıklar. Yine bu surede kıyamet günü meydana gelecek olan sahneyi gözler önüne serer ve üç fırka arasında geçen konuşmalara yer verir.¹⁵⁹ Surenin sonunda ise Hz. Peygamber ve ona uymakta

¹⁵¹ Emin Işık, "Araf Suresi" mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 259.

¹⁵² DİB, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, s. 498.

¹⁵³ Yazır, Cilt:4, s. 8.

¹⁵⁴ Araf, 7/143.

¹⁵⁵ Araf, 7/172.

¹⁵⁶ Yazır, Cilt: 4, s. 8.

¹⁵⁷ Sabuni Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, tec. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İz Yayınları, İstanbul, 2003, Cilt: 2, s. 266.

¹⁵⁸ Mevdudi, s. 9.

¹⁵⁹ Sabuni, s. 266.

olanlara İslam'ı tebliğ etme görevini hikmetli biçimde yapabilmeleri için belirli talimatlar verilir.¹⁶⁰

1.2.3. Kur'an Tefsirlerinde Araf ile İlgili Yorumlar

Ayette geçen Araf kelimesi urf kelimesinin çoğuludur.¹⁶¹ Lügat manası yüksek bir yer demektir. Ayette bulunan anlamı cennet ve cehennem arasındaki bir tepedir ve bir engel görevi görür. Araf, cennet ve cehennem arasındaki surun üst kısımları anlamına gelir. Burası cennet ehlini ve cehennem ehlini tepeden gören yüksek bir yerdir. Bu sur cehennem halkının cennete ulaşmasına engel olan bir bariyerdir.¹⁶²

Araf, urf'un çoğuludur. *Urfu'l feres* (at yelesi) ve *urfu'd-dik* (horoz ibiği) ifadelerinden istiare olarak kullanılmıştır. Cennet ile cehennem arasındaki perde Hadid suresi 13. ayette ifade edilen “Arasında kapısı olan bir duvar çekilir” buyruğunda sözü edilen surdur.¹⁶³

Razi'ye göre Araf, urf sözcüğünün çoğuludur. Yüksekte kalan ve yüce olan her mekânı ifade ederken kullanılır. Atın yelesine, horozun ibiğine, yüksek olan her yere urf denilir. Çünkü yüksek olması nedeniyle alttakiler daha iyi bilinmektedir. Atın yelesi ve horozun ibiği bedenine göre yüksekte kalır. Razi bu konuda iki görüş sunmaktadır, çoğunluğun benimsediği ilk görüşe göre Araf cennet ile cehennem arasına çekilmiş olan bu sur'un (duvar) en yüksek bölümüdür. Bu İbn Abbas'ın benimsediği görüştür. Yine İbn Abbas'tan “Araf, sırat köprüsünün en yüksek yeridir” rivayeti de gelmiştir. İkinci görüş ise: Hasan el-Basri ile, Zeccac'ın düşüncesi olup, bu bağlamda “Araf üzerindeki cennetlikler ile cehennemlikleri bilme hususuna ilişkin olarak “her birisini, yüzlerinden tanımakta olan kişiler vardır” ayetine bakarak Araf'ın tanımak bilmek anlamında kullanıldığını belirtir.¹⁶⁴

Esed' göre ise Hicap sözcüğü hem soyut hem somut anlamda kullanılabilir, bir engel ve mani, iki nesne arasında sur vazifesi gören şey anlamlarına gelir. Urf

¹⁶⁰ Sabuni, s. 267.

¹⁶¹ Taberi, s. 52; Zemahşeri, s. 850; Ateş, s. 342; Razi, s. 382; Beydavi, s. 235.

¹⁶² Taberi, s. 52; Tabatabai s. 168; Ateş, s. 342; İmaduddin Ebu'l Fida İsmail İbn Ömer İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri: İbn Kesir Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984, Cilt: 6, s. 2956.

¹⁶³ Zemahşeri, s. 850; Kurtubi Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, **El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an**, tec. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 7, s. 348; Beydavi, s. 235.

¹⁶⁴ Razi, ss. 382-383.

sözcüğünün çoğulu olarak feraset, basiret, eğriyi doğrudan ayırt etme yetisi, biliş, sezgi, tanımak, bilmek, anlamına gelir. Aynı zamanda bir nesnenin en üst kısmı, ve bu nedenle en görünür olan, göze çarpan kısmı anlamına gelir. Araf terimi bir duvar ya da surların üst bölümleri ya da burçları şeklinde tanımlanmaktadır. Sözcüğün ilk anlamlarından yola çıkarak yapılan yorum eğriyi doğruyu ayırt etme yetisi olarak da değerlendirilir.¹⁶⁵

1.2.4. Araf Suresinde İlgili Ayetlerin Meal ve Tefsiri

Ayetlerin Tefsirini yaparken mümkün olduğunca farklı tefsirlerden yararlanmaya çalıştık. Bu bağlamda Rivayet Tefsiri, Dirayet Tefsiri, İşari Tefsir ve son dönemde yazılan Tefsir kaynaklarından yararlanmaya çalıştık.

Araf ve Araf ehli ile alakalı ayetler Araf suresinin 46-49. ayetlerinde geçmesine rağmen ayetlerin konu bütünlüğünden koparılmamaları ve tek başına ele alınmamaları için siyak ve sibakına uygun olması bakımından 40-51. ayetlerin alınmasına karar verdik.

7/40. “Ayetlerimizi inkâr edenler ve onlara inanmayanlara, gökyüzünün kapıları açılmayacak, deve iğne deliğinden geçene kadar cennete giremeyecekler. Suçlular işte böyle cezalandırılır.”

Ayetlerimizi inkâr edenlerden maksat, onları yalanlayanlar, hakkı batıl gibi gösterenler, onlara karşı büyüklenenler, kendilerini daha yüksekte görüp, bunlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, göklerin kapıları bunlara açılmaz, onların ruhları yükselmez, cennete giremezler.¹⁶⁶ Göğün kapıları ifadesiyle cennetin kapıları kastedilmektedir ya da gökyüzünün kapıları kastedilir; müminlerin amelleri göğe çıkarılır ve ruhları da oraya yükseltilir. Kafirlerin amelleri ve ruhları da esfel-i safiline gönderilir. Ya da bunun gerçek anlamda gök değil temsili bir ifade olması da mümkün olmaktadır.¹⁶⁷ Ta ki deve iğne deliğinden geçinceye dek onlar cennete girmezler. Ya da halat iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler. Çünkü cemel kelimesi deve manasına gelir fakat urgan ve halat anlamında da kullanılır. Ancak tefsircilerin

¹⁶⁵ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt: 1, s. 279-280.

¹⁶⁶ Yazır, Cilt: 4, s. 39.

¹⁶⁷ Matüriri s. 371.

çoğu birinci anlamını kullanırlar. Bunun nedeni örf açısından iğne deliği küçüklüğünde, deve büyüklükte örnek gösterilir. Her iki şekilde de mana, o inanmayanların cennete girmelerini belirli zaman dilimi için engellemek değil, bunun mümkün olmayacağını açık biçimde temsil ile ifade etmektir.¹⁶⁸

7/41. “Onlara cehennem içinde ateşten bir yatak ile ateşten bir örtü vardır. Zalimler bu şekilde cezalandırılır.”

Ateşten bir yatak ve üstlerinde de örtülerden maksat ateşin üstten ve alttan, önden ve arkadan sarmasıdır. Cenab-ı Hak onların ateşin ortasında kalacağını bildirir.¹⁶⁹

7/42. “İman etmiş olanlar ve iyi amelleri olanlar, ki biz kişiye güçlerinin üstünde olan bir sorumluluk yüklemeyiz, işte o kişiler cennetin ehlidir ve burada sonsuza dek kalacaklardır.”

Bu ayetle Kur'an'da değişik üsluplarla ispatı tekrarlanan bir prensip bulunduğunu görürüz. O da Allah'ın insanlara güç yetiremeyeceği şeyleri yüklememesidir. Bu iki anlama gelir. Biri Allah'ın insanlara yüklediği şey, onların yapabilecekleri, kudretlerinin sınırında olduğu bilinen görevleridir. Diğer ise Allah insanlardan güçleri yetmeyecek şeyi yapmalarını ve onu yerine getirmelerini istememektedir. Güç yetirmek, zarar ve tehlikelere maruz kalmamayı, imkanlar ve yapabilirlik ile çelişmemeyi de bünyesinde taşır.¹⁷⁰ Aynı zamanda bir teşvik içindir ve sonsuz nimetin kendi imkanları ile elde edileceğini insanlara bildirir.¹⁷¹

7/43. “Orada, kalplerindeki nefreti ortadan kaldırırız. İçinde ırmaklar akan cennette, kendilerine bu nimetleri veren Allah'a hamd ederler. Rabbimiz bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolda olmazdık. Gerçekten Rabbimizin peygamberleri bize doğru söylemişler. Onlara şu şekilde seslenilir: “İşte sizlere cennet! Yapmış olduklarınıza karşı buna layık görüldünüz.”

Kalplerinde kin ve bu kinin sebeplerinden ne varsa çıkarılır yahut ondan arındırılır ki aralarında yalnızca sevgi bulunsun.¹⁷² Müminlerin yüreklerinden kinin

¹⁶⁸ Yazır, Cilt: 4, s. 39.

¹⁶⁹ Matürîdî, s. 373.

¹⁷⁰ M. İzzet Derveze, **Et-Tefsirü'l-Hadis Nüzül Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 1, s. 437.

¹⁷¹ Beydavi, s. 233.

¹⁷² Beydavi, s. 233.

çıkarıldığı, cennet ırmaklarının başında bulunup Allah’a hamd ettiklerini anlatır. Allah’ın lütuf ve keremiyle buraya geldiklerinin farkındadırlar.¹⁷³

7/44. “Cennetlikler, cehennemliklere: “Allah’ın bize vaad ettiğini gerçekleştirmiş olarak gördük. Sizler de Allah’ın vaadlerinin gerçek olduğunu gördünüz mü?” şeklinde seslenirler. Cehennemlikler “gördük” derler. Bunun ardından aralarından bir aracı şu şekilde seslenir; “Allah’ın laneti zalimlerin üzerinedir!”

Allah bundan bir önceki ayette “onlara mirasçı edindiğiniz cennet budur” şeklinde buyurunca bu da onların nida esnasında cennette bulunarak orada yerleştiklerine ilişkin bir kanıttır. Allah kafirlerin cezasını, iman ehlinin de mükâfatını verdikten sonra bu iki topluluk arasında gerçekleşecek olan konuşmayı bildirmektedir.

174

Cennetliklerin cehennemlik olanlara bu sözü söylemiş olmasının sebebi, onların kendilerinin hallerinden memnun olduklarını belirterek, cehennemlik olanların kötü olan hallerini gözler önüne sermektir. Onları kedere sevk etmek ve bu konuşmaları dinleyenler için bunun Allah’tan lütuf olarak gözler önüne serilmesidir. Aralarında bir çağrıcının “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun!” ifadesinde bulunması da böyledir. Bu aracı Allah’ın emri ile görevlendirilen bir melek olarak hem cennetlik olanların hem de cehennemlik olanların duyacakları biçimde bu nidayı yapmaktadır.¹⁷⁵

Cennetliklerin “Biz dünyada iken Rabbimizin bize vadettiklerini gerçek bulduk” “sizde size vaad edilen cezanın gerçekleştiğini gördünüz mü?” derler. Bu sorunun amacı kendilerinin mutluluğu elde ettiklerini karşı tarafın ise kederde olduklarını belirtmek içindir. Burada cennet göklerin üzerinde ve cehennem de yerlerin altında ise bu konuşma nasıl gerçekleşecektir? sorusuna Razi ahiret hallerinin daha farklı olduğu ve ehli sünnete göre orada uzaklığın veya yakınlığın idrake mani olmadığı cevabını verir. Ayrıca seste bir özelliğin bulunduğunu ve duymaya engel olmadığını söyleyenler de vardır.¹⁷⁶

7/45. “Onlar Allah’ın yolunu kabul etmezler ve onu ters yöne çekmek isterler, onlar ahireti de inkâr edenlerdir.”

¹⁷³ Ateş, s. 341.

¹⁷⁴ Razi, s. 377.

¹⁷⁵ Zemahşeri, s. 848.

¹⁷⁶ Razi, s. 378.

Allah Teala, lanetlenmiş olan bu zalimlerin kim olduklarını şu şekilde açıklar: “Bunlar, insanları Allah yolunda gitmekten alıkoyan, engelleyen, Allah’ın koyduğu kanunlarını kabul etmeyen, peygamberlerinin talimatlarına uymayan, Allah’ın doğru yolunu yanlış gibi gösteren, ahiret gününe iman etmeyen kimselerdir.”¹⁷⁷ Allah yolundan alıkoyanlar, Allah’ın huzuruna çıkacakları günün olacağını kabul etmezlerdi bu yüzden işledikleri ve söyledikleri kötü sözlere aldırış da etmezlerdi. Çünkü bundan dolayı hesaba çekileceklerini düşünmezlerdi.¹⁷⁸

7/46. “Cennetlikler ve cehennemlikler arasında bir engel bulunmaktadır. Araf üzerinde iki tarafı da yüzlerindeki işaretlerden tanıyan birtakım adamlar vardır. Bunlar henüz cennete girmemiş ama girmeyi arzu eden kişilerdir. Cennetliklere selamet dilerler.”

Razi Araf’ta bulunan bu insanların kimler olabileceği hakkındaki görüşleri ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki bu kimselerin ibadetçe cennetliklerin altında olma ihtimalidir. Razi burada da müfessirlerin görüşlerine yer vererek bunların; günahları ve sevapları denk gelen kimseler, babalarından izin almadan savaşa çıkarak şehit olanlar, fakir ve yoksullar, ehli salatın günahkarları olabileceğini belirtir. İkinci görüş ise Araf’takilerin cennetliklerden üstün olması ihtimalidir. Bunlarda; peygamberler, melekler, şehitler, fazilet ve hayırda önde olan kimselerden oluşur. Razi’ye göre Araf şerefli ve yüksek bir mekândır bu sebeple Araf’takilerde faziletli ve şerefli kimselerdir.¹⁷⁹

Cennetliklerle cehennemlikler arasındaki bu perde Hadid suresi 13. ayette belirtilen sur olduğu ifade edilir. Müfessirler Araf üzerinde bulunan kişilerin kimler olduğu hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir.¹⁸⁰

Zemahşeri Araf üzerinde bulunan bu adamların amellerindeki kusurlar nedeniyle, Allah’ın emrini bekleyen ve cennete en son girecek olan kişiler olduğunu belirtir. Onların en son Allah cennete girmelerine izin verinceye dek cennet ile cehennem arasında beklemek zorunda kalacaklarını belirtir.¹⁸¹

İsmail Hakkı Bursevi Ruhu’l Beyan’ında iki taraf arasındaki perdeyi, cehennemde olanların oradan çıkarak cennete girmeye, cennetin nimetlerinden

¹⁷⁷ Taberi, s. 52.

¹⁷⁸ Vehbe Zuhayli, **Tefsirü’l Münir**, 2. Baskı, Bilimevi Basın Yayın, İstanbul, 2005, Cilt:2, s. 504.

¹⁷⁹ Razi, s. 387.

¹⁸⁰ Taberi, s. 52.

¹⁸¹ Zemahşeri, s. 850.

faydalanmaya kuvvetleri yetmesin diye, şehir suruna benzeyen bir sur olduğunu belirtmiştir. Araf'takileri de cennetlik ve cehennemlikleri yüzlerinin beyazlığı ya da siyahlığından tanıyan birtakım erkekler olarak nitelemiş bunları Allah'ın lütuf ve adaletini bekleyen, sevapları ve günahları eşit olan müminlerden bir grup olduğunu belirten rivayetleri vermiştir. Bursevi bu ayetin işari manasını ise şu şekilde vermektedir: cennet ehli ile cehennem ehli arasındaki perde beşeri sıfatlar ve nefisten kaynaklanan kötü huylardan ibarettir. Cehennem ehli cennet ehlini bu perdenin arka tarafından göremez. Cennet ehliyle de Allah ehli -ki bunlar Araf ehlidir- aralarında bir perde bulunmaktadır. Bu perde ahlâki olan sıfat ve ruhani olan güzel huylardan oluşur. Cennet ehli, Allah ehlini bu perdelerin arka tarafından göremez. Yani Araf ehli cennet ve cehennem ehlini kalp nuru ve karanlığın izlerinden oluşan yüzlerindeki işaretlerden tanırlar. Araf'ta marifet ehli bulunduğundan bu isim verilmiştir.¹⁸²

Taberi'ye göre en son cennete girecek olan bu kesim, insanlar arasında haklarına ilişkin olarak en son hüküm verilecek, günahları ve sevapları eşit olan, iyi amelleri onları cehennemden uzaklaştıran fakat cennete de girmeleri için yetersiz kalan kimselerdir. Ayette Araf'ta bulunan bu kişilerin, cennetlikleri de cehennemlikleri de yüzlerinden tanıyacakları bildirilir. Cennetlik olanlar yüzlerinde bulunan beyaz renkten, günahkâr ve cehennemlik olanlar ise yüzlerinin siyah ve gözlerinin mavi oluşundan anlaşılacaklardır.¹⁸³

Tabatabai'ye göre Araf'ta herkesi tanıyan bu adamlar Allah'ın seçkin kullarındandır ancak melek kökenli değildirler çünkü onlardan rical (erkekler) olarak bahsedilmiştir. Cennetlikler ile cehennemliklerin hepsini tanıyan, yüksek dereceli, kıyametin olduğu gün şahitlik yapmaya, şefaate göstermeye, emir ve hüküm vermeye yetkili olanlardır. Ancak bunlar insan mı? cin mi? insan-cin karışımı mı? oldukları kesin olarak bilinmeyen kimselerdir. Yalnız Kur'an içinde cinlere ilişkin olarak kıyamet günü herhangi bir rol oynadıkları ya da şahitlik ve şefaate şeklinde aracılık yaptıkları yolunda bir delil yoktur.¹⁸⁴

Araf'ta bulunacak olan bu kimseler, cennetlik ve cehennemlikleri yüzlerinden dahi tanıyacak kadar yetkin olan kimselerdir. Araf'takiler dereceleri düşük veya

¹⁸² İsmail Hakkı Bursevi, **Ruhu'l Beyan Tefsiri**, ihts. Muhammed Ali Sabuni, Damla Yayınevi, İstanbul, 2002, Cilt: 3, s. 168-169.

¹⁸³ Taberi, s. 54.

¹⁸⁴ Tabatabai, s. 172.

yüksek olmakla beraber Araf denen ve herkesin görülebileceği bir yerde bir süre bekleyerek iyi ve kötü arasında ayırım yapmaktan sorumludurlar.¹⁸⁵

Mukatil, Ashab-ı Araf'ın Muhammed'in (a.s) ümmetinden olup günahları ve sevapları eşit olduğundan günahları sebebiyle sırat üzerinde alıkonulan, sonra da Muhammed (a.s) şefaatiyle cennete girecek olan kimseler olduğunu düşünür.¹⁸⁶

Bir görüşe göre: "daha cennete girmemiş, fakat girmeyi uman kimselerdir" beyanı Araf ehli için söylenmiştir. Yani cennetlikler, cennete girmişken, bunlar henüz girmediklerinden, cennete girmeyi ümit ederler. Diğer bir görüşe göre ise bu beyan Araf ehli için değil cennet ehlinin henüz cennete girmemiş ve girmeyi ümit eden kimseler için söylenmiştir ki bu sırada Araf ehli onları selamle müjdeler.¹⁸⁷

Zeccac, bunların birtakım nebilerin kavimleri olduğunu belirtmiştir. Bunlardan başka bunların sur üzerinde görevli melekler olabilecekleri de bildirilmiştir.¹⁸⁸

Taberi'nin naklettiği Şurahbil b. Sa'd ve Abdurrahman'ın görüşleri ise, Araf'ta yer alacak olan bu insanlar, babalarından izin almadan ve onlara karşı gelerek Allah yolunda savaşan ve ölen kişilerdir. Allah yolunda şehid olmaları onların cehenneme gitmesini engellerken, ailelerine olan muhalefet sebebiyle cennete girmeleri engellenmiştir.¹⁸⁹

Araf'takiler hakkında müfessirlerin belirttiği çeşitli görüşler içinde ayetlerin söz gelimine uygun düşen görüşler: Onların kıyamet halkının eşrafı, melekler, fazilet sahibi kimseler ve peygamberler oluşudur. Diğer görüşler tahminden ibarettir. Söz geliminden Araf'takilerin melekler veya peygamberler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar hem cennetlikleri, hem de cehennemlikleri simalarından tanıyan irfan sahibi kişilerdir. Ayrıca bunlar cennetliklere selam verip onları takdir ve taltif etmekte, cehennemlikleri azarlamaktadırlar. Bu da onların, yetkin kimseler olduğunu gösterir.¹⁹⁰

7/47. "Gözleri cehennemlik olanlara çevrilince: "Rabbimiz! Bizi zalim topluluklarla bulundurma!" derler."

¹⁸⁵ DİB, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, s. 531.

¹⁸⁶ Ebul Hasan Mukatil Bin Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, ter. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 2, s. 24.

¹⁸⁷ Yazır, Cilt: 4, s. 44.

¹⁸⁸ Kurtubi, s. 349.

¹⁸⁹ Taberi, s. 54.

¹⁹⁰ Ateş, s. 343.

Araf ehlinin cehennem ehline bakmaları kendi arzuları ile değildir. Onların gözleri cehennem ehline çevrilince, cehennemde olanların acınacak hallerini görmesi ile onlar gibi olmaktan Allah’a sığınır ve dua ederler.¹⁹¹ “Ey Rabbimiz! Bizi zalimler güruhuyla beraber eyleme” Yüce olan Allah’tan kendilerini zalim olanlar ile bir olmamaları için temennide bulunurlar. Aslında Allah’ın onları zalim olanlar ile birlikte bulundurmayaacağını da bilirler. Bu şekilde yaptıkları dua Allah’ın huzurunda zayıflıklarını ifade etmek için yapılır.¹⁹²

7/48. “Araf’ta bulunanlar simalarından tanımış oldukları kimselere seslenerek derler ki; “Ne topluluklarınız ne de büyüklük göstermeniz sizlere fayda sağlamadı.”

Burada Araf ehli cehennemde olan kafirlere seslenmekte ve topluluklarının, sayıca fazla olmalarının, aşiretlerinin ve kibirlerinin onlara bir fayda sağlamayacağını, hakka karşı cüretkâr ve kibirli olmakla bir şey elde edemeyeceklerini ifade ederler. Bu ifadede istifham ve kınama bulunmaktadır.¹⁹³

Kâfir olanlar bu dünyada mallarının ve kendi taraflarının çok olmasına güvenirler. Bu durumdan cesaretlenerek Allah’a inanmayı gururlarına yediremezler hem kibirlenerek yüz çevirir, hem de diğer insanları küçümserler. “Allah bunlara mı merhamet edecek? Allah’ın rahmeti bunlara mı kaldı?”¹⁹⁴ şeklindeki ifadelerle dalga geçerlerdi. Bu sebeple yüzlerindeki nursuzluktan tanınan bu kimselere Araf ehli yanılıklarını hatırlatırken onların küçümsemediği müminleri de cennetle müjdeliler.¹⁹⁵

Araf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenirler: müfessirlerin çoğunluğu şöyle der: Onlar yüzlerinin karalığı ve gözlerinin maviliği ile tanınırlar. Ancak yüzlerinin siyahlığı dışında onları dünyada iken sahip oldukları bazı alametleriyle de tanımış olmaları olasıdır. Çünkü onları dünyadaki birtakım alametleriyle tanımış olmasalardı, mal toplamak ve büyüklük taslamakla kınamazlardı. Bu söz fakirler için değil, ancak zenginler için söylenir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar şöyle derler: Bizler mal ve nüfus olarak üstünüz; bu

¹⁹¹ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ebussuud Tefsiri**, ter. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 5, s. 2176.

¹⁹² Kurtubi, s. 352.

¹⁹³ İbn Kayyim El-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez- Zürai ed-Dımaşki el-Hanbeli, **İbn Kayyim Tefsiri, Bedai’u’t-Tefsir**, ter. Ahmet Ağırakça, Mehmet Emin Çimendağ, Polen Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 2, s. 110.

¹⁹⁴ Araf, 7/49.

¹⁹⁵ Ömer Çelik, **Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 2, s. 193.

nedenle azaba düşecek olanlar bizler değiliz.”¹⁹⁶ Aslında ayet, herkese hitap edilmiş gibidir.¹⁹⁷

7/49. “Allah onları rahmete kavuşturmayacak, şeklinde yemin etmiş olduğunuz insanlar bunlar mıydı?” (cennetliklere dönerek): “Cennete girin! siz artık korkmayacak, üzölmeyeceksiniz” derler.”

Araf’takiler “kendilerine Allah rahmet etmeyecek diye yemin ettikleriniz bunlar mıydı?” şeklinde söylemlerini arttırarak cennete girmeye hak kazanmış olan topluluğu işaret ederler. Kâfirler bu kişileri dünya yaşamında zayıf görmekte, onları küçümseyip, onlarla alay etmekte ve onların inandıkları dine katılmayı gururlarına hakaret saymaktaydılar. Kendilerini üstün gören insanlar kendilerinden zayıf gördükleri bu insanların üstünlük kazandıklarını gördüklerinde üzüntü ve pişmanlıkları artar.¹⁹⁸

Ayet Araf’takilerin melekler ya da peygamberlerin olduğunu göstermektedir. Araf’ta bulunanları günahkâr kişiler olarak sınıflandıran kişilerin düşüncelerine göre, Araf’takilerin cehennemliklere söyleyecekleri sözler, bir önceki ayet olan “büyüklenmenin size bir yararı olmadı” ayeti ile biter, buna karşın “Allah’ın onları hiçbir rahmete erdirmeyecek” diye başlayan ayeti ise Allah’ın dünyevi yaşamda söylemiş oldukları sözlerden dolayı cehennemlik olanlara azar olmak kaydı ile sarf edilen sözler olduğunu belirtirler. Bu görüş İbn Abbas’tan nakledilmiştir. İlk görüş ise el-Hasen’den nakledilmiştir. Bu sözleri Araf üzerindeki görevlendirilmiş meleklerin söylediğini belirten görüşlerde vardır. Bunun nedeni cehennemlik olanlar Araf’ta bulunan kişiler için kendileri ile beraber cehenneme atılacaklarına ilişkin yemin ederler, bu durum karşısında melekler ise Araf’ta yer alanlara: “Haydi girin cennete! sizler için bir korku yoktur üzölmeyeceksiniz de” derler.¹⁹⁹

Tefsircilere göre, cehennem ehli Araf’takilerin cennete giremeyeceğine yemin ederler, o zaman melekler onlara “Girin cennete” diye hitap ederler. Ayette zikredilen yeminin onlar tarafından dünyada yapılmış olması da muhtemeldir; onlar, dünyada iken Hz. Peygamberin ashabının asla cennete giremeyeceklerine dair yemin ediyorlardı. Ayet-i kerime de Allah onların, “bu iyi bir şey olsaydı eğer, bize gelirdi

¹⁹⁶ Sebe, 34/35.

¹⁹⁷ Matüridi, Cilt: 5, s. 385.

¹⁹⁸ Razi, s. 388.

¹⁹⁹ Kurtubi, s. 353.

önce onlara gelmezdi!”²⁰⁰ dediklerini haber vermektedir. Şayet onların üzerinde bulundukları şey daha hayırlı olsaydı, bunlar ona sahip olurlardı, çünkü onlar dünyada bütün hayırlara sahip olmuşlardı. Buna göre ahiretteki hayırlara da sahip olacaklardı. Buna benzer sözleri onlara dünyada iken söylüyorlardı. Ahirette ise onlara denilecek ki: “Allah rahmetine erdirmeyecek dediğiniz bunlar mı?” Ayette “Girin cennete” denilen kişilerin, henüz cennete girmeyen cennet ehlinin olması da mümkündür.²⁰¹

“Girin cennete” buyruğunun çevirisinde âlimler ihtilaf etmişlerdir. Belirli bir kısmı bunlara Araf’takiler, derler. Bu sözler onlara Allah’ın emrettiği melekler tarafından söylenir, görüşü bulunmaktadır.

Bazı kesimde, aksine bu sözü, onlar birbirleri için söylerler, derler. Bunun gayesi Allah, Araf’takileri cennete girmeye ve onlar için hazırlanmış olan yerlerine ulaşmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda ayetteki, “Allah’ın rahmet ve bereketine erdirmeyeceğini söylemiş olduğunuz kişiler bunlar mıydı?” sözü Araf ahalisinin söylemiş olduğu söz olup; “Girin cennete” kelamı ise Allah’ın sözüdür. Burada mahfuz bir söz olmalıdır. Buna göre ayetin olması gereken anlamı: “Allah onlara, “Girin cennete” dedi” şeklinde olur. Kur’an’da başka ayette de bunun örneği bulunur: “Firavun’un kavminin öncüleri, “Bu bilgiç, sihirbazlıkta ustadır, memleketinizden sizi çıkarmak ister.” dediler.”²⁰² Burada ileri gelenlerin söyledikleri son bulur. Bu kısımda, “Bunun üzerine Firavun da onlara dedi ki.” manasına gelen söz mahfuzdur. İleri gelenlerin sözleri ile Firavun’un “O halde nasıl bir önlem alınmalıdır?” sözü, ikisini birbirinden ayıran bir şey olmaksızın peş peşe getirilerek birleştirilmiştir. İşte tefsir edilen ayette bu şekildedir.²⁰³

7/50. “Cehennemlikler, cennetliklere: “Bizlere biraz su akıtın ya da Allah’ın size vermiş olduğu nimetlerden verin” şeklinde seslenir. Cennetlikler de: “Allah bunları inanmayanlara haram kıldı” derler.”

“Bize akıtın” ifadesi içinde cennetin konumunun cehennemden daha yukarıda bulunduğuna ilişkin bir kanıt vardır. Bu kısımda Allah’ın sizlere vermiş oldukları yiyecek ve içeceklerden bizlere de verin anlamını da çıkarmak mümkündür. Cehennemlik olan kişilerin aslında bu yalvarmalarının karşılık bulmayacağını

²⁰⁰ Ahkaf, 46/11.

²⁰¹ Matürîdî, s. 368.

²⁰² Araf, 7/109-110.

²⁰³ Razi, s. 389.

bilmelerine karşın zor durumda olan birisinin yaptığı gibi yakarmışlardır. “Allah bu yiyecek ve içecekleri inkârcı olan bu nankörlere haram etti” şeklinde cevap alırlar.²⁰⁴

Allah Teala bu kısımda cehennemde olanların cennette bulunan kişilerden istekte bulunacaklarını ama bu kişilerin isteklerinin kabul edilmeyeceğini işaret etmiş ve haber vermiştir.²⁰⁵

7/51. “Dinlerini bir oyun ve eğlence gibi gördüler ve dünya yaşamı onları yanılttı. Onlar bu günlere geleceklerini unuttukları ve indirdiğimiz ayetleri yalanladıkları gibi bizde onları öylece unutturuz.”

Eğlence manasına gelen lehv, kalbi, ahirette bir fayda vermeyecek boş işlerle meşgul etmek anlamına gelir. Oyun manasına gelen la’b ise içinde dini bir fayda olmayan şeylerle eğlenip rahatlamaya çalışmak manasındadır.²⁰⁶

Allah’ın “Onlar, dünya hayatına aldandılar” şeklindeki ifadesi mecazi bir ifadedir. Çünkü, gerçekte aldatan dünya hayatı değildir. Bu ifade, dünya hayatında, insanoğlunun aldanmasından kaynaklanır. İnsanın arzusu uzun bir hayat yaşamaktır, bu yüzden hayatının güzel, servetinin fazla, gücünün yerinde olmasını ister. Bu tür şeylere olan aşırı arzusundan dolayı, dini talep etmekten aciz hale gelir ve sadece dünyaya ulaşma arzusu ve çabasıyla dolar.²⁰⁷

İşte onlar kıyametle nasıl yüzleşeceklerini unuttularsa, görmezden geldilerse, dünya hayatında inkâr edip iyi işlerde bulunmadıysa bizde ahiret gününde onlara merhamet etmez aç ve susuz olarak onları cehennemde unutturuz.²⁰⁸

Sonuç olarak Kur’an’da belirtilen, “kötülüğün karşılığı ona denk olandır.”²⁰⁹ ayetinde olduğu gibi, onların unutmalarının cezası, onları unutmak olarak belirtmiştir. Burada unutmaktan maksat Allah’ın onların dualarına icabet etmemesi ve onlara merhamet göstermemesidir.²¹⁰

²⁰⁴ Zemahşeri, s. 854.

²⁰⁵ İbn Kesir, s. 2965.

²⁰⁶ İbn Acibe El-Haseni, **Bahrü’l Medid Fi Tefsiri’l-Kur’an’il-Mecid**, ter. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 3, s. 368.

²⁰⁷ Razi, s. 391.

²⁰⁸ Taberi, s. 56; Zemahşeri, s. 854; İbn Acibe, s. 368; Mukatil, s. 24-25.

²⁰⁹ Şura, 42/40.

²¹⁰ Razi, s. 392.

1.3. İSLAM KELAM MEZHEPLERİNİN ARAFA BAKIŞI

Kelam mezheplerinin Araf'a bakışı ele alınırken burada Ehli Sünnet mezheplerden olan Matüridiyye'ye örnek olarak Matüridi kelam ekolünün kurucusu olan İmam Matüridi'nin Te'vilatü'l Kur'an adlı eseri ve Eş'ariyye ekolünün öncülerinden olan Fahreddin er-Razi'nin Mefatihul Gayb adlı eseri kullanılırken Mutezileye örnek olarak Zemahşeri'nin el- Keşşaf adlı eseri, İbn Kayyim'ın Bedai'u't-Tefsir'i, ve Şia mezhebine kaynak olarak Tabatabai'nin el- Mizan adlı eserinden yararlandık.

Matüridi, Eş'ari, Mutezile ve Şia gibi bazı kelam ekollerinin Araf ve Araf ehli hakkındaki görüşleri bu kısımda ele alınacaktır. Araf'ın varlığı Kur'an ayetleriyle sabittir. Üzerinde birtakım kimselerin olacağı ve mahşer günü bunların Allah'ın izniyle insanlarla konuşacağıda ayetlerle sabittir. Tüm mezhepler bu konuda hemfikirdir ancak bunların kimler olduğu hususunda belirsizlik vardır. Mesele burada Araf'ın varlığına olan inancı tartışmak değil Araf'ta kimlerin olduğu hususunu tartışıp en yakın görüşü ortaya koymaktır.

Matüridi ekolünün kurucusu imam Matüridi Araf ve Araf'takiler hakkında ileri sürülen görüşleri değerlendirdiği Te'vilat'ında şöyle demektedir: Araf'ın Hadid suresi 13. ayette de belirtilen cennet ile cehennem arasındaki duvardır (sur).²¹¹ Yüksekliğinden dolayı bu isim verilmiştir. Matüridi, Hasan-ı Basri'nin görüşüne de yer vererek "Aşhabı Araf" yani tanıtan insanlardır; cehennem ehline Allah'ın adaletini ve kendileri hakkında hükmünü tanıttıkları için tanıyan, bilen kimselerdir. Cennet ehline de Allah'ın lütfunu ve ihsanını tanıtırlar.²¹²

Matüridi Araf'takilerin kimler olduğu hususunda birkaç görüş ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi Araf'takiler iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerdir; ikincisine göre Allah'ın kendilerine ikram ettiği kişilerdir, Allah'ın nasıl hükmettiğini ve nasıl adil davrandığını görmeleri için onlar yüksek bir yerdedir; üçüncüsü onlar peygamberlerdir. Matüridi bu görüşü daha çok benimsemiş ve onların peygamberler olmalarını yakın bir ihtimal olarak görmüştür. Onlar Araf'ta ümmetlere bakıp şahitlik edeceklerdir. Nitekim Allah, "Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve senide onlara

²¹¹ Matüridi, s. 382.

²¹² Matürüdi, s. 383.

şahit tuttuğumuz zaman halleri nasıl olacak!”²¹³ ayetiyle bunu desteklemektedir. Dördüncü görüş ise onların melekler olduğudur. Ancak Matüridi melekler adamlar diye nitelenmeyeceğinden bu görüşü uygun bulmaz.²¹⁴

Eş’ari âlimlerinden olan Razi’ye göre Araf cennet ile cehennemin arasına çekilmiş olan surun en yüksek olan kısmıdır. Razi’ye göre Araf’takiler, kıyamettekilerin en şerefli ve onlardan daha üst konumda olan kimselerdir. Kıyamet ehli, kıyamet meydanında durduklarında, Allah Araf ehlini Araf’a çıkarır. Burası, şeferli, yüksek yerlerdir. Cennet ehli cennete; cehennem ehlide cehenneme girdiğinde, Allah Araf’takileri cennetteki yüce makamlarına götürür.²¹⁵ Onların cennette olmamaları yeterince iyi olmadıkları anlamına gelmez. Fakat girmeyi umarlar ifadesi yakini bir umma ve arzudur. Razi buna Hz. İbrahim’in Kur’an’daki duasını²¹⁶ örnek olarak göstermiştir.²¹⁷

Mutezile âlimlerinden Zemahşeri’ye göre Araf’ın Hadid suresi 13. ayette belirtilen bir tür sur olduğunu belirtir. Araf ehlinin cennete giren Müslümanlardan farklı bir kesim olduğunu²¹⁸ ve Araf’takilerin Müslüman olup, amellerindeki eksikler nedeniyle cennete en son girenler, Allah’ın emrini bekleyip cennet ile cehennem arasında tutulmakta olan bir kesim olduğunu ileri sürer.²¹⁹

Yine Mutezile âlimlerinden İbn. Kayyım Araf’takilerin kimler olduğu hususunda farklı görüşlere yer verdikten sonra bu görüşlerden sevap ve günahları eşit olan kesim olduğu görüşünü benimsemiştir. Araf’takilerin sevap ve günahları eşit olan insanlar olduğu hususunda pek çok merfu hadis ve sahabeye ait bazı güvenilir hadislerin bunu desteklediğini belirterek, ancak der, “sahabe tefsirinin merfu veya mevkuf rivayetler hükmünde olup olmadığı ihtilaflıdır” görüşünü bildirir.²²⁰

Şia âlimlerinden Tabatabai’ye göre Araf cennet ile cehennem arasında yer alan perdenin üst kısımları, cennetliklere ve cehennemliklere yukarıdan bakan yüksek bir mevkidir.²²¹ Ayetin akışı Araf’takilerin bu iki kesimden ayrı ve ayrıcalıklı olduğunu

²¹³ Nisa, 4/41.

²¹⁴ Matüridi, s. 382.

²¹⁵ Razi, s. 387.

²¹⁶ “Ve hesap gününde hatalarımı affedeceğini ümit ettiğim O’dur.” Bkz. Şuara, 26/82.

²¹⁷ Razi, s. 384.

²¹⁸ Kurt, s. 656.

²¹⁹ Zemahşeri, s. 850.

²²⁰ İbn Kayyım, ss. 108-109.

²²¹ Tabatabai, s. 168.

gösterir. Bu kişilerin kimler olduğu hususunda değerlendirmelerini belirtir. Araf'takilerin melekler olduğu görüşüne karşı çıkar çünkü "rical" kelimesi melekleri kapsamaz.²²² Aynı zamanda bundan sonraki ayetlerde bu adamlara ilişkin olarak sözü edilmiş olan nitelik ve özellikler, o kişilerin sıradan olan insanlar olmadığını, yüksek dereceli ve Allah'a yakın kimseler olmaları gerektiğini şöyle belirtir: bütün mahşer halkına tepeden bakan, onları kendilerine mahsus belirtiler ile tanıyan, insanları cennet ve cehenneme girdikten sonra gözetim altında bulunduran bu mevki herkesin ulaşabileceği bir imkan olamaz. Allah herkese bu imkânı vermez.²²³

Ayette belirtilen yüzlerindeki belirtiler, görmüş olan herkesin karşısında bulunan kişilerin cennetlik mi ya da cehennemlik mi olduğunu anlamasına yarayacak olan yüzlerindeki beyazlık ya da karalık gibi genel belirtiler değildir. Bunun nedeni bir sonraki ayette: "Araf'takiler, yüzlerinden tanımış oldukları adamlara şu şekilde seslenirler: "Ne çok olmanız ne de büyüklük taslamalarınıza sebep olan güçleriniz sizlere fayda sağlamadı." "Allah bu kişileri hiçbir şekilde rahmete erdirmeyecek, diyerek haklarında yeminde bulunduğunuz kişiler bunlar mıydı?" ayetleri onların insanlardaki davranışları ayırt ettiklerini durumlarını ve yeminlerini bildiklerini, onları tanıdıklarını gösterir ki, bu bilgilerin genel anlamdaki kâfirliğin ve müminliğin ötesindeki nitelikleri içermesi gerekir.²²⁴

Araf'takilerin diğer bir özelliği her iki grupta da konuşuyor olmaları, cennetlikleri selamlamaları ve cehennemlikleri azarlıyor olmalarıdır. Oysa "Allah'ın izin vermiş olduğu ve doğruyu ifade eden kişilerden başka kimseler konuşma hakkına sahip değildir."²²⁵ ayeti içinde ifade edildiği gibi ahiret günü geldiğinde Allah'ın sevdiği ve seçkin olan kullarının dışındaki kimselere konuşma hakkı verilmez.²²⁶

Arkasından, "Onların gözleri cehennemlik olanlara çevrildiğinde, 'Rabbimiz, bizi zalim olan toplulukla bir kılma" şeklinde dua ederler ve bu dualarının kabul edilmediği söylenmemektedir. Bu da onların dualarının kabul edildiğini gösterir.

Bu ayetlerin dikkatle incelenmesi sonucu şüpheye yer bırakmayacak şekilde şunu ortaya koyduğunu belirtir: Araf'takiler herkesi tanıyan Allah'ın seçkin kullarıdır,

²²² Tabatabai, s. 169.

²²³ Tabatabai, s. 170.

²²⁴ Tabatabai, s. 171.

²²⁵ Nebe, 78/38.

²²⁶ Tabatabai, s. 171.

melek kökenli değillerdir, kıyamet gününde şahitlik etmeye konuşmaya ve yargılama yapmaya yetkisi olan kimselerdir.²²⁷

“Onlar, daha cennete girmemiş, fakat gireceklerini ümit eden cennetliklere, “selam size!” diye seslenirler.” Bu seslenenler, Araf’takilerdir. “Henüz cennete girmemiş, fakat uman” cümlesi hal cümlesidir. “Henüz cennete girmemiş” ibaresi, “cennetlikler” ifadesinin hali olduğu gibi, “fakat ümit ederler” ibareside aynı ifadenin başka bir halidir. Yani ayetin anlamı şöyledir: “Cennetliklere, daha cennete girmemişken, ama girmeyi umdukları esnada seslenilir.”

“Cennete henüz girmemiş, fakat umarlar.” ifadesinin Araf’takiler hakkında olduğunu söyleyen görüştekiler, “henüz cennete girmemiş” ifadesini Araf’takilerin durumunu belirten ve onlara sıfat olan yeni bir cümle olarak kabul etmeleri gerekir. Bu şekilde ayetin anlamı: “Araf’ta henüz cennete girememiş, fakat gireceklerini ümit eden adamlar vardır. Bunların gözleri cehennemliklere doğru çevrilince derler ki...” olur. Keşşaf’ta Zemahşeri’nin verdiği anlam budur.

Ancak bu ibarenin bir cümleinin başı olarak kullanılması zor bir ihtimaldir. Çünkü karışıklık oluşmaması için, "henüz cennette girmemiş" cümlesinin zamiri değil, açıkça ifade edilen bir isim olması gerekirdi. Diğer taraftan zorunlu bir sebep yokken “henüz cennete girmemiş, ama girmeyi ümit eden cennetliklere, ‘Selam size!’ diye seslenirler.” ifadesinin sıfat ile mevsuf (nitelenen) arasına girmesi, bu ifadenin sıfat olma ihtimalini de zorlaştırır.²²⁸

Sonuç olarak Araf’takiler Tabatabai’ye göre yüksek dereceli, yüce konumlu kimselerdir. Bazılarına göre onlar peygamberler, kimine göre amellere şahitlik eden kimseler, kimine göre fakih âlimlerdir.²²⁹

1.4. HADİSLERDE ARAF EHLİ

Hadis kaynaklarında Araf ehli ile ilgili rivayetlere bakarken Kütübi Sitte’yi temel kaynak olarak kullandık. Özellikle Buhari ve Müslim’in el-Camiu’s-Sahih’leri gibi temel hadis kaynaklarından yararlandık. Bazı tefsirlerde verilen hadislerle bu

²²⁷ Tabatabai, s. 172.

²²⁸ Tabatabai, s. 178.

²²⁹ Tabatabai, s. 177.

kaynaklarda rastlayamadık. Ancak sahih olan hadislerle içerik olarak daha farklı bir şekliyle ulaşılmıştır. Buna örnek olarak:

Kurtubi'nin tefsirinde naklettiği bir hadis şöyledir. Ez-Zehravi'nin naklettiği bir hadise göre Resulullah şöyle buyurmuştur: “Uhud, şüphesiz bizi sever, biz de onu severiz. O ahiret gününde cennet ile cehennem arasında bulunacak ve orada herkesi yüzlerinden tanıyan birtakım kimseler olacaktır. Bunlar, inşallah cennet ehliendirler.”²³⁰ Bu hadis Kütüb-i Sitte’de bu şekliyle tespit edilememiştir. Ancak sadece şu şekliyle sahih hadisler bulunmuştur: “Şüphesiz Uhud bizi sever, biz de onu severiz...”²³¹ görüldüğü gibi sahih olan hadiste Araf ehlienden bahsedilmemektedir.

Zaten Kurtubi’de aynı hadise farklı bir şekilde yer vermiştir. “Şüphesiz Uhud dağı bizi sever, ve biz de kendisini severiz. O, cennetin tümseklerinden birisinin üzerinde olacaktır.”²³²

Taberi tefsirinde senedinde zayıflık olduğunu belirterek şu hadisi nakleder: Amr bin Cerir Hz. Peygamberden şu hadisi nakletmiştir: “Resulullah’a, Araf’ta kalanlar hakkında sorulduğunda buyurdu ki: “Araf’takiler, haklarında en son karar verilecek olan kimselerdir. Alemlerin Rabbi önce kullar arasında hükmünü verecek sonra Araf’takilere: “Sizler iyi davranışlarınız ile cehennemden uzaklaşan yalnız cennete de giremeyen kimselersiniz. Sizlerde benim bağışladıklarımısınız. Cennette dilediğiniz yere yerleşin.”²³³ İbn Kesir tefsirinde bu hadisin Mürsel olduğunu belirtmiştir.²³⁴

Kurtubi tefsirinde, İbn Atiyye’nin, Hayseme b. Süleyman’ın Müsned’inde, Cabir b. Abdullah’tan şöyle bir hadis nakletmektedir. Cabir dedi ki: Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “Kıyamet gününde mizan kurulur. Sevap ve günahlar tartılır. Sevapları günahlarından, bir sirke kadar fazla olan kimse cennete girer. Günahları da sevaplarından bir sirke kadar fazla gelen kişi de cehenneme gidecektir.” “Ey Allah’ın Elçisi! denildi, ya sevap ve günahları birbirine eşit olanların durumu ne olacak? Hz.

²³⁰ Kurtubi, s. 350.

²³¹ Buhari, (III,1411), 25/Zekat, 55; Ebu’l-Hüseyin Muslim el-Kuşeyri, **Sahih-i Müslim ve Tercümesi**, ter. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988, Cilt: 4, s. 253,274-275, 15/Hac, 85, nr. 1365, 93, nr. 1392; Müslim, 43/Fedail, 3, nr. 1392, Cilt:7, s. 162.

²³² Kurtubi, s. 350.

²³³ Taberi, s. 54.

²³⁴ İbn Kesir, s. 2958.

Peygamber: “İşte onlar Araf ehlidir. Cennete giremedikleri halde girmeyi ümit ederler.”²³⁵

Kurtubi’nin tefsirindeki bu rivayete İbn Kesir “garib” hükmünde bulunmuştur.²³⁶ Kütüb-i Sitte’de bu rivayet bulunmamaktadır.

Taber’nin, İbn Mes’ud’dan naklettiği bazı mufassal rivayetlerde iyilik ve kötülükleri denk gelenlerin Araf ehli oldukları söylenir.²³⁷ İbn Hacer’de, Cabir b. Abdullah’tan gelen benzer rivayetleri Abdullah b. Mübarek’in Zühd adlı eserinde İbn Mes’ud’dan mevkuf olarak, Ebu’l Kasım el-Lalekai’nin ise Kitabü’s-Sünne adlı kitabında Huzeyfe’den mevkuf olarak naklettiklerini kaydetmiştir.²³⁸

Ebu Said el-Hudri’den rivayetle Resulullah’a Araf ashabından sorulduğunda: “Araf ehli birtakım adamlardır ki, babalarına yahut annelerine karşı gelerek onlardan izinsiz olarak Allah yolunda cihada çıkarak şehit olmuşlardır. Şehit olmaları onların cehenneme girmelerine mani olmuştur, babalarına isyanları sebebiyle de cennete girememişlerdir.” Taberi bu rivayeti, Müsenna, Abdullah b. Salih, Leys, Halid, Şurahbil b. Said ve Yahya b. Şibl yoluyla tefsirinde belirtmiştir.²³⁹ Bu rivayete benzer lafızlarla Kurtubi,²⁴⁰ ve İbn. Kesir’de tefsirinde senedinin zayıf olduğunu belirterek yer vermiştir.²⁴¹ Benzer rivayetleri Taberani’de tahrir etmiştir. Heysemi’de bu rivayetlerin senedinde yer alan Muhammed b. Muhalled er-Rağyuni’nin “zayıf” olduğunu belirtmiştir. İbn Kesir’de merfu olarak rivayet edilen bu hadislerin sıhhati konusunda emin olamamış ve “vallahu alem” demiştir.

Senedi eleştiren bu hadislerin metinleri de sorunlu görünmektedir. İyilik ve kötülükleri eşit gelen kimseler olacağı düşüncesinden hareketle anne babaya verilen değer gösterilme ihtimalini akıllara getiren bu hadislere Kütüb-i Sitte’de rastlanılmamıştır.²⁴²

İbn Abbas’tan nakledilen edilen bir diğer hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benim şefaati büyük günah işleyen ümmetime olacaktır. Hayırda

²³⁵ Kurtubi, s. 348.

²³⁶ İbn Kesir, **İbn Kesir Tefsiri**, ter. Savaş Kocabaş, Polen Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 4, s. 401.

²³⁷ Taberi, s. 53.

²³⁸ Ahmet Emin Seyhan, “Araf Ehli İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011/1, Sayı: 26, ss.111-129.

²³⁹ Taberi, s. 54.

²⁴⁰ Kurtubi, s. 349.

²⁴¹ İbn Kesir, **İbn Kesir Tefsiri**, s. 401.

²⁴² Seyhan, s. 116.

yarışan cennete gider. Orta halli olan Allah'ın lütfuyla cennete gider. Nefsine zulmedenlerde, Araf ehlidir ve cennete Hz. Peygamber'in şefaatiyle girmeye hak kazanırlar.”²⁴³

Taberani'nin muhtasar olarak naklettiği rivayeti değerlendiren Heysemi, senesinde yer alan Musa b. Abdurrahman es-San'ani'nin “vadda”²⁴⁴ olduğunu belirtmiş ve hadisi eleştirmiştir. Abdurrahman es-San'ani “leyse bi-sika”²⁴⁵ olarak tanınmaktadır. İbü'l Cevzi'de bu ravinin hadis uydurduğunu belirtmiştir. Rivayetlerde problem sadece sened kısmında değil, metinlerinde de sıkıntılar vardır. Katade, ayette yer alan nefse zulmeden kişiyi “münafık”, orta yolda olanı “ashab-ı yemin” (cennetlikler), hayırda önde olanı ise “mukarrebun” şeklinde açıklamıştır, öyle görünüyor ki bu tevil daha doğru ve isabetlidir.²⁴⁶

Araf ehli ile ilgili bir diğer rivayette şöyle belirtir: “Ebu Hureyre'den rivayet edilen, Hz. Peygambere müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının durumu sorulduğunda cevabı: “Onların durumlarını Allah bilir. Onlar Araf ehлиндendir”²⁴⁷ şeklindedir.

İbn Kesir'in naklettiği rivayet, bu şekli ile Kütüb-i Sitte içinde bulunmamaktadır. İbn Kesir, bu rivayeti göz önünde bulundurarak Araf'ta geçici bir zaman kalacak olan müşrik çocuklarının en son cennete gireceklerini ifade etmektedir. Onu bu sonuca götüren rivayetin son bölümü olduğu görülmektedir. Aslında rivayetin sonunda bulunan “Onlar Araf ehлиндendir” kısmının müdrec bir ifade olma olasılığı bulunmaktadır. Çünkü sahih rivayetlerde bu kısım bulunmamaktadır.²⁴⁸ Nitekim Ebu Hureyre'den; Buhari, Müslim ve Taberani'nin tahrir ettiği sahih rivayet şöyledir: “Ebu Hureyre şöyle demiştir: “Peygambere (a.s) müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının ahvali sorulduğunda Rasulullah şöyle buyurdu: “onların nasıl olacaklarını Allah bilir”²⁴⁹ görüldüğü gibi, temel hadis kaynaklarında da geçen bu rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadiste müdrec olan o kısım yer almamaktadır.

²⁴³ Seyhan, s. 117.

²⁴⁴ Vadda; Zehebi ve Iraki'ye göre şerhin 1., Sehavi'ye göre 2.mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. Seyhan, s. 117.

²⁴⁵ Leyse bi-sika; Zehebi ve Sehavi'ye göre cerhi 3. Mertebesinde bulunan ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. Seyhan, s. 117.

²⁴⁶ Seyhan, s. 117.

²⁴⁷ İbn Kayyim, s. 109; Seyhan, s. 118.

²⁴⁸ Seyhan, s. 118.

²⁴⁹ Buhari, 24/Cenaiz, 92, s. 1304, Müslim, 46/Kader, 6, nr. 2659, Cilt: 8, s. 137.

İbn Abbas'tan; Buhari, Müslim, İbn Hanbel, Ebu Davud, Nesai, Tayalisi, Ebu Ya'la ve Taberani'nin tahrir ettiği diğer rivayet ise şöyledir: "İbn Abbas'tan: 'Rasulullah'a müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının durumu sorulduğunda şöyle buyurdu: "Onların durumlarını en iyi Allah bilir. Çünkü onları yaratan O'dur." Bu rivayetinde sahih olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere, her iki sahih rivayette de müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının Araf ehlinden olduklarından bahsedilmemektedir.²⁵⁰

Sonuç olarak tahriri yapılan bütün bu rivayetler, iyilik ve kötölükleri denk gelen kimselerin, müşriklerin küçük yaşta ölen çocukları ve gayri meşru evlilikten olan kişilerin Araf ehlinden olduklarını söylemek kesinlik arz etmemektedir. Alimlerin çoğunluğunu bu sonuca ulaştırmış olan rivayetler, Kütüb-i Sitte'de bulunmadığı gibi, birtakım tefsirlerde bulunanların ise, sened ve metin yönünden eleştirildikleri, aynı zamanda belirli kısmının da uydurma olduğu görölmektedir.²⁵¹

²⁵⁰ Seyhan, s. 119.

²⁵¹ Seyhan, s. 120.

İKİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIKTAKİ ARAF İNANCI

2.1. HİRİSTİYANLIKTAKİ ÖLÜM VE SONRASI HAYAT İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

2.1.1. Ölüm

Indiana'daki eski bir mezar taşında şu ifadeler bulunur:

Yabancı, yanımdan geçerken dur;

Bende bir zamanlar senin gibiydim,

Sende bir gün benim gibi olacaksın,

Bu yüzden ölüm için hazırlan ve beni takip et.

Yoldan geçmekte olan ve kim olduğu belli olmayan bir kişi bu sözleri okur ve mezarın taşına cevap yazar;

Seni takip etmek niyetinde değilim

Ta ki gittiğin yeri öğreninceye dek.

Ölüm hakkında en fazla merak edilen şey ölümden sonra insanları neyin beklediği ya da nereye gidileceğidir. Kitab-ı Mukaddes fiziksel ölümün bir ayrılık olduğunu öğretir. Peki ayrılan ruh nereye gider?

Cevap basittir, iki yerden birine. İnsanın ölümü bu hayatın sonu diğer hayatın başlangıcıdır. Tony Evans, bu konuda şöyle söyler: “İnsanların çoğu ölüm ülkesine yolculuğumuzda yaşam ülkesi içinde olduğumuzu düşünmektedir, aslında biz yaşam ülkesine yolculukta ölüm ülkesindeyiz.”²⁵²

Gidilecek iki yerden biri cennet ve diğeri cehennem için bir bakış ortaya koyan bir hikâye Luka İncili 16:19-22 de şöyle anlatılır:

“Zengin bir adam vardı. Renkli, ketenden elbise giyiyor ve her gün refah içinde eğleniyordu. Bunun aksine, yara bere içinde ve zengin adamın kapısında bekleyen Lazarus adlı fakir bir adam, zengin adamın masasından düşen kırıntıları yedi. Öte yandan, köpek yaralarını yalarmış. Bir gün fakir adam öldüğünde, melekler onu İbrahim'in yanına götürürler. Derken zengin adam da ölür ve gömülür. Ölülerin ülkesinde acı çeken zengin adam başını kaldırıp Lazarus'u İbrahim'in yanında görür.”

²⁵² Mark Hitchcock, “Hristiyanlıkta Ölümden Sonraki Hayat”, çev. Süleyman Turan, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 5 (2005), Sayı: 4, ss. 297-314.

Bir insan öldüğünde -erkek ya da kadın- ruhu Mesih'le olan bağlılığına göre iki yerden birine gider. İnançlı Hristiyan'ın ruhu Tanrı'nın huzuruna gider. Beden ise uyumaktadır. Mesih'in ikinci gelişinde, beden sağlam, ölümsüz ve mükemmel bir ruhla yeniden dirilecek.²⁵³ İnanmayanlar içinde durum farklı olmayacak ruhu acı çekmek üzere ölümler diyarına gidecektir.²⁵⁴

Hristiyanlık'ta ölüm, bireyin Tanrı ile arasında bulunan bağın kısa bir süre için kopması şeklinde tanımlanır. İnsan yaşarken, Tanrı'ya karşı sahip olduğu sevgi neticesinde, kendisi ve Tanrı arasında güçlü bir bağ kurulur ve ölüm söz konusu güçlü bağın kısa bir süre için kopmasına neden olmaktadır. Ölüm sadece bu dünyanın bir sonu olarak görülmektedir. Mesih'e inanan birinin ölümü, Paskalya gizemini paylaşmak demektir. Bu noktada İsa'nın ölümünü paylaşan insan, yeniden dirilişini de paylaşacaktır. Ölümün ilk insan olarak yaratılan Adem ve Havva'nın yasak meyveyi yemesi üzerine dünyaya girdiğine inanılmaktadır. İlk insanların bu günahları, onların cennetten atılmasına ve ölüme mahkûm edilmesine neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere İslam inancına göre Adem ve Havva bu yasak meyveyi yiyerek yeryüzüne indirilmiş ancak pişman olarak tövbe etmiş ve tövbeleri Allah tarafından kabul edilmiştir. Bu noktada Hristiyanlıktan ayrılmaktadır. Hristiyan inancındaki gibi ölümün ve günahın bu yolla dünyaya girdiği düşüncesi İslam inancında kabul edilmemektedir. Tam tersi İslam'da doğan her insan günahsız ve temizdir. Bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes, günahın bir insandan kaynaklı dünyaya girdiğini; ölümün de günah yoluyla girdiğini belirtmektedir ve Hristiyanlar İsa'nın yardımı ile ölümü yeneceklerine inanmaktadırlar.²⁵⁵

Kurtuluş merkezli Hristiyanlık inanışında, ilk insan çiftinin işlediği ilk günahın sonucu olan ölüm, insanlığın Tanrı'dan uzaklaştığı süreç olarak tanımlanmaktadır. Elbette İsa Mesih'e inananlar ile inanmayanlar farklı konumlar içinde olacaklardır. Ona inananlar için ölüm ebedi kurtuluşun başlangıcı niteliğinde, Mesih'e yüz çevirenler için ise asli günaha ilave olarak ferdi günahlarının cezası ve kurtuluşun dışında kalma durumunu ifade eder. Yeni Ahit'te ölüm inananlar için uyku olarak tanımlanmış,²⁵⁶ İsa Mesih'e iman ederek ölenlerin kabirlerinden bir gün

²⁵³ 1 Selanikliler 4:14-16.

²⁵⁴ Hitchcock, s. 298.

²⁵⁵ Mustafa Güre, **Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 129.

²⁵⁶ Yuhanna, 11:13.

kaldırılıp onunla beraber olacakları belirtilmiştir.²⁵⁷ En önemli iki sakramentten biri olan vaftiz, İsa'da yeniden doğmayı, komünyonun ise Tanrı ile birlikte olmayı temsil ettiğine inanılır. Ölüm ve diriliş Hristiyan teolojisinin temelinde vardır.²⁵⁸

Hristiyan inancına göre İsa'nın çarmıhta ölmesi insanlar için bir kefarettir. Adem ve Havva'nın Cennet Bahçesi'ndeki yasak meyveyi yemesi ile başlayan yeryüzüne düşüş, insanlar ve Tanrı arasındaki mükemmel ilişkiyi yok etmiş ve dünyaya günah getirmiştir. Bundan dolayı tüm insanların asli günah olarak adlandırdıkları günahla doğduklarına inanmaktadırlar. Hristiyanlar, Tanrı'nın, bu kırık ilişkiyi onarmak için İsa'yı dünyaya gönderdiğine ve kendi ölümüyle insanların günahı için kefareti ödediğine inanmaktadırlar. Bu insanlığın kurtuluşunu sağlayacak, yani ölümden sonra Tanrı ile sonsuzluk içinde cennette yaşayabileceklerdir.²⁵⁹

Çoğu Hristiyan ölümler için dua etmenin kendi sorumlulukları olduğunu düşünür. İnsanlar ölen yakınları için dua ederek, Arafta kalış süresini kısaltmayı ve bu yolculuklarında onlara yardım etmeyi umarlar. Bu uygulamalar Kitab-ı Mukaddeste olmayan uygulamalardır.²⁶⁰

2.1.2. Ahiret

Eski Ahit içerisinde ahiret için kullanılan kelime *aharit ha yamim*'dir. Bu zamanın sonu, ahir zaman anlamına gelir. İbranice'de *aharit ha yamim*, gelecekte, gelecek zamanda, anlamına gelir. Ancak ibare her zaman eskatolojik bir anlam taşımayabilir.²⁶¹

Hristiyan literatüründe bu dünyanın sona ermesi, son şeyler, ahiret ve ölüm ötesi hayat için Grekçe *eschatology* kelimesi daha çok kullanılır. Yunanca *eschatos*, son veya *eschata* son şeyler manasındaki kelime kökünden gelir. Dünyanın ve insanlığın sonu ile ilgilenen bir bilim dalı olarak bilinir.²⁶²

²⁵⁷ 1 Selanikliler, 4:13-18; Vahiy, 7:9-17.

²⁵⁸ Salime Leyla Gürkan, "Ölüm" mad. **DİA** TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 32-34.

²⁵⁹ Hodder Education, **Christianity: Beliefs and Teachings Chapter 5**, 2019, s. 182, https://www.hoddereducation.co.uk/media/Documents/RS/Chapter_5_Christianity_Beliefs_and_Teachings_sample_material.pdf. (25.01.2020).

²⁶⁰ Hitchcock, s. 300.

²⁶¹ Paçacı, s. 101.

²⁶² George B. Caird, **New Testament Theology**, (ed. L. D. Hurst), Clarendon Press, Oxford, 1995, s. 243.

Yahve'nin günü veya Rabb'in günü de ahireti gösteren ibarelerdir. Özellikle Peygamberler tarafından bu anlamda kullanılmıştır.²⁶³ Amos, İşaya, Yeremya, Hezekiel, gibi Peygamberler, Yahve'nin günü'nün Beni İsrail için bir Hüküm günü olacağını bildirmişlerdir.²⁶⁴ O gün Yahve milletler arasında hüküm verecek; Yer leş ile dolacak; çok memleketlerde baş olanı ezecektir.²⁶⁵ Yıldızlar yok olacak, güneş karacak, ay ısıtmayacaktır.²⁶⁶

Hristiyanlık doğduğu bölge bakımından ve Yahudiliğin Kutsal Kitabı olan Eski Ahit'i kabul etmesinden dolayı, Yahudilerin dini mirasından da yararlanmışır. Hristiyanlık dininin doğup geliştiği coğrafyanın İsrailoğulları ve Yahudi geleneği ile çevrili olduğu düşünülürse, bunu anlamak nedenleri açısından daha kolay olacaktır.²⁶⁷

İbrahim, İshak ve Yakup gibi peygamberler aracılığı ile de ahiret inancı vurgulanmış, Tanrı tarafından konmuş insanın kaderi olarak görülmektedir. İsa'nın da aynı inancı bunun bir sonucu olarak, tebliğ ettiği düşünülebilir. Bunun yanında, Matta 10:28 de dirilişe inanmanın İsa tarafından belirtilen Hristiyan inancının temel bir parçası olduğu görülmektedir. İsa bu konuda "Bedenleri öldüren, yalnız canları öldüremeyenlerden çekinmeyin. Canı ve bedeni cehennemde mahveden Tanrıdan çekinin" şeklinde bildirmektedir.

Ahiret inancının Hristiyanlık'ta kabul edilmesi Yahudilik dinindeki gibi zorlu bir şekilde olmamıştır. Büyük mahkeme Hristiyanlığın ilk dönemlerinde ahirete ilişkin üzerinde durulan başlıca kavram olmuştur. Büyük mahkeme inancı doğrultusunda bireyler, bu dünyada gerçekleştirdikleri kötü ya da iyi tutumlarının karşılığını kesinlikle göreceklardır. Söz konusu yaklaşımın birçok dinde de mevcut olduğu kabul edilmekle birlikte Hristiyanlık söz konusu yaklaşımı ilk döneminde ön plana yerleştirerek kendi devrinin en çok yakınılan sorunu olan dünyadaki adaletsizliğe karşı beslenen endişelerin bir gün son bulacağı fikrini yaygın bir hale getirmiştir.²⁶⁸

²⁶³ İlgili pasajlardan bazıları için bkz. Amos, 5/18-20; İşaya, 2/12; Yeremya, 9/24; 3/29-30; Hezekiel, 14/12.

²⁶⁴ Paçacı, s. 101.

²⁶⁵ Mezmurlar, 110/6.

²⁶⁶ İşaya, 13/9-10.

²⁶⁷ Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", **D.E.U. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2002, Sayı: 15, ss. 37-60.

²⁶⁸ Aşlı Erten, **Halk Kültüründe Ötedünya Algısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2013, s. 158.

Tanrı'nın adil bir varlık olduğuna ve gerçekleştirilen iyiliklerin ödüllendirileceğine, kötülüklerin ise cezalandırılacağına inanan Hristiyanlar insanların amellerinin karşılığını bu dünyada da gördüklerine inanırlar. Tanrı, bu dünyada erdemli insanları mahrumiyet ve sıkıntı içerisinde, faziletsiz insanları ise refah ve nimet içerisinde bırakabilir. Çünkü Tanrı'nın hesabı, insanlara göre farklı nitelikler taşımaktadır. İnsanlar için oldukça uzun sayılan süre zarfı, Tanrı katında kısa bir süreye tekabül eder. Bunun sonucu olarak nihai karşılık ve hesap yalnızca ahirette görülecektir. Yaşamdan sonra ruh bedeni terk ederek, dünyadaki eylemlerine göre karşılığını alır ve iyi amellerde bulunanlar sonsuz ödüle layık olurlar.²⁶⁹

Yeryüzünde yaşam bir testtir, ahiret için bir hazırlıktır. İnananlar için, ölümden sonraki yaşam, Tanrı ile cennetteki sonsuz yaşamdır. Kâfirler için, ölümden sonraki hayat ateş gölündeki sonsuzluktur. Ölümden sonra ebedi hayata nasıl ulaşabiliriz ve sonsuz ateş gölünden nasıl kaçınabiliriz sorusuna cevap İsa Mesih'e sadece tek bir yolla inanç ve güven duymaktan geçmektedir.²⁷⁰ Buna ilişkin İsa, "Diriliş ve yaşam benim. Bana inanan, ölmesine rağmen yaşayacak, ve kim yaşıyor ve bana inanıyorsa asla ölmeyecek"²⁷¹ buyurmuştur.

İlahi dinlerin tümünde yer alan ahiret inancı, dindar bireylerin tutumları ve beklentileri üzerinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Bazı insanlar isteklerini ahiret yaşamı nedeniyle öteleyebilmektedirler. Kendi istemleri ile toplumsal yaşamda mevcut olan bir problemin görmezden gelinmesine ya da ertelenmesine göz yumabilmektedirler ki bu, Hristiyanlık dini için de geçerlidir.²⁷² Hristiyanlıkta ahiret inancı, şu anki haliyle var olan Yeni Ahit'ten çıkarılmaktadır. Bir başka söylemle Hristiyanlık içerisinde ahirete ilişkin konular, geçmişten günümüze değin Hristiyan teologların Yeni Ahit'ten yaptığı çıkarımlardan meydana gelmektedir. İsa'nın döneceği ve Tanrı'nın egemenliğinin kurulacağı gün şeklinde tanımlanmaktadır. Yeni

²⁶⁹ Galip Atasagun, **Hristiyanlık'ta Dünyanın Sonu ve Ahiret Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 26.

²⁷⁰ Raed Abdul Masih, **Is There Life After Death?**, Bethlehem University, 2016, s. 3.

²⁷¹ Yuhanna, 11:25-26.

²⁷² Süleyman Güder, **Hristiyan ve İslami Kurtuluş Teologlarının Öze Dönüş Mücadelesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 103.

Ahit'teki Tanrı anlayışı, Eski Ahit'in Tanrı tasvirinden farklı bir nitelik taşımamakta ve Tanrı'nın egemenliğinin evrensel çapta bir gerçeklik taşıdığı görülmektedir.²⁷³

İsa'nın önerilerinin ve kişilere sunduğu gayelerin çoğunda ahiret yaşamı yer alır. Bu noktada İsa Mesih, "Yalnız sizlere şunu söylüyorum, sizlere karşı kötülük yapanlara karşılık vermeyin, sağ yanağınıza vururlar ise diğer yanağınızı da uzatın. Senden davacı olarak gömleğini isteyen kişiye sen abanı da ver. Seni bin adım yürümek için zorlayana sen iki bin adım yürü. Senden isteyenlere ver. Ödünç isteyeneye sırtını dönme."²⁷⁴ söylemi ile var olan dünyaya değil, ahiret hayatına önem verdiği ve tüm insanlara merhametli bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır.²⁷⁵

İsa'nın Mesihliğini kişi kabul ederse cennete girer, eğer etmez ise cehennem ateşi ve laneti onu beklemektedir. Ancak bazı Hristiyanlara göre, Tanrı'nın lütfu ve merhameti o kadar kapsayıcıdır ki, Hristiyan olmayanlar bile, söz gelimi, ölüm üzerine Tanrı'nın krallığına kabul edilebilir.

Dirilişin bedensel mi yoksa ruhani mi olacağı, Hristiyanlık içerisinde mensup olunan mezheplere göre değişir. Birçok çağdaş Hristiyan, cehennem için yapılan İncil referanslarının tam anlamıyla yorumlanmasını reddederek, onu Tanrı'dan soyutlanma olarak görmeyi tercih etmektedir. Bu, Tanrı'dan kalıcı bir tecrit ve ruhun acı çekmesine neden olacak bir tür yangının uygulanması biçiminde olabilir. Onurlu bir şekilde ölenlerin bile Araf'ta kusurları ve günahlarından arınmak için biraz zaman harcaması gerekecektir. Bu cezanın süresi ve yoğunluğu ise, dualar ile dindarların yaptıkları eylemler ve sundukları şeyler ile azaltılabilmektedir.²⁷⁶

Ahiret inancı İslam'da olduğu gibi Katolik mezhebinde de iman esaslarından biridir. Katolikler ölümün ardından cehennem, cennet ve Araf'ın varlığına inanmaktadırlar. 16. yüzyılda gerçekleştirilen Katolik Trent Konsili bir kişinin nihai kaderinin, Tanrı iyiliği ve İsa Mesih'in onuru ile başarılmış iyi eylemleriyle belirleneceği konusunda ifadeye yer vermiştir. Protestanlık mezhebinde ise kurtuluşun sadece iman ile olacağı, cennete, hayat boyunca gerçekleştirilen iyi eylemlerle değil, yalnızca İsa Mesih'e karşı beslenen inanç ile gidilebileceğini temsil eden *sola fide*

²⁷³ Ülker Abuzarova, **Ahiret İnancının Dini-Felsefi Temelleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 22.

²⁷⁴ Matta, 5: 39-42.

²⁷⁵ Konur Alp Demir, "Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23, 2019, s. 142.

²⁷⁶ Lynette Thomas, Heaven, Hell and Afterlife, **Singapore Baha'i Studies Review**, 3, 1998, s. 75.

öğretisi benimsenmektedir. Ancak iyi eylemlerin gerçekleştirilmemesi, imanın da kurtulacak bir iman niteliği taşımadığının belirtisidir.²⁷⁷

Ahirete iman Havariler Kredosun'da belirtilir. İmanın bir özeti olarak kabul gören Havariler Kredosu (İman Esasları)²⁷⁸ olarak isimlendirilen bu esaslar Roma kilisesinin vaftiz esnasında tekrarladığı inanç sistemidir. Ebedi hayat, ölüm ve diriliş gibi inançları içinde barındıran Havariler Kredosu on iki maddeden oluşmaktadır.

1. Göklerin ve yerlerin yaratıcısı olan baba tanrıya 2. Tanrının tek oğlu olan İsa Mesih'e 3. Onun kutsal ruhtan oluştuğuna ve bakire Meryem'den dünyaya geldiğine 4. Pontius Pilatus döneminde acı çektiğine, çarmıha gerilerek öldürüldüğüne ve ardından gömüldüğüne 5. Ölülerin olduğu yere inmesinin ardından üçüncü günün sonunda tekrar dirildiğine 6. Göklere yükselerek Tanrı babanın sağına oturduğuna 7. Buradan ölü ve diri olanları yargılamak maksadı ile ineceğine 8.Kutsal ruha 9. Kutsal olan ve evrensel olan kiliseye, azizlerin birlikteliğine 10. Günahların Tanrı tarafından bağışlanacağına 11. Dirilişin gerçekleşeceğine 12. Ebedi olan yaşama inanırım. Bu amentünün önemi, havarilerin ilki ve İsa'nın vekili olan Petrus'un kurduğu Roma kilisesini koruduğu temel esaslardan oluşmasındandır.²⁷⁹

2.1.3. Kabir Hayatı

Hristiyanlık inancında ölüme ilişkin düşünce doğrudan ilk insan çiftinin işlemiş olduğu günahın sonuçları ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda ölmek günahlara kefarettir, kabir ise günahların bedellerini temsil etmektedir. Özellikle Orta Çağ'ın başlaması ile birlikte işlenmiş olan teolojik yorumlamalar kabirlere ilişkin simgesel işlevleri gündeme getirmektedir.²⁸⁰

İslam'da hesap (yargı) kıyametin kopmasından sonra dirilişin gerçekleşmesiyle başlar ve hesap bir kere görülür. Buna karşın Hristiyanlıkta iki tür yargı vardır. İlki, kişi ölür ölmez yaptıklarından muhakeme edilir ve Araf'a gönderilir -ki bu İslam'daki kabir azabına benzetilebilir- kişi, orada ikinci mahkemeye kadar

²⁷⁷ İpek Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 170.

²⁷⁸ 4. yüzyıla ait üç bölümlü ve on iki maddeli hemen hemen bütün Hristiyanlarca kabul edilen Havariler Kredosu (İnanç Esasları).

²⁷⁹ Mehmet Aydın, "Hristiyan İnançları", mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, ss. 345-348(s. 346.)

²⁸⁰ Kürşat Demirci, "Kabir" mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt: 24, ss .33-35.

kalır. Buna göre Araf, insanların ilk defa hesaba çekilecekleri, küçük günahlarından dolayı azap görecekları, ikinci yargılamaya kadar bulunacakları yerdir. Yalnız bu düşünce belirli Hristiyan mezheplerinde kabul edilmez.²⁸¹

Yeni Ahit'te "Kabirler açılarak uykuda olan nice mukaddeslerin bedenleri kıyam edildi."²⁸² ifadesinde kabir alemindekiler uykuda olarak nitelendirilmektedir.

Hristiyanlık'ta İslam inancından farklı olarak, kişinin ölümüyle yargılamanın başlayacağına inanılır. Söz konusu yargının ardından ruhun cennete ya da cehenneme gireceğine, bu iki yere de girmeyi hak etmeyenlerin ise kıyametin gerçekleşeceği güne kadar Araf'ta bekleyeceği yönünde inanca da sahiptirler. Ancak bu biçimde bir söylem, Kitab-ı Mukaddes'te yer almaz. Yeni Ahit'te yargılama konusunda bilgi verilmekte ve söz konusu yargılama neticesinde kişilerin iki ayrı gruba bölünüp, bir grubun sonsuz acıya, diğer grubun ise sonsuz yaşama gideceklerine dair ifadeye yer verilir. Söz konusu yargılamanın ise bireyin ölümünün hemen ardından mı ya da kıyamet gerçekleşikten sonra mı olacağına ilişkin bir ifade yer almaz.²⁸³

2.1.4. Kıyamet

Hristiyan kutsal kitapları da Kur'an'da olduğu gibi kıyamet saatini haber vermemekte ve bu konuda Allah'tan başka hiç kimsenin bilgi sahibi olamayacağını belirtmektedir.

*"O gün ve saat hakkında ne melekler ne de Oğul, yalnız Baba'dan başka hiç kimse bir şey bilemez"²⁸⁴ Sakının ve uyanık olun, dua edin, zira kıyamet ne zamandır bilinmez. uyanık olun ki böylece evin sahibi ne zaman gelecek, akşam mı, gecenin yarısında mı, horozların ötmesi ile birlikte mi sabah olduğunda mı bu bilinmez. Yaksa ansızın gelerek sizleri uykuda yakalar, ...Uyanık olun."*²⁸⁵

MÖ 3. ve MS 1. yüzyıl arasındaki dönemde Yahudi apokaliptik geleneği daha fazla göze çarpar, ana teması ise; insanoğlunun dünya macerasının son noktasında olduğu, kıyametin geldiği ve çok yakın bir zamanda Tanrı'nın müdahalesiyle evrensel

²⁸¹ Küçük ve diğerleri, s. 460.

²⁸² Matta, 27:52.

²⁸³ Kasım Oğan, **Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahric ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 11.

²⁸⁴ Matta, 24:36; Markos, 13:32.

²⁸⁵ Markos, 13:33-37.

barışın gerçekleşeceği, Tanrı'nın yeni bir düzen kuracağı ya da bu işi onun görevlendireceği Davud oğlu Mesih'in yapacağı beklentisidir. Apokaliptik beklentilerin içinde en önemli olan kısmı Mesih teması oluşturur. Tam da bu dönemde İsa, Mesih olarak karşımıza çıkmaktadır. İsa'nın tebliğlerinde kıyamet gününün yaklaştığı ve oldukça yakın bir zamanda Tanrı Krallığının kurulacağına ilişkin söylemler bulunmaktadır.²⁸⁶

Hristiyan düşüncesinde İsa Mesih ikinci defa yeryüzüne gelecektir. Ancak dünyanın sonu, İsa Mesih'in ikinci gelişi ve diriliş ile gerçekleşmez. Bu nedenle Mesih'in gelmesi ile yeryüzünde halen daha yaşamakta olan insanlar bulunacaktır. İsa Mesih'in ikinci kez gelmesiyle dirilme gerçekleşecek ve Mesih'e iman edenler -yaşayanlar ve dirilenler- İsa ile birlikte Milenyum sürecinde birlikte yaşayacak oldukları yere -bu yerin tam olarak neresi olduğuna ilişkin bilgi bulunmamakta-gideceklerdir. İnsanların yeryüzünden götürülmesi ile birlikte yeryüzünde yaşamakta olan kâfirler, azgınlar ve günahkârlar, burada daha fazla kargaşa ve fesat çıkarmaya başlayacak ve sonunda kıyamet gerçekleşecektir.

İsa Mesih'le birlikte inanların bu alınıp götürülme olayına eski ve yeni Ahit'te sık rastlanılır. 1Selanikliler 4:17 de şöyle ifade edilir: “Sonra bizler, Rabbi gökyüzünde karşılayarak birlikte bulutların içerisinden alınıp götürüleceğiz. Bunun sonucunda sonsuza kadar Rab ile birlikte yaşayacağız.”

Alınıp götürülme, şeklinde çevrilen fiil Yunanca'da *harpagesometh* olarak geçer. Bu anlamda Eski Ahit'te, peygamber Hanok'un Tanrı katına yükselmesi, İlyas peygamberin ateşli bir araba içinde kasırgayla cennete alınması, peygamber Hezekiel'in bir rüzgarla Kudüs'e götürülmesi gibi olaylarda kullanılan fiil de aynı köktendir. Alınıp götürülüş ile İsa Mesih yeniden geleceğine dair verdiği sözü yerine getirmiş olacaktır. Nihai kurtuluş tam anlamıyla sağlanmış olacak ve bütün inananlar toplanarak İsa Mesih'le birlikte artık yekvücut olacaktır.²⁸⁷

İsa'nın öğretisini Celile'de yaymaya başladığı ve Vaftizci Yahya'nın tutuklandığı dönemlerde dünyanın sonunun geldiği ve Tanrı Krallığının başlayacağı gibi yaygınlaşan apokaliptik düşünceler mevcuttur. Mez. 98:1-9 da Yahve'nin

²⁸⁶ Cengiz Batuk, “Kıyameti Beklerken: Hristiyanlıkta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/2, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 5-36.

²⁸⁷ Musa Osman Karatosun, “Roma Katolik Kilisesinin Ahiret İnancı Üzerine Bir İnceleme”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 646-660.

yeryüzüne hükmetmek üzere gelişinden bahsedilmektedir. Yahve'nin tahtının bulunduğu yer olarak Sion tepesine, kraliyet merkezi olarak Kudüs'e dikkat çekilir. Yahve'nin saltanatı Sion'da devam edecek ve tüm kavimler onun önünde titreyerek eğilecek ve sadece İsrailoğulları değil tüm kâinat onun hükmü altında bulunacaktır. Dünyanın sonuna doğru gerçekleşecek olduğu düşünülmekte olan Mesih Krallığında, Tanrı krallığından bir önceki devre olarak Süleyman'ın Mezmurlar'ı gibi apokaliptik kitaplar içinde bahsedilmektedir.²⁸⁸

İsa'nın vermiş olduğu mesajda ölüm ötesine dair güçlü bir ima bulunmaktadır. Tanrı krallığının (melekut)²⁸⁹ kurulacak olduğu zamanın geldiği inancı onun tebliğinin oldukça önemli bir parçasını oluşturur. Bu sahnede İsa yalnızca apokaliptik literatürü tekrar eder. Bu yönden bakıldığında Yahya hareketiyle İsa'nın hareketi arasında çok benzerlik vardır.²⁹⁰

Nihayetinde Tanrı Krallığının geldiği zamanda bundan faydalanmak için Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek gerekir. İsa'nın bu emirleri Matta 19:16-21 de geçmektedir bunlar: "İnsanları öldürme, zina yapma, çalma, yalancı şahitlik yapma, ana-babaya saygı göster ve komşunu sev" şeklinde bildirmiştir. Tüm bu emirlere uyan kimselere de tüm mallarını satıp, parasını fakirlere vermesini söyler.

İsa'nın yaptığı bu çağrı ve özellikle Yeni Ahit'in Vahiy kısmı apokaliptik temaların sürekli olarak canlı tutulmasına ve Hristiyan tarihi içinde Montanizm²⁹¹ gibi binyılcı (millenarianist)²⁹² akımların meydana gelmesine sebep olmuştur. İlk dönemde kilise babalarının büyük bir bölümünün eskatolojik binyılcı düşüncelere sıcak

²⁸⁸ Batuk, s. 7.

²⁸⁹ Hristiyan inancısında Tanrı'nın bütün seçilmişler üzerindeki semavi yönetimini ifade eder. İbranice "malkut" kelimesine paralel olarak İlahi yönetim ve düzeni ifade eder. Kilise yahut İsa'nın cemaati olarak adlandırılan bu oluşum, vaftiz ve İsa Mesih'e iman yoluyla ulaşan ve girenlere kurtuluşu sağlayan semavi krallığın dünyevi safhasını meydana getirmektedir. Katolik ve Ortodoks kilisesi semavi krallığın bu dünyada somut göstergesi olacak şekilde kurulacağını kabul eder. Mesih'in gelişi, Mesih'in dünyevi hakimiyeti ve kıyamet sahneleri semavi krallığın bu dünyadaki temel işaretleridir. Bkz. Fuat Aydın, "Melekut" mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2004, Cilt: 29, ss. 45-47.

²⁹⁰ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık" mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, ss. 328-340.

²⁹¹ Montanizm: Miladi ikinci yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Phrygia bölgesinde, Eski Çağ'da Philedelphia olarak bilinen (Manisa-Alaşehir) coğrafyada, ortaya çıkmış Katolik kiliseden farklı olarak piskoposların otoritesine değil de peygamberi söylemlere sahip kıyamet ideolojisi geliştiren bir Hristiyan tarikatıdır. Kurucusu olarak bilinen Montanus peygamberliğini ilan etmiştir. Bkz. Turhan Kaçar, "Montanizm: Erken Kilise'de Çatışan Gelenekler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:17, Sayı:1, 2002, ss: 39-59.

²⁹² Kıyametten önceki bin yıllık barış ve esenlik dönemi.

baktıkları bilinmektedir.²⁹³ Hristiyanlık tarihinde, İsa'nın geri döneceği gün için kendilerini hazırlayan ve millenarist ya da apokaliptik gibi tanımlanan küçük mezhepler yer alır.²⁹⁴

Dünyanın sonu yaklaştıkça bazı alametlerde görülecektir. Bu alametlerden bazıları İslam'da kıyamet alametlerini bildiren hadisler arasında da bulunmaktadır. Hristiyanlık'ta geçen bazı kıyamet alametleri şöyledir: kıtlıklar, savaşlar ve depremler olacak, Hristiyan olmak bir suç olacak, sahte peygamberler ortaya çıkacak ve bunlar insanlara ayetleri farklı bir şekilde göstererek müminleri saptırmaya çalışacaklardır. Katolik Kilisesi işte bu döneme *Büyük Çalkantı* veya *Nihai Sınama* adını verir. Vahiy kitabında bazı pasajlar bu dönem hakkında bilgi verir. Bu dönemde iyi ve kötü, kaos ve düzen arasında mücadele olacaktır. Anti-Christ (Deccal) denen güce karşı olarak bilinen iyiliğin zaferi hakkındaki bu pasajlar dışında, Yeni Ahit'in diğer bölümlerinde de kötülüğü temsil eden taraf *anti-christ* olarak tanımlanır. Anti-christ'lerin karakteristik özellikleri şöyledir: Hristiyan gibi görünseler de aslında değillerdir, yalancı ve kafirdirler, İsa'nın ikinci kez geleceğine inanmazlar, on boynuzlu ve yedi başlı bir canavar şeklinde veya ejderha şeklinde tasvir edilir. Bunun dışında büyük çalkantı sırasında Tanrı'nın gazabının yeryüzünde yedi mührün açılmasıyla yayılacağı belirtilir. Sonuç olarak bu süreç içinde nelerin olacağına dair bilgiler olmasına rağmen, ne zaman olacağına ilişkin bir düşünce birlikteliği bulunmamaktadır.

İsa Mesih kendisine inanan iyileri dünyadan almak için ikinci defa yeryüzüne indiğinde büyük çalkantılar yaşanacağını, bunun ardından kiliseyi inşa etmek için üçüncü defa gelerek milenyum sürecini başlatacak olduğunu belirten inanışa *Pre-tribulational rapture* (sıkıntı öncesi sevinç) denilmektedir. İkinci gelişin sadece bir kez olacağını ve bunun da büyük çalkantıdan sonra gerçekleşeceğini belirten inanç *Post-tribulational rapture* (sıkıntı sonrası sevinç) olarak ifade edilir. Bu fikrin savunucuları bazı pasajları buna delil sayarlar. Bunu kabul etmeyen, ikinci gelişin milenyumdan daha sonra olacağını belirten harekete de *Post-millennialism* denir. Bu eğilime göre, dünya daha da kötüleşmeyecek ve tersine barış ve huzur her yerde hâkim olacak, çünkü dünya gelecekte Hristiyan olacak. Bu barış atmosferinde, Mesih ölüleri diriltecek, Tanrı Krallığını kuracak ve binyılın sonunda Büyük Yargı başlayacaktır.

²⁹³ Batuk, s. 8.

²⁹⁴ Thomas Michel, **Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş**, Sak Ofset Reklamcılık Yayıncılık Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 98.

Yeni Ahit'in birçok ifadesiyle çeliştiği için bu görüş genellikle kabul edilmez. Bin yıllık krallığın yeryüzünde kurulacağını kabul etmeyen ve bunu alegorik olarak yorumlayan görüşe *Amillennialism*²⁹⁵ denir. Böylece, Krallık İsa'nın ilk gelişiyle başlar, Kilisenin manevi bedeniyle devam eder ve İsa'nın ikinci gelişi ile sona erer. Katolik Kilisesi bu düşünceye daha yakın olmakla beraber kesin olarak bir şey söylenmez.²⁹⁶

Milenyum, İsa Mesih tarafından kurulacak krallığın sürecini ifade eder. Bu beklentiye göre, kıyamet yaklaştığında Mesih ikinci kez gelerek ölüleri diriltecek ve sonra şiddetli bir iyi-kötü savaşı başlayacak. Bu savaştan galip çıkacak olan İsa, beraberindekilerle birlikte bir krallık kuracaktır. Bu krallığın sonlanmasının ardından, iyi olanlar, azizler ve adiller İsa'nın liderliğinde cennete gideceklerdir. Geride kalanlar ise sonsuza kadar cehennemde kalacaklardır. Milenyum fikrine ilişkin farklı inanışlar gelişim göstermiştir. Bu çerçevede bu sürenin bin yıl kadar olup olmadığına ilişkin tartışmalar yaşanmaktadır.²⁹⁷

Milenyum sürecinde tesisi sağlanmış olan düzenin sonuna yaklaşıldığında şeytan hapis tutulduğu yerden serbest bırakılacak ve yeryüzünde son defa fitne çıkartmak için Magog ülkesindeki Gog'a (Yecüc-Mecüc)²⁹⁸ ve diğer uluslara gitmesi ile onlardan oluşan büyük bir ordu ile İsa'yla savaşa tutuşacaktır.²⁹⁹ Şeytan, İsa'nın krallığını son kez tüm gücüyle devirmeye çalışacaktır. Ancak, Tanrı'nın yardımıyla büyük yenilgiler yaşayan bu kötü güçler cehenneme gideceklerdir.³⁰⁰ Daha sonra ilk dirilişte yer almayan diğer insanlar da dirilecek ve yargılanacak, yani Son Hüküm Günü başlayacaktır.³⁰¹

²⁹⁵ Amilenyalistler herhangi bir zamanda yeryüzünde lafzi anlamda bir milenyum fikrine karşıdırlar. İsa'nın gelişi ve Kilise ile bunun gerçekleştiğine inanmaktadırlar.

²⁹⁶ Karatosun, s. 655.

²⁹⁷ Karatosun, 656.

²⁹⁸ Gog-Magog Vahiy ve Hezekiel kitaplarında geçmektedir. Kur'an'da da Yecüc-Mecüc olarak geçmen bu kavimden bahsedilir. Yecüc-Mecüc'ten Kur'an'da fitne ve fesat yayan, bozgunculuk yapan bir kavim olarak bahsedilmektedir. Bkz: Kehf, 18/93-98; Enbiya, 21/96, 97.

²⁹⁹ Vahiy, 20:7-8.

³⁰⁰ Hezekiel, 38:22; Vahiy, 20:9.

³⁰¹ Karatosun, s. 656.

2.1.5. Diriliş

Diriliş Latince bir kelime olan tekrar görünmek ya da yeniden kalkmak anlamlarına gelen *resurgere* kelimesinden gelir. *Resurrection* cismani olarak ölümden sonra tekrar hayata dönmektir.³⁰²

Sinoptik İnciller de ölüm ötesi hayatın, tartışmasız bir şekilde kabul edildiği görülür.³⁰³

Hristiyan inancında İsa, Pontius Pilatus döneminde çarmıhta acı çekerek ölmüş ve sonra mezara gömülerek, üç gün mezarda kaldıktan sonra dirilmiştir. Hristiyanlık açısından büyük bir öneme sahip olan dirilme olayı, Matta 28:1-10 da şöyle anlatılır:

“Sept gününü izlemekte olan ilk günde Tanyeri ağarması ile birlikte Mecdelli Meryem ile öteki Meryem mezarlığa ziyarete gittiler, aniden büyük bir deprem olunca Rab'bin meleği gökte görüldü, inerek mezara gitti, taşı yana yuvarladı ve üzerine oturdu. Şimşek gibi görünüyordu ve kıyafetleri kar kadar beyazdı. Melek kadınlara şöyle dedi: 'Korkmayın! Çarmıha gerilmiş İsa'yı aradığınızı biliyorum. O burada değil, dirildi, dedi. Orada yatıyor mu bak. Hemen öğrencilerine gidin ve "İsa ölümden dirildi; Sizden önce Celile'ye gidecek, onu orada görürsünüz" deyin. Kadınlar mezardan korku ve sevinç içinde aceleyle gittiler ve İsa'nın öğrencilerine anlatmak için koştular. Aniden İsa onların karşısında beliriverdi ve "Selam Size" dedi. Yaklaşarak İsa'nın ayaklarına kapandılar. İsa onlara Korkmayın! dedi. Gidip kardeşlerime söyleyin Celile'ye gitsinler beni orada bulacaklardır.”

İsa, dirilmiş havarileriyle konuşmuş, onlarla yemek yemiştir; bu da Hristiyan inancına göre İsa'nın bedenlen dirildiğini gösterir. Mesih'in ölümden dirilmiş olması Hristiyan inancında çok önemlidir çünkü İsa'nın Tanrı olmasının ve Mesihliğinin bir kanıtıdır. Böylece diriliş olayı ile kutsal yazılarda verilen sözlerin gerçek olduğu kanıtlanmıştır. Öldükten sonra dirilen İsa, böylece insanlara, ölümden dirilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.³⁰⁴

İsa'nın dirilişi tarihi bir olaydır. Hristiyanlar için İsa'nın dirilişi diğer bedenlerin de dirileceğini gösterir. Kitab-ı Mukaddes'e bakıldığında ölmüş olan beden yine dirilecektir. Şimdi sahip olunmuş olan bedenden farklı olmasına rağmen, var olan

³⁰² Helmer Ringgren, “Resurrection” mad, **Encyclopedia of Religion**, (ed. Lindsay Jones, Thomson and Gale), New York, 2005, Vol. 11, s. 7762.

³⁰³ Paçacı, s. 179.

³⁰⁴ Şinasi Gündüz, **Hristiyanlık**, İsam Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2019, s. 86-87.

vücudun bir devamı niteliğindedir.³⁰⁵ Aynı şey ölümlerin dirilişi için de geçerlidir. Vücut gömülür ve çürür fakat mükemmel bir şekilde diriltir.³⁰⁶

İsa Mesih'in çağdaşlarının büyük çoğunluğu ve Ferisiler ölümlerin dirileceğine inanıyorlardı.³⁰⁷ İsa, bunu açık biçimde öğretmekteydi. Dirilmeye inanmayan Sadukilere ise şu şekilde cevap vermiştir; "Sizler ne kutsal olan yazıları ne de Tanrı'nın kuvvetini biliyorsunuz. Yanılgıya düşmeniz sebebi de bu değil mi?"³⁰⁸ Ölümlerin diriltileceğine inanmak temelde Tanrı'ya inanmaktır, "Tanrı ölenlerin değil dirilerin Tanrı'sıdır. Sizler büyük bir yanılgı içindesiniz."³⁰⁹ Aslında İsa'da yaşamış olduğu süre içinde hem başka kişileri ölümden diriltmiş³¹⁰ hem de ölmesinin ardından üç gün sonra dirileceğine ilişkin haber vermiş³¹¹ ve haber ettiği gibi de dirilmiştir.

İsa Mesih'in ikinci defa gelmesi ile beraber ruhlar eski bedenleri ile birlikte buluşarak tekrardan dirileceklerdir. İlk önce İsa'ya inananlar olmak üzere insanların tümü bir borazan sesi ile ³¹² ya da dört taraftan esen bir rüzgâr ile dirileceklerdir.³¹³ Ve hesap vermek için yargılanacaklardır.

Dirilişin özü bir iman sırrıdır yalnız İsa Mesih'in dirilmesi literatürlerde örnek olarak açıklanmaktadır. İsa kendi bedeniyle dirilmişti,³¹⁴ bu yüzden tüm insanlar için de kendi bedenleriyle diriliş gerçekleşecektir. Fakat bu bedenler daha farklı bir bedene, tinsel bedene dönüştürülecektir. Böylece ebedi azap ve mutluluğu tadabilecek duruma geleceklerdir.³¹⁵ Diriliş Hristiyanlık dininin temelinde vardır, İsa'nın ölümü ve dirilişi ile yakından alakalıdır.³¹⁶

Hristiyanlık tarihi incelendiğinde; İsa'nın dirilmesine ve ölüm ötesine ilişkin olarak farklı düşüncelere rastlamak mümkündür. Diriliş Roma Katolik Kilisesi, Protestan ve Ortodoks Kiliseler tarafından Hristiyan inancının ortak bir ifadesi

³⁰⁵ Hitchcock, s. 303.

³⁰⁶ 1 Korintliler, 15:42-44.

³⁰⁷ Karatosun, s. 654.

³⁰⁸ Markos, 12:24.

³⁰⁹ Markos, 12:27.

³¹⁰ Markos, 5:41-42.

³¹¹ Markos, 10:34; "...İsa şu yanıtı verdi: "Bu tapınağı yıksanızda, ben onu üç günde tekrardan kuracağım." Yahudiler, "Kırk altı yılda yapılan bu tapınağı, sen üç günde mi kuracaksın?" dediler. Aslında İsa'nın söz ettiği tapınak kendi bedeni idi. İsa öldükten sonra dirilince öğrencileri İsa'nın bu sözünü hatırladılar, Kutsal Yazı'ya ve İsa'ya iman ettiler.", Yuhanna, 2:19-22.

³¹² 1 Selanikliler, 4:16.

³¹³ Hezekiel, 37:9.

³¹⁴ Luka, 24:39.

³¹⁵ Karatosun, s. 654.

³¹⁶ Rudolf Bultmann, **Theology of the New Testament**, (Charles Sons), New York, 1951, s. 293.

şeklinde kabul edilmiştir. Roma Katolik Kilisesinin temel dogması olan ölümden sonra diriliş, 1215 yılında 4. Lateran Konsili tarafından kabul edilmiş ve daha sonra Skolastik dönemin önemli simalarından Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından sistemleştirilerek felsefi terimler şeklinde tanımlanmıştır. Aquinas'a göre, beden ile ruhun birleşimi, ruhun doğal olan tabiatından kaynaklanmaktadır. Ruh bedeni terk ederek tabiatından uzaklaşması ile mükemmel olma durumunu kaybetmiştir. Bu sebeple insanın ruhu beden ile birleşmeyi ister ve bu da diriliş ile mümkün olmaktadır.

Klasik Anglikan teolojilerinin temelini meydana getiren İngiliz teolog Richard Hooker'ın (1554-1600) eserlerinde ve Homilies (Vaazlar) kitapları içinde bu düşünce ifade edilmiştir. Aynı zamanda dirilişe ilişkin inanış Reformistlerden John Calvin (1509-1564) ve Martin Luther (1483-1546) tarafından savunulan temel Protestan öğretisi olmuştur. Roma Katolik Kilisesinin temel dogmasıdır.³¹⁷

Felsefi bakımdan ölümün ardından yaşam ve dirilme sorunsalı, bu hayattaki ve gelecek yaşamdaki kişi arasında kimlik sorunu yaratmaktadır. Bu bağlamda beden ruhun ifade ve davranış organı biçiminde gerekli olan bir şart olarak görülmektedir. Ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi, Plato ve Descartes'in savunmuş olduğu, insanın ruh ve bedenden meydana geldiği iddia edilen düalist bir düşünceyi temel almaktadır. Bu nedenle, insan ruhu "tabiat gereği" ölümsüz ve bedenin itici gücü olduğundan, ruh bedeni ölüme terk eder ve sonsuza dek yaşar. Öte yandan, yukarıda belirtildiği gibi bir diriliş fikri, ruhun kendini ifade etmek için ölümden sonra bedende bulunmasını gerektirir.

Diriliş ve ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin inanış tarih boyunca Hristiyan teolojisinde bulunmaktadır. Hristiyan teolojisindeki dirilişin tartışılmasındaki en önemli nokta, bireyin ölümden sonra devamlılığı konusundaki endişedir. Ölümsüz olan ruhun, ifade ve davranış araçlarına gereksinim duyması daha ağırlıklı biçimde düşünülür.³¹⁸

Modern çağda Kilise ölümün ardından gelecek olan yaşamı inanışın ayrılmaz olan bir parçası olarak görürken, bunun alacak olduğu şekle ilişkin olarak düşünce ayrılıkları yaşanır. Protestan kiliselerde hem ruhların ölümsüzlüğü hem de bedenen dirilişi savunanlar olmasının yanı sıra, Katolik kilise bu konuya ilişkin olarak daha

³¹⁷ Akbaş, s. 52.

³¹⁸ Akbaş, s. 55.

sistemli olan bir bütünlük içerisinde bulunmaktadır. Ortodoks Kilisesi ise, ruh ile bedeninin ölümün ardından dirileceğini ve bunların ikisinin de birbirine bağlı olduğunu savunmaktadır.³¹⁹

Hristiyanlar, İsa'nın Tanrı tarafından yeni bir yaşam için ölümden diriltilerek kurtarıldığına ve yeniden dirilen İsa'nın ruhunun medeniyetler boyunca Hristiyanların yanında olarak, bu insanlara yol göstereceğine ilişkin bir inanç içerisindeyler. Yahudiler için Çıkış ve Sina Tepesinde gerçekleştirilen Antlaşma, Müslümanlar için Hz. Muhammed vasıtasıyla vahiy edilen Kur'an olduğu gibi, Hristiyan âlemi için de Tanrı'nın mesajlarını İsa Mesih'te beşeri bir hale getirmesi ve onu ölümden yaşama döndürmesidir. Hristiyanlık'ta bu diriliş Kurtarma olarak adlandırılmaktadır.³²⁰

İsa'nın dirilmesi, Hristiyanlık dininin kaderini oluşturmuştur. Yeni Ahit'te İsa Mesih'in dirilişi, onun Tanrı'nın oğlu olduğunu gösterir.³²¹ Diriliş olgusu bu nedenle çok önemlidir ve dönüm noktalarından biri olarak, dinin gerçekliğini ve geçerliliğini göstermektedir.³²²

2.1.6. Son Yargı

Hristiyanlar inanç ve eylemlerine göre yargılanacaklarına inanırlar. Bazıları bu yargının ölür ölmez gerçekleşeceğine inanırken bazıları da *Parousia* olarak bilinen İsa'nın ikinci gelişiyile bağlantılı olarak kıyamet gününde olacağına inanırlar. Hristiyanlar cennete ulaşmadan önce Tanrı tarafından, yaşamlarını sürdürme şekline göre yargılanacaklarını düşünürler. Yargı, özel yargı (bir kişi öldüğünde her ruh için verilen karar) ve son yargı ya da genel yargı (Tanrı nihai kararını insanın ruhuna ve bedenine geçirir) olarak iki şekilde gerçekleşir.³²³

“Yeryüzünde uyumakta olan kişilerin çoğu uyanacaklar; Kimileri sonsuz olan hayata, kimileri utanç ve iğrençliğe gönderilecekler.”³²⁴

³¹⁹ Akbaş, s. 56.

³²⁰ Michel, s. 20.

³²¹ Elçilerin İşleri, 2:22,23,24; 32,33; Petrus,1:3

³²² Josh McDowell, **Diriliş Gerçeği**, çev. Fikret Böcek ve Düzgün Aral, Nadir Kitap, İstanbul, 2011, s. 16.

³²³ Arkalexandra, **Philosophy and Ethics OCR GCSE The End of Life Philosophy 1- B60**, <https://arkalexandra.org/sites/default/files/Revision%20Notes%20-%20The%20End%20of%20Life.pdf>, (16.01.2020), s. 10,11.

³²⁴ Mezmurlar, 12:2.

Hristiyanlık dinine göre dirilme iki defa yaşanacaktır. İlk diriliş, İsa'ya inanarak ölen azizlerin dirilişleri olacaktır. Bu şekilde dirilmiş olanlar ve o dönem içinde yaşamakta olan inançlı kişiler alınarak götürülecek ve milenyum süresi boyunca İsa ile beraber ona ait olan krallıkta yaşayacaklar. Milenyumun ardından meydana gelen savaşta kötüler ateşe atılacak ardından, ilk dirilişte bulunmayanlar dirilecek. Ve son hesap günü başlayacaktır.

Hatırlanacağı üzere İslam'da ilki kıyametin kopuşunu ve ikincisi yeniden dirilişi başlatmak üzere iki defa sura (borazan) üfleneceği bildirilmiştir. Hristiyanlık'ta da son hüküm günü, bütün ölülerin dirilmesinin işareti olan bir borazanın çalmasıyla başlar.³²⁵ Bu borazanın çalınacağı zaman belli değildir, bilgisi yalnızca Tanrı'ya aittir. İkinci geliş ve Milenyum süreçleri bu dünyada yaşanacağı için Son Hüküm gününün de bu dünyada olacağına inanılır. Bütün insanlar meleklerin eşlik etmeleriyle birlikte, kendilerini yargılayacak olan İsa Mesih'in önüne getirileceklerdir. Mesih ile birlikte bazı kutsallar da insanların yargılanma işine bakacaktır. İyi ya da kötü herkes İsa'nın önünde sorgulanacak ve İslam'da herkesin kendisine ait amellerinin yazılı olduğu defterler gibi Hristiyanlık'ta da herkesin kendine ait bir kitabı, ayrıca Tanrı'nın ezeli ve ebedi iradesinin içinde yazılı olduğu bir kitap açılacaktır. İnsanlar kendi kitaplarında yazılanlara göre yargılanarak sonsuza kadar kalacak oldukları yerlere gönderilecekler.³²⁶ Adları Yaşam Kitabında bulunanlar kurtulacaklar bulunmayanlar cehennem ateşine girecektir.³²⁷

2.1.7. Cennet

“İsa onlara şu şekilde seslendi: “Sizlere gerçeği belirteyim, Tanrının egemenliği uğruna, evlerini, anasını, babasını ve kardeşini bırakıp bu zamanda bunların daha fazlasına ve ileriki zamanda sonsuz hayata kavuşmayacak kimse olmayacaktır.”³²⁸

Batıda cennet anlamında *paradise* sözcüğü kullanılır. Temeli eski Farsça'da etrafı çevrilmiş ağaçlı bahçe anlamındaki *pairi-daeza* 'dan gelir. İbranice Tevrat'ta ilk

³²⁵ 1 Korintliler, 15:52; 1Selanikliler, 4:15; Yuhanna, 5:28.

³²⁶ Karatosun, s. 657.

³²⁷ Vahiy, 20:11-15.

³²⁸ Luka, 18:29-30.

insanın yaşadığı bahçeyi belirtmek üzere *Gan Eden* (Eden bahçesi) sözcüğü telaffuz edilmektedir. Rabbiler (Yahudi din bilginleri), hem Adem'in yerleştirilmiş olduğu hem de iyi olanların öldükten sonra yaşayacakları cenneti belirtmek üzere Gan Eden adını telaffuz etmektedirler.³²⁹

Eski Ahit ve Yahudi geleneği, Yeni Ahit'te Hristiyanlık'ta yer alan cennet ve cehennem anlatımına ışık tutmaktadır. Fakat daha sonra Hristiyanlık dinine özgü daha farklı bir ahiret kavramı ortaya çıkmıştır. Cennet, İsa ile birlikte yaşanacak olan mükâfat yeri olarak ifade edilir. Ölümünden sonra iyiler cennetle mükâfatlandırılacaktır.³³⁰

Adem ve Havva'nın itaatsiz davranışı Hristiyanlık teolojisinde Yahudilik'te yer almayan asli günah inancını oluşturmuştur. İsa'nın kurtarıcı rolü ve vaftiz uygulaması hep bu inanç ile bağlantılıdır. Kışanın en çarpıcı noktası cenneti kaybetmedir. Kaybedilmiş olan Eden bazen yeryüzünde bir bölge olarak da görülmektedir.³³¹

Son hesap gününün bitmesi ile insanların bedenleri tanrının bedenine benzer biçimde yüce duruma gelecektir.³³² Bunun ardından Tanrı tarafından süslenmiş ve Yeni Kudüs şeklinde isimlendirilen kutsal kent göklerden incek ve sadece ismi Yaşam Kitabında yazılı olanlar³³³ bu şehrin ebedi konutlarının sakinleri olmaya hak kazanacaktır. Bu şehirde, kurtlar ve aslanlar dahi hiçbir canlıya zarar vermeden otlayacaktır.³³⁴ Burada şarapların ve yemeklerin sunulduğu bir şölen verilecek ve artık gözyaşı olmayacaktır.³³⁵ İşte Göklerin Egemenliği denilen bu son dinlenme yerinde yalnızca iyi kullar bulunacak ve iyi kulların kimler olduğu sorusuna ise Hz. İsa: "Onun buyruklarını yerine getirenler"³³⁶ cevabını vermiştir. Mimarı ve kurucusu Tanrı olan bu kentte ölüm, korku ve fakirlik yerine esenlik, güvenlilik ve zenginlik hâkim olacaktır.³³⁷

³²⁹ Şahin, "Cennet", s. 374.

³³⁰ 2 Korintoslular, 12:1-4.

³³¹ Şahin, s. 376.

³³² Filipililer, 3:21.

³³³ Vahiy, 21:27.

³³⁴ İşaya, 65:25.

³³⁵ İşaya, 25:6-8.

³³⁶ Matta, 19:17.

³³⁷ Vahiy, 7:13-17; 21:4-8; 22:3-7; 22:5-9; Hezekiel, 28:24-26.

2.1.8. Cehennem

Grekçe’de *geenna*, Latince’de *gehenna* şeklinde kullanılmakta olan sözcüklerin temeli büyük olasılıkla İbranice *ge-Hinnom*’dan (Hinnom vadisi) gelir. Bu isim *ge ben Hinnom* (Hinnom oğlu vadisi), ve *ge Hinnom* biçiminde Eski Ahit’te yer alır.³³⁸

Yeni Ahit’te cehennem, Yahudi inancında olduğu şekli ile şeolün kötü olanlara ayrılmış olan bölümüdür. Hristiyan inancına göre İsa çarmıha gerilmesinin ardından yer altında bulunan şeole gitmiş, iyilerin bulunduğu (limbos) yere inmiş, iyileri bulundukları yerden alarak semanın kapılarını onlara açmıştır. Cehennem, semada yer almayan ölülerin yaşadıkları yerdir. Yeni Ahit’te İsa oradan cehennem³³⁹ cehennem ateşi, fırın ateşi, ebedî ateş ve sönmez ateş şeklinde söz etmektedir. Aynı zamanda burası karanlıklar ve ceza yeri, uçurum, kükürt ve ateş gölü şeklinde de tasvir edilmektedir.³⁴⁰

“...Sonra solundakilere şöyle seslenecek: “Ey lanetliler, önümden çekilin! Şeytan ve melekleri için hazırlanmış olan ebedi ateşe girin!”³⁴¹

Matta 10:28 de şeytanın ve cehennemliklerin ceza yeri sönmez cehennem ateşi olarak belirtilir. Günahkârların öldükten sonra gideceği yer, ruh ve vücutlarıyla azap görecekleri yerdir. Orada koyu karanlıklar içinde ve sönmeyen ateşle korkunç azaplar vardır. Hristiyan kutsal metinleri cehennemdeki azabın ateşle ve ebedi olduğunu bildirir. İsa cezanın suçlara göre olacağını vurgulamıştır.³⁴²

İkinci dirilişten sonraki yargılamada Armageddon savaşını kaybeden şeytanın askerleri ve Göklerin Egemenliğine girememiş olan şanssız ruhlar cehenneme atılacaklardır. Esasen bakıldığında kutsal kitapta bulunan cehenneme ilişkin ayetlerin tamamı son hesap günü sonrasında cezaları kesinleşmiş olan kişilerin girecek oldukları cehenneme ilişkindir. Kiliseye göre, ölen herkes özel yargıdan geçtiği için cehenneme giderler, ikinci dirilişe kadar cehennem azabının bir benzerini yaşarlar.³⁴³

³³⁸ Yeşu, 15:8, 18:16; II. Tarihler, 28:3, 33:6; Yeremya, 7:31- 32, 19:2, 6, 32:35; II. Krallar, 23:10; Nehemya, 11:30.

³³⁹ İlgili pasajlardan bazıları için bkz. Matta, 5:29-30; Matta, 5:22; Matta, 18:8, 25:41; Markos, 9:43; 2 Petrus, 2:4,17; Luka, 8:31; Vahiy, 19:20.

³⁴⁰ Harman, “Cehennem”, s. 225.

³⁴¹ Matta, 25:41.

³⁴² Harman, “Cehennem”, s. 225-226.

³⁴³ Karatosun, s. 656.

Hristiyanlık dininde insanların yaratılma gayesi Tanrı'nın yeryüzündeki göstergeleri olmaları ve insanların tümünün Tanrı'nın çocukları gibi görülmesidir.³⁴⁴ Tanrı kişiyi kendine benzer olarak yaratmış ve ona dünyada önemli görev ve sorumluluklar vermiştir. Tanrı'nın, yüce oluşunu, zenginliğini, merhamet ve gazabını ve tüm sıfatlarını en üst seviyede bütün insanlar görecektir, Tanrı'nın hayatta, ölüm sırasında ve ölümün ardından da övülmesi³⁴⁵ ve Tanrı'nın adını kutsal kılmak bu dünyanın yaratılma sebebidir ve sonunda bu hedefe ulaşılacaktır.³⁴⁶

2.2. PURGATORY (ARAF) KAVRAMI

2.2.1. Lügat Ve Terim Anlamı

Pure: saf, katıksız, halis, temiz anlamında kullanılırken Purge: tasfiye etmek temizlemek ve Purity: saflık, temizlik³⁴⁷ anlamında kullanılır. Latince bir kelime olan Purgare: temiz hale getirmek, arındırmak anlamındaki kelimelerinden türeyen Purgatory (Araf), Roma Katolik inancına göre, Tanrı'nın dostluğu içinde ölen ruhların öldükten sonra bazı kötü alışkanlıklar ve affedilebilir günahlarından arındıkları, ceza çektikleri geçici bir ara yer.³⁴⁸ Roma Katolik öğretisine göre: *Beatific Vizyon*'a³⁴⁹ kabul edilmeden önce ölenlerin hayatta iken yapmış oldukları affedilmemiş ama affedilebilir günahlarından temizlenmek için ceza gördükleri geçici bir arınma yeridir.³⁵⁰ Kiliseye göre, ahirette Tanrı'nın Hükümrânlığı'ndaki, son yargıya kadar devam eden bir ara yer veya durumdur. Affedilebilecek günahlardan dolayı kişinin cennete girmeden önce beklediği ve temizlendiği arınma yeridir.³⁵¹

³⁴⁴ 1 Yuhanna, 3:1-3.

³⁴⁵ Yuhanna, 12:28; 17:1-5.

³⁴⁶ Karatosun, s. 658.

³⁴⁷ Helen Waren, **Oxford Dictionary**, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 508-509.

³⁴⁸ William Benton, "Purgatory", **Encyclopedia Britannica**, The University of Chicago, USA, 1970, Cilt: 18, s.877; Cambridge Dictionary, **Purgatory**, 2020, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/purgatory> (26.02.2020); Edward Hanna, "Purgatory", **In the Catholic Encyclopedia**, Vol: 12, New York: Robert Appleton Company, 1911, <https://www.newadvent.org/cathen/12575a.htm>. (1 Mayıs 2020).

³⁴⁹ Beatific Vision: Cennette en büyük mutluluk, Tanrı'nın doğrudan görülmesi, Tanrı ile dolaysız iletişim. Bkz. Joseph Hontheim, "Heaven", **Catholic Encyclopedia**, Robert Appleton Company, New York, 1910. Cilt: 7, <<http://www.newadvent.org/cathen/07170a.htm>>. 12 Nisan 2020.

³⁵⁰ F. L. Cross ve E. A. Livingstone, **The Oxford Dictionary of The Christian Church**, Oxford University Press, New York, 1997, s.1144.

³⁵¹ J. F. X. Cevetello, "Purgatory", **New Catholic Encyclopedia**, (Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale), New York, 2003, Vol. 11, s. 824.

Butler'in Kateşizminde, Limerick piskoposunda kullanılan bir tanımda Purgatory: "Bazı ruhların cennete gitmeden önce diğer yaşamda bir süre acı çektiği bir cezalandırma yeri ya da durumu" olarak ifade edilir.³⁵²

Hristiyan Katolik inancında Araf bir bakıma İslam'daki Berzah alemiyle benzerlik taşır. Tanrı'nın dostluğunda ölen ve dünyadaki günahlarından tam olarak arınamamış olanlar öldükten sonra bir arınmadan geçerler ve temizlenmiş olarak cennete giderler. İşte bu ateşle günahlardan arındıkları yere Hristiyanlar *Purgatory* derler.³⁵³

Antik literatürde Araf birçok kişi tarafından farklı isimlerle biliniyordu. Burası tasfiye yeri, derin havuz, acı ve iç çekme yeri, karanlık bir yol gibi farklı isimlerle aynı şey ifade edilmiştir. Papa 4. İnnocent 13. yüzyılda ruhların olduğu bu yere karar verdi ve böylece *Purgatory* adı ile anılmaya başlandı.³⁵⁴

Araf kelimesinin kökeni çok eskiye dayanmasa da, iyiliği cennet için yeterince büyük olmayan ve günahları cehennem için yeterince büyük olmayanlar için en açık terimlerle altıncı yüzyılın sonlarında kefaret ödeme gibi acı çekme fikri oldukça eski ve izlenebilir bir yapıdadır. O zamandan önce Araf, erken dönem Kilise Babaları tarafından sancıların ve gözyaşlarının olduğu bir yer, arındırıcı bir ateş, ruhların son kuruşu ödeyene kadar sınırlı kaldığı bir hapisane, derin bir göl, cehennemin bir parçası vb. ifadelerle tanımlanmıştır. Ancak on üçüncü yüzyıldan sonra Araf kelimesinin kullanımı hüküm sürmüştür.³⁵⁵

Araf'ın doğduğu ortam, daha spesifik olarak doğum Paris'in Notre-Dame okulunda gerçekleşmiştir. Peter Comestor (ya da Peter Manducator ya da Fransız ismiyle Pierre le Mangeur) Paris istihkamında merkezi bir yer işgal eder. Dahası, Peter gününün "en orijinal zihinlerinden biri" olarak adlandırıldı. Akademisyenler tarafından ihmal edilen ve nispeten belirsiz olan bu entellektüel, ustası Peter Lombard'ın sorunları yeni tedaviye izin verecek şekilde ortaya koyduğu bir anda yenilikçi bir rol oynamış olabilir. 1170'den önce Peter o zamanlar *Araf Ateşi* ifadesini kullanmıştır ve fikirleri 1170 ile 1178 ya da 1179'daki ölümü sırasında geliştikçe,

³⁵² Rev. M. Canty, P.P, **Purgatory Dogmatic and Scholastic**, Dublin, 1886, s. 2.

³⁵³ Karatosun, s. 652.

³⁵⁴ Canty, s. 2.

³⁵⁵ Jack Cottrell, **The Roman Catholic Doctrine of Purgatory by Jack Cottrell**, 2020, s. 2, http://www.orcuttchristian.org/Cottrell_Sparagna_Purgatory.pdf (27.01.2020).

neologizm *Purgatorium*'u kullanmıştır. Konuyla ilgili görüş 1170-80 yıllarında tanıtılmış olabilir.³⁵⁶

Araf, kilisenin öğretisini anlamak Hermenötik bir temeldir. Araf doktrininin gerçek anlamı, ancak genel bir eskatoloji açıklaması çerçevesinde anlaşılabilir. Tüm eskatolojik olayların soyut bir yapıya sahip olmaları, söz konusu eskatolojik fikrin sadece özel teolojik bir önemi olan yaşamın sonunun anlaşılmasını bu şekilde mümkün kılmaktadır. Bu hem resmi olarak (bu konuda herhangi bir açıklamanın gerekliliği ile ilgili olarak) hem de maddi olarak (anlamı ve gerçeklere dayalı bir karakteri olması açısından) böyledir.³⁵⁷

Araf doktrini, kendi varsayımlarının bilincinde olan sistematik bir Hristiyan eskatolojisinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu durum, birinci olarak genel diriliş teorisi ya da ikinci olarak genel bir uyku teorisi ile aşılamaz. Bu noktada birinci yaklaşım insan ölümlerinin çokluğu ve geleceği ile ciddi olarak uyumlu değildir, ikinci yaklaşım ise ölümün kişisel karakterini yeterince ciddi bir şekilde açıklamamaktadır. Dahası, ölüme ilişkin her iki teoride, ölümün ara duruma ait olduğu, tam olarak onunla birlikte bir bütün olarak Hristiyan varlığının olgunlaştığı ve dirilişin bireysel bir olay olarak düşünülebildiği gerçeğini göz ardı etmektedir.³⁵⁸

Günah işlediğimizde, bu günahın hem ebedi hem de zamansal sonuçları vardır. Geçici sonuçlar devam eder ve taahhüt ettiğimiz günahların kefaretni veya onarımını gerektirir. Kişi bu günahlardan kefaret etmeden öldüğünde, cennete girmeden önce arındırılması gerekir. Bu arıtma ise Araf'ta gerçekleşir. Arınma, birçok kültürde kirli, günahkâr veya istenmeyen durumlar olarak görülen şeyleri temizlemek için kullanılan ritüel teknikleri ifade eder.³⁵⁹

Bununla birlikte Araf'ın yerinin nerede olduğu bilinmemekte ve Kitab-ı Mukaddes'te de buna dair bir bilgi yer almamaktadır. Araf'ın bir yerden daha az bir durum olduğu belirtilmektedir. Araf'a inananlar için arınma yerinin nerede olduğu o yerin amacı kadar önemli değildir. Katoliklerin kabul ettiği İncil, ölü yakınlarının

³⁵⁶ Jacques Le Goff, **The Birth of Purgatory**, Translated by Arthur Goldhammer, Scholar Press, England, 1990, s. 157.

³⁵⁷ Elmar Klinger, **Encyclopedia of Theology The Concise Sacramentum Mundi**, (ed. By Karl Rahner), The Crossroad Publishing, New York, 1986, s. 1318.

³⁵⁸ Klinger, s. 1318.

³⁵⁹ Benton, s. 878; Catholics United for the Faith, **Purgatory**, Family and Faith Archdiocese of New Orleans, 2013, s. 1.

Araf'taki ruhlara yardım etmeleri, 2 Makkabiler 12:46 gibi bazı kutsal metinlerin üzerinde durulmaktadır. Bunun nedeni ise duaların, ruhların böyle bir yerden çıkmalarına yardım ettiği düşüncesidir.³⁶⁰

Ölüm ve diriliş hakkında Kilise doktrininin söyleyecek kesin bir nitelikte sözü yoktu. Bazı yazarlara göre, ölümden sonra ruhlar, mezarda veya mezardan ayırt edilmemiş olan Eski Ahit'in şeol gibi karanlık ama nötr bir bölgede Son Yargı ile kaderlerinin belirlenmesini beklerdi. Ancak daha çok sayıda insan, ruhların çeşitli mekânlarda yaşayacağına inanıyordu. Bunlardan en belirgin olan, cennete kabul edilmeyi beklerken, zamanlarını serinletici ve huzurlu bir yerde geçiren ruhların yeri olan İbrahim'in koynuydu. En çok inanılan –ve bu görüş dini yetkililer tarafından tercih edilmiş gibi görülüyor- iki kategoride ölümden hemen sonra nihai bir karar verildiğidir. İlk olarak, tamamen iyi olanlar, şehitler, azizler ve doğru olanlar cennete gider ve Beatific Vizyonun tadını çıkarır; ikincisi, tamamen cehennemlik olan, doğrudan cehenneme gidenler. İkisi arasında bir veya iki ara kategori vardır. Augustin'e göre, tamamen iyi olmayanlar cennete gitmeden önce yargılanmalı ve işkencenin bir miktar hafifletilmiş halinden faydalanmalıdır. Ara bir kategorinin varlığına inananların çoğu, cennete kabul edilmeyi bekleyen ölümlerin bir tür tasfiyeye tabi tutulması gerektiğine inanıyorlardı. Burada görüşler değişiyordu. Bazıları bu arıtmanın Son Yargı anında gerçekleşeceğini iddia ederken bazıları ise cennete hemen gitmeyenlerin bu ayırma tabi tutulacağına inanıyorlardı. Augustin ve Büyük Gregory bu ikinci şansa layık olan ruhların sadece hafif günahları olan veya tövbe etmeye vakti olmayanlara ait olduğuna inanıyorlardı.³⁶¹

Katolik kilisesi Araf'ı kabul etmiştir. Ölümden sonraki hayat hakkında, eski kiliseden yayılmış olan bir tasavvur *Purgatorium* olarak dogma şeklini almıştır. Klemens, Origenes ve başka büyük ilahiyatçıların kullandıkları bu fikir 1439 yılında inanç esaslarına dâhil olmuştur. Tanrı'nın inayetinde ölmekle beraber, tam olarak temizlenmeyen ve kefareti vermedikleri küçük günahları bulunanlar veya bazı mükellefiyetleri kalan ruhlar Araf'ta bu günahlarının bedelini öderler. Böylece, cennete yükselmeden önce orda temizlenmiş olurlar. Bu arınma yerinde olan ruhların, dünyada yaşayan akrabaları, onların çektikleri azapları dua, niyaz, sadaka, Evharistiya

³⁶⁰ Jack Wellman, **What Do Christians Believe About Purgatory? What Does The Bible Teach?**, Prison Fellowship, 2011, s. 1.

³⁶¹ Le Goff, s. 133.

vasıtasıyla hafifletebilir ya da engelleyebilirler. Ruhlar orada bir müddet acı çekerek temizlendikten sonra artık cennete girmeye hak kazanırlar.

Büyük günah işleyenler ve gerçek imana sahip bulunmayanlar ölümden sonra cehenneme giderler. Ölümden sonra Araf'ta azap gören yalnızca ruhtur, beden ise toprak olur. Fakat kıyametten sonra Tanrı ruhu bedene iade edecektir.³⁶²

Hristiyan inancına göre, inançlarının tersine göre davranışlar sergileyenler, pişmanlık duyarak tövbe etme, günahlarına ilişkin itirafta bulunma ve bağışlanma aşamasının sonunda tüm günahlarından kurtulma olanağına sahiptir. Endüljanslara konu olan Hristiyan bağışlanma süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İşlenen günahlardan pişman olmak, günahların itirafı, ve bu bağışlanan günahın dünyevi karşılığının, tazminat ya da kefaretinin yerine getirilmesidir. Bu pişmanlık eylemi: yürekte pişmanlık, dilde itiraf, davranışta alçak gönüllülük ve verimli bir kefaret olarak bir bütünlük içinde olmalıdır. Günah çıkarılmasında kutsama günahları silmekte yalnız günahların neden olduğu bozuklukların tamamına deva olmaz. Bu nedenle günahların kefaretlerinin yerine getirilmesi için dünyevi olan bir ceza çekilmesi gerekmektedir. Rahibin koşullarına bağlı olarak, bağış yapması, hayır işleri yapması, insanlara yardım etmesi, bir şeyleri feda etmesi vb. fedakârlıkları yapması gerekebilir.³⁶³

Araf kavramı veya daha ziyade bu kavramın ortaya çıkışı, Hristiyanlarda ölümden sonraki yaşamın yüzünü ve ölümden sonraki beklentilerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Hazırlanmadan, aniden ölenler ya da sadece bu ruhların ölümden sonra beklenen kıyamet gününe kadar nereye gittiği gibi bazı korkuları ortadan kaldırmıştır. Buna elbette, insanın kendine olan korkusunu ve kendini koruma arzusunun da eklemesi gerekmektedir. Ölümden sonra bir tür tasfiye ve ceza olduğu fikri, daha erken tarihlerde mevcut olmasına rağmen, böyle bir tasfiyenin inancı veya özellikleri konusunda bir fikir birliği mevcut olmadığı ileri sürülmektedir. On ikinci yüzyılın sonlarına doğru bu tür konular değişmeye başlamış ve öteki dünya coğrafi ve ideolojik olarak değişmeye başlamıştır.³⁶⁴

³⁶² Atasağun, s. 28-29.

³⁶³ Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18(2005): 327-346.

³⁶⁴ Elif Boyacıoğlu, **Demise of the Walking Dead: The Rise of Purgatory and the End of Revenancy**, (Master's Thesis), Bilkent University Social Science Institute, Ankara, 2007, s. 8.

15. yüzyıl sonlarına doğru Papa 4. Sixtus (1414-1484) tarafından yapılan bir doktrinel düzenleme ile endüljans³⁶⁵ menfaatleri ölmüş insanlar içinde etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sixtus'un, 1476 yılında, Araf'ta azap çeken ruhların da bağışlanabileceklerini ilan etmesiyle endüljans, Araf'taki ruhların bağışlanmasını sağlayan bir fırsat olarak sunulmuştur. Araf'taki ruhların bağışlanmasına yönelik olan bu endüljans, çeşitli ritüellerle tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu ritüellerden biride, bir kişinin diz üstü yürüyüp her basamağını öperek ve “Göksel Babamız” duasını okuyarak Roma'daki Platus merdivenlerinin yirmi sekiz basamağını çıkmasıyla bir canı Araf'tan kurtarmasıdır.³⁶⁶

Almanya'da Dominik tarikatı rahibi olan Johann Tetzel ikna yeteneği ve etkili vaazlarıyla Araf'taki ruhlara yönelik vaazlar verip insanları para karşılığında bağışlanmaya çağırıyordu. İnsanların akın akın Tetzel'den aldığı endüljans belgeleri bir süre sonra Saksonya'nın Wittenberg kentinde bulunan Martin Luther'e kadar ulaşmıştı. Bu durum karşısında Luther, endüljanslara karşı olan düşüncelerini açıkça³⁶⁷ ifade etmeye ve hiyerarşik üyesi olduğu papalığı eleştirmeye başlamıştır.³⁶⁸

Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Ahiret inancı vardır. Ahirette en iyi ödül cennete gitmek değil, Tanrı'yı görmek ve onun rızasına kavuşmaktır. Bu hedefe ulaşmak için sadece bir koşul vardır, yaşamı Tanrı'nın isteğine göre yaşamak ve emirlerine bağlı kalmak. Kurallara yeterince uymazsanız günahlardan kurtulmanız için bir yol bulmanız gerekir. Bunu tam bir pişmanlıkla tövbe etmek ve daha sonrasında iyi işler yapmakla başarabilirsiniz. Buna göre Araf inancı günahların affedilmesi ve bu engelden kurtulma fırsatı sunar. Bu nedenle Araf'a inanmak son derece mantıklıdır.

Araf inancının kökenleri Hristiyanlık dininin başlangıcındadır, aksi takdirde hiç kimse ve her şeyden önce kilise babaları buna inanmazdı. Kavrama mantıklı bir bakış açısıyla baktığınızda iki farklı günah türü vardır, bunlar büyük günahlar ve küçük

³⁶⁵ Kelime anlamı “*bağışlama*” dır. Hristiyanlık'ta sadece Katolik kilisesine has bir terim olarak Tanrı tarafından affedilen günahların dünyevi cezalarının kilise tarafından kısmen veya tamamen bağışlanması demektir. Hristiyanlık'ta Tanrı'dan başka kişi ve kuruluşlar da günahları bağışlayabilir. Nitekim Hz. İsa günahları bağışlamış ve bu yetkiyi havarilere de vermiştir. Havarilerden sonra onların halefi kabul edilen kilise Tanrı adına günahları bağışlama yetkisine sahiptir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Endüljans” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 209-211.

³⁶⁶ Olgun, s. 332.

³⁶⁷ Küçük ve diğerleri, s. 461.

³⁶⁸ Olgun, s. 337.

günahlar olarak kategorize edilir. Ölümcül günah işleyen ve itiraf etmeden ölenler cehenneme gider. Ama kim kolay günahlardan işlerse ve itiraf etmeden ölürse günahından temizlenmek için Araf'a gider. Kendinizi Araf'ta günahlardan arındırmak ve son yargıdan kaçınmak mantıksız değildir. İnsan, ölümden (veya ölüm anında), içindeki suçluluktan kurtulacağını ümit edebilir. Araf'taki bu temizlik artık insanın kendisi tarafından yapılmaz, çünkü ölüm insanın karar verme yetkisinin sonu anlamına gelir.³⁶⁹

2.3. KİTAB-I MUKADDES'TE ARAF İNANCI

Burada Araf inancı Eski ve Yeni Ahit³⁷⁰ açısından ele alınacaktır. Yahudiler ve Protestanlarca apokrif kabul edilen Makkabiler kitabında Araf'ın var olduğuna ilişkin bir kanıt bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak Katolik olanların dışındakiler bu kitabı Kitab-ı Mukaddes'in bir parçası olarak kabul etmediklerinden Araf'a inanmamaktadırlar. İlk Protestan olan Martin Luther, Katolik Kilisesi'nden ayrıldığında bazı kitapları kaldırdığı için, Makkabiler kitabını Protestanlar kabul etmez. Sonuç olarak, Protestan İncil'in Eski Ahit'ten eksik olan yedi kitabı, Katolikliğin öğrettiği ve Protestanlığın reddettiği şeyleri içerdiği için kaldırılmıştır. Eski Kilise zamanından beri kanunun veya Kutsal Kitap koleksiyonunun bir parçası olsalar da Protestan İncil onları reddeder. Bu nedenle çıkarılan kitaplarda yer alan doktrinler de Protestanlar tarafından reddedilir. Ancak Protestanların reddettiği kitapların (Makkabiler gibi) gerçekten Kutsal Kitabın bir parçası olduğu İncil vasıtasıyla kanıtlanabilir olduğu ileri sürülmektedir.³⁷¹

Katolik Kilisesi Eski Ahit'te bazı pasajları Araf'a kanıt olarak gösterir. Bunlardan biri Makkabiler'in ikinci kitabında 12:40-46'da yer alır.

³⁶⁹ İbrahim Usta, "Das Fegefeuer Im Katholischen Christentum", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, ss. 97-120.(s. 110.)

³⁷⁰ Hristiyanların dini alanda otorite kabul ettikleri, Yahudilerin kutsal kitabını kapsayan birinci bölüm olan Ahd-i Atik (Eski Ahit, Old Testament) ve Yahudilerin bağlayıcı kabul etmedikleri ikinci bölüm olan Ahd-i Cedid (Yeni Ahit, New Testament) den oluşur. Batı dillerinde Bible (Bibel) olarak ifade edilir. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes", mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 75-76.

³⁷¹ Peter Dimond, **The Bible Teaches Purgatory. The Bible Proves the Teachings of the Catholic Church**, New York, 2008, s. 108.

“Herkesin katıldığı bir toplantı düzenlenmişti ve Kudüs’te günahlar için bir kurban kesilsin diye yaklaşık iki bin gümüş drachmen Kudüs’e göndermişti. Böyle yapmakla güzel ve asil bir davranışta bulundu, çünkü dirilişi düşünüyordu. Eğer şehitlerin tekrar dirileceğini düşünmeseydi, ölümler için dua etmenin bir anlamı olmazdı. Burada, dindar bir şekilde ölenler için hazırlanan hediyeleri-sevapları göz önünde bulunduruyordu. Ne kadar kutsal ve dindar bir düşünce! O yüzden ölümlere kefareti ödettirdi, ki onlar günahlarından arınsın.”

Bu pasajda Araf’a atıf yapılırken ölümlerin durumu sunulmaktadır. Bunların lütf alabilmeleri için günahlarından temizlenmiş olmaları gerektiği anlaşılır. Augustin ve Thomas Aquinas bunu Araf’ın varlığı ile ilişkilendirmişlerdir. Buradaki Araf bir arınma ateşidir. H. Vorgrimer ve A. Lapple bu pasajın ölümden sonra olası veya gerekli bir arıtmayı gösteren tek metin olduğuna inanmaktadırlar.³⁷²

Referans olarak gösterilen diğer pasajlar ise şöyledir: “Tanrı Rab yakarak yok etmekte olan bir ateştir; kıskanç olan bir Tanrıdır.”³⁷³

“Bakınız Rab ateş ile birlikte geliyor. Savaş araçları kasırga gibi. Şiddetli olan öfkelerini alev alev dökmek üzeredir.”³⁷⁴

Katolik kilisesi Araf’ın varlığına dair kanıtları dogma olarak kabul eder ve şu beş kaynağa dayandırır: Eski Ahit, Yeni Ahit, konsey kararları, Kilise babalarının görüşleri ve son olarak nedenler.³⁷⁵

Araf doktrinin doğrulanması için kilise, bazı Yeni Ahit kaynaklarından destek almaya çalışır. Ancak Yeni Ahit Araf ifadesinden bahsetmediği için bu pasajlar belirsiz bir nitelik taşımaktadır. Doktrinin savunmasında aşağıda bazı Yeni Ahit pasajları verilmiştir:

“Oysa bilmeyerek dayağı hak eden davranışlar sergileyenler, dayağı az yiyecekler. Kimlere çok verilmiş ise o kişiden fazla istenecek. Kimlere çok fazla şey emanet edilmiş ise kendisinden daha çoğu talep edilecektir.”³⁷⁶

“Diriliş olmayacak ise ölümler adına vaftiz edilenler ne olacaktır? Ölümler dirilmeyecekler ise neden insanlar vaftiz edilmektedirler?”³⁷⁷

“Rab, Onisiforos’un evin halkına merhamette bulunsun. Çünkü o birçok kez içimi rahatlattı ve zincire vurulmamdan utanç duymadı. Bunun tam tersine Roma’ya

³⁷² Usta, s. 100.

³⁷³ Tesniye, 4:24.

³⁷⁴ İşaya, 66:15.

³⁷⁵ Usta, s. 98.

³⁷⁶ Luka, 12:49.

³⁷⁷ 1Korintliler, 15:29.

geldiğimde gayret ederek beni aradı ve buldu. O gün geldiğinde Rab'dan merhamet bulmasını arzu ederim. Efes'te bana ne kadar hizmette bulunduğunu sende iyi bilmektesin.”³⁷⁸

*“Nihayetinde Mesih de bizleri Tanrıya ulaştırmak adına doğru kişi olarak doğru olmayan ve günahkâr olan kişiler için ilk ve on defa ölmüştür. Bedenen öldürülmüş olsa da ruhça diriltirmiştir. Gidip bunları zindanda bulunan ruhlara bildirmiştir. Eskiden Nuh'un günlerinde gemi inşa edilirken, Tanrı sabrederek beklemesine karşın ruhlar söz dinlemediler. O gemide bularan birkaç kişi doğrusu sekiz kişi gemi ile kurtulmuşlardır”.*³⁷⁹

Araf'ı konu alan asıl pasajın Matta olduğuna inanılmaktadır: “İnsanoğluna karşı ileri-geri konuşan bağışlanacak; yalnız Kutsal Ruh'a karşı kötü sözler sarf edenler bu çağda ve gelecekte bağışlanmayacak”³⁸⁰ Önümüzdeki günlerde bazı günahların (yani Kutsal Ruh'a karşı konuşmaktan başka günahlar) affedileceğini ima eder. Kilise için “gelecek dünya” ifadesi öbür dünyayı ifade eder. Ancak böyle bir yorum korunursa, o zaman vurgu, ahirette ne zaman olduğu konusunda herhangi bir referans olmaksızın ahirete düşer.³⁸¹

İlmihal Araf hakkında şunları söyler: Tanrı'nın lütfu ve dostluğuyla ölen ama yine de kusurlu bir şekilde saflaştırılmış olan herkes, ebedi kurtuluşlarından emin olur; ancak ölümden sonra cennetin sevincine girmek için gerekli kutsallığa ulaşmak için arınmaya uğrarlar. Kilise, arındırmanın son aşamasına Araf adını verir. Bazıları Araf meselesinde Katolik öğretisini inatçı olarak nitelendirmiştir. Doğrudur, Araf kelimesi Yeni Ahit'te görünmemektedir fakat “Teslis” kelimesi de görünmez ve “Teslis” kelimesi görünmese de her Hristiyan bu öğretiyi kabul eder. Kelime Yeni Ahit'te görünmese de, öğreti görünmektedir. Aynı şey Araf için de geçerlidir.³⁸²

Kutsal metinlerde Araf ile ilgili net olarak yorumlanabilecek bilgiler olmadığından, öğretinin özü, yorumlara ve tefsirlere dayanır.

İlk ve en önemli pasaj, 1 Kor. 3:10-15'te muhtemelen Yunan felsefesinden etkilenmiş olan bazı Hristiyanların soruşturmalarına yanıt olan bir mektuptur.

³⁷⁸ 2Timoteos, 1:16-18.

³⁷⁹ 1Petrus, 3:18-20.

³⁸⁰ Matta, 12:31-32.

³⁸¹ Robert Osei-Bonsu, Purgatory: A Study of the Historical Development and Its Compatibility with the Biblical Teaching on the Afterlife, **Philosophy Study**, 2(4), 2012, s. 289.

³⁸² Pope Charles, **Purgatory: The Biblical Roots of a Sensible Teaching**, 2000, s. 1, <https://hscchurch.org/wp-content/uploads/2013/05/Purgatory.pdf> (17.01.2020).

“Tanrının bana layık gördüğü görev nedeni ile bilgili olan bir mimar benzeri temel attım başkaları ise bu temelin üzerinden bina ediyor. Her kişi nasıl bina ettiklerine dikkat etsin. Bunun nedeni kimse atılan bu temelden, yani İsa Mesih’ten farklı bir temel atamaz. Bu temelin üzerine kimisi altın, kimisi gümüş kimisi kurşun, kimisi de tahta ve otlar ile inşa edecektir. Her kişinin yapmış olduğu işler yargılama günü ortaya çıkacak. Her kişinin nitelikleri ateşle açığa çıkacak. Kişinin inşa ettiği ateşlere dayanırsa bu kişi mükafatını alacak. Yaptığı yanar ise zarar edecek. Kendisi kurtulmuş olacak yalnız ateşten geçerek olacak.”

Burada hayatlarını iyi işler yaparak yaşayanlar ve bu şekilde davranmayanlar arasında bir karşılaştırma vardır. Kişi yaptıklarına göre ateşten geçerek kurtuluşa erecektir. Herbert Vorgrimler, uzun zamandır ölümden sonra arındırıcı bir yangının varlığının kanıtı olarak kabul edilen bu pasajın Araf’ın kanıtı olarak kabul edilemeyeceğini söyler.³⁸³

Fleischhack’a göre ne Eski ne de Yeni Ahit’te Araf’ı gösteren bir inanç kanıtı yoktur. Batı Teolojisinde, ölümden sonra gerçekleşen bireysel yargı ve nihai yargı arasında ateş yolu ile temizlenmeyi bazı teologlar Araf, bazıları ise dirilişten sonra olacak bir durum olarak anlamıştır. Yorumcular arasında yangının ne anlama geldiği hakkında iki farklı görüş vardır. Gerçek yani fiziksel veya maddi bir yangın mı? Yoksa sadece manevi bir ateş mi? Bazıları bunun fiziksel bir ateş olduğunu bazıları da bunun sadece manevi bir ateş olduğunu düşünmüştür. Çoğu ilahiyatçı bunun gerçek bir ateş olduğunu düşünür.³⁸⁴

Origenes pasajı Araf’ın kanıtı olarak anlamıştır ve insanları üç gruba ayırarak, iyi olanlar: altın ve gümüş ile inşa edenler, orta olanlar: odun ve saman ile inşa edenler, kötü olanlar: demir ve kurşunla inşa edenlerdir. Ona göre ikinci ve üçüncü grupta olanlar arındırıcı bir ateş ile temizlenmelidir. Suçluluğa bağlı olarak ateşin süresi uzun veya kısa olabilir, ancak sonunda herkes kurtulur.

Araf ile ilgili diğer bir pasaj ise şöyledir:

“Sizden davacı olan kişi ile yargıca giderken onunla orta yolu bulmak için elinizden ne geliyor ise yapın, yargıca varmadan anlaşıp. Yoksa o kişi sizi yargıca getirir, yargıç gardiyana teslim eder, o da sizi hapishaneye atar. Size şunu belirtmeliyim ki borcunuzun en son kuruşuna kadar vermedikçe hapisten çıkamazsınız”³⁸⁵

³⁸³ Usta, s. 101.

³⁸⁴ Usta, s. 102.

³⁸⁵ Matta, 5:25-26.

Burada yargıç Tanrı, Hapishane ahirettir; oradan çıkmak isteyen bir ücret ödemek zorundadır. “Oradan” kelimesi bazı yorumcular tarafından Araf olarak anlaşılmıştır.³⁸⁶

“Bunun ardından sahibi kölesini yanına çağırarak ona seslendi. ‘Ey Köle!’ dedi. ‘Bana yalvarmandan dolayı borçlarının tamamını bağışladım. Benim sana acımam gibi senin de diğer köle olan arkadaşlarına acıman gerekmez mi?’ Öfkelenen efendi tüm borçlarını ödeyinceye kadar kölesine işkence yaptı. Eğer hepiniz kardeşinizi gönülden gelerek bağışlamaz ise Babamda size layık olduğunuz şekilde davranır.”³⁸⁷ Kendime ait olan parayla istemiş olduğumu yapmaya hakkım yok mu? Yoksa cömertliğimi mi kıskanıyorsun?”³⁸⁸

Görüldüğü gibi Kutsal yazılarda Araf’ı açık ve net bir şekilde yorumlayabilecek hiçbir pasaj yoktur.

2.4. KİLİSE BABALARININ ARAF HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Araf’a olan inanç bir anda ortaya çıkmamıştır aksine uzun bir gelişim tarihi vardır ve Orta Çağ’da dogmatize edilmiştir. Araf inancının gelişiminde Kilise Babalarının yorumları önemli bir yere sahiptir.

Tertullian “geçici bir Refrigerium” dan bahseden ilk kişidir. Tertullian ve Justin için ruh, diriliş için uykuda bekler ve herhangi bir acı çekmez. Yani ölümler mezarda tamamına ermeyi bekler.³⁸⁹

İskenderiyeli Klement’de “arındırıcı bir ateş”in varlığından bahseder. Ambrosius’a göre, iyi işleri baskın olan günahkarların alevleri temizlik ateşi haline gelir; bu aynı zamanda cennet için bir hazırlıktır.³⁹⁰

Cyprian, cehennem ateşi ile arındırıcı temizlik ateşi arasında ayırım yapmıştır. Ancak Lactantius, bu ateşin Araf ya da cehennem ateşi olup olmadığından bahsetmeden yalnızca ateşten bahseder.³⁹¹

Hilarius von Poitiers, arınma işlemini son mahkemedeki mahkeme ateşinin genel temizliği ile birleştirir, onun için daha erken bir temizlik gerekli değildir.³⁹²

³⁸⁶ Usta, s. 103.

³⁸⁷ Matta, 18:32-35.

³⁸⁸ Matta, 20:15.

³⁸⁹ Klinger, s. 1318.

³⁹⁰ Arthur Preuss, *Eschatology or The Catholic Doctrine of The Last Things*, London, 1918, s. 86-87.

³⁹¹ Usta, s. 108.

³⁹² Usta, s. 108.

Augustine, Araf öğretisini sistematize eder. Augustine tüm doğru davranan kişilerin hemen Tanrı'nın bakış açısını elde ettiğini ve belirsiz bir yerde sonu beklemek zorunda olmadıklarını vurgulamıştır. Böylelikle, eskatolojik süreç zaruri olarak birey unsurunu içermektedir. Bunun sonucunda Araf doktrini evrensel dünyanın sonu kavramından ayrılmıştır. 1 Kor. 3:12-15'e yapılan atıf doğrudan geçerliliğini yitirmiştir; yargılamanın arındırıcı ateşi -Augustine'nin kendisi tereddüt eder- *ignis purgatorius* (Araf ateşi) olur. Tanrı ile tam olarak bütünleşmemiş olma gerçeğinin kendisi bir ceza teşkil eder. Orta çağlar Augustine'in düşüncesini benimsemiştir ve Araf'ın cezalandırıcı ve kefarete ödenen niteliğini vurgulamıştır.³⁹³

Papa birinci Gregory daha sonra Araf öğretisini genişleterek sistematize eder. Hafif günahlar için bir arınma ateşinin olduğuna inanıp Mt. 12:32 pasajını kanıt olarak gösterir.³⁹⁴

Luther, Melancthon ve Ausburg'un itirafları başlangıçta çok çekimser kalmıştır, ancak nihayetinde 1530'dan itibaren Araf doktrinini reddetmişlerdir. Zwingli ve Calvin'de aynı tutumu göstermişlerdir.³⁹⁵

Hilbert von Lavardin, cennet ve cehennem arasındaki arınma için Araf (Purgare=temizlenme) terimini ilk kullanan kişidir.³⁹⁶

Aquinas Araf'ı "geçici lanetlenme yeri" olarak tanımlarken Papa X. Leo, ise Martin Luther'i kınayarak şunları vurgular: "Araf'ın Kanonik Kutsal yazılardan kanıtlanabileceğini, Araf'taki ruhların kurtuluşlarından emin olabileceğini, Araf'taki ruhların artık günah işlemediğini, yaşayanların şefaatiyle kurtarılan ruhların, tatmin olduğunu" ifade eder.³⁹⁷

Kilisenin evrenselliğini vaaz eden ilk bilgin olan Origen (tahminen 185-254), ateşle arındırma kavramına itiraz eden ilk kişidir ve bütün cezaların aslında ilaç gibi olduğunu ve kötülük yapan insanların cezalarını ölümden sonra çekeceklerine inanmıştır. Genellikle Araf doktrininin ana mimarı olarak kabul edilen Augustine (MS. 354-430), dua, iyi işler, sadaka vermek ve Evharistiya ile Mesih'in kurbanını anmak, ölümler için müdahale edebileceğimiz yollar olduğunu ilan ettiğinde, birçoklarının endişelerini hafifletmiştir. Augustine özellikle ölüm ve son diriliş

³⁹³ Klinger, s. 1319.

³⁹⁴ Preuss, s. 87.

³⁹⁵ Klinger, s. 1319.

³⁹⁶ Usta, s. 109.

³⁹⁷ Usta, s. 109.

arasındaki dönemi anlatmış ve arabulucunun adına sadaka verme fedakârlığını sunan, yaşayan arkadaş ve akrabaların dindarlığından ölümlerin nasıl faydalandığını vurgulamıştır. Büyük Gregory (MS. 590-604), kıyamet gününden önce, bazı küçük günahların bir sonraki dünyada bağışlanacağını ima eden Mt. 12.32'yi destekleyerek Araf ateşi olduğunu belirtmiş ve Araf lehine derin bir açıklama yapmıştır. Bu nedenle, bu arınmadan faydalanmak için, kişinin yaşamındaki erdemli çalışmalarla onu hak etmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁸ Papa Francis'in Arafa ilişkin ifadesi şöyledir:

*"Bu dünyada hala hacı olan -aramızda- ve sonsuzluğa girmek için ölüm eşliğini geçen herkes arasında derin ve çözümsüz bir bağ vardır. Burada yeryüzünde vaftiz edilenler, Araftaki ruhlar ve zaten Cennette olan tüm Kutsanmışlar büyük bir aileyi oluştururlar. Yeryüzü ile Cennet arasındaki bu birlik, özellikle şefaati duası yoluyla gerçekleşir. Sevgili dostlar, bu güzelliğe sahibiz!"*³⁹⁹

2.5. ARAF HAKKINDA ALINAN KONSİL KARARLARI

Dinlerde, inanışa ve toplumsal hayata ilişkin konulara yönelik olarak, din görevlilerinin karşılaştıkları sorunları çözüme kavuşturmak için, üst düzey din adamlarının katılım sağlaması ile belirli toplantılar düzenlenir. Hristiyanlık'ta, bu toplantılar genellikle havarilerin önemli toplantılarda veya büyük şehirlerde bulunduğu Roma eyaletinin başkentinde veya büyük şehirlerde yapılmış ve daha sonra bu şehirler Hristiyanlık dininin yayılması için merkez haline gelmiştir. Bu alanlarda yaşayan piskoposlara konsilleri toplama ve tartışma hakkı verildiği için, bu yerlerdeki piskoposlar diğerlerinden daha yüksek bir konuma yükselmiştir.

Hristiyanlık'ta dini liderlerin, dine ilişkin kararlar alması adına toplanmaları, genel olarak *konsil* veya *sinod* (Grekçe *Synodos*, Latince *Synodus*) şeklinde isimlendirilmektedir. Hristiyanlık tarihinde önemli bir rol oynayan konsil, Kilise tarihinde şu şekilde tanımlanabilir: Piskoposlar, üst düzey din adamları veya kilise idarecilerinin bazı problemleri tartışmak, inanç ve ibadetlerle ilgili konuları görüşmek, inançları güçlendirmek ve ahlakı korumak için kilise toplantıları yapılır.

Sinod kelimesi bölgesel mahiyette veya sadece bir mezhebin daha küçük çapta toplantıları için kullanılır, ancak konsil kelimesi geleneksel olarak dini ve kilise

³⁹⁸ Osie-Bonsu, s. 289.

³⁹⁹ Brant Pitre, **The Jewish Roots of Purgatory. For Bible Studies on CD, DVD, MP3**, 2020, s. 3, <https://cdn.shopify.com/s/files/1/1202/2816/files/jesus-and-the-jewish-roots-of-purgatory.pdf> (17.01.2020).

temsilcileri tarafından daha geniş bir şekilde temsil edilen toplantılar için kullanılmıştır.⁴⁰⁰

Araf'ın resmi olarak tanımlandığı ve dogmatize edildiği Katolik Kilisesi'nde dört önemli konsey vardır. 1274 yılında Araf ilk kez ikinci Lyon Konsili'nde resmen tanımlanmıştır. Bu konsilde alınan karar aşağıdaki gibidir. Bu kararın Matta 12:32 ve 1 Kor 3:10-15. pasajlarının tefsirini açıkladığına inanılır.

“Gerçek kefarette, aşta farklı olan merhumlar, ilk önce kefaretin layık meyveleri ile işlenmiş veya kaçınılmış şeylerin tazminatını vermezlerse, ruhları ölümden sonra temizleme ve arındırma cezaları ile eritilir: Ve bu tür cezaları hafifletmek için, hayatta olan inançlıların şefaati, yani kurbanları, duaları, sadakaları ve inançlı insanların kilise sonrası hiçbir günaha düşmemiş olanların ruhları ve de günahı işledikten sonra, ya bedenlerinde iken veya onlardan sıyrıldıktan sonra, temizlenmiş olanların ruhları, derhal cennete alınır.” “Fakat büyük günah veya tek asli günah içerisinde ölenlerin ruhları derhal cehenneme iner ve benzeri görülmemiş cezalar ile cezalandırılırlar.” (DH 856-857-858)⁴⁰¹

1438-1439 yıllarında düzenlenen Floransa Konsili kararnamesinde ikinci Lyon Konsili'nin Araf doktrinini yeniden teyit etmiştir. Bu 17. Ekümenik konsilde alınan karar şöyledir:

“Ve kutsal vaftiz sonrası hiçbir günah işlememiş olanların ruhları ve de günahın suçunu işledikten sonra, ya bedenlerindeyken ya da bedenlerinden sıyrıldıktan sonra, yukarıda belirtildiği üzere, temizlenmiş olanların ruhları, derhal cennete alınır ve tanrıyı olduğu gibi net bir şekilde, ancak liyakatine bağlı olarak biri diğerinden daha mükemmel görür.” (DH 1305)⁴⁰²

Trent Konsili (1545-1563), Martin Luther'in reformasyonuna tepki olarak 1547 yılında toplanmıştır ve toplam üç oturum şeklinde gerçekleşmiştir. 6. oturumda konsey şunları açıklamıştır:

“Kim; mazeret rahmetini elde ettikten sonra, tövbekar günahkar o kadar çok suçluluktan ve cezaya müstehak günahların sonsuz cezalarından kurtulup, yani artık hiçbir geçmiş günahın suçundan dolayı cezaya müstehak olmadığını söylerse bu dünyevi hayatta olsun ister ahirette olsun ister Araf'ta olsun, cennetin kapılarının ona açık olduğunu düşünürse, bir büyü altındadır!” (DS 1580)⁴⁰³

1563 yılındaki 25. oturumda, Trent konsili ihtiyatla dikte edilen Araf hakkında aşağıdaki kararnameyi yayınlamıştır.

⁴⁰⁰ Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, Uludağ Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2003, ss. 257-296.

⁴⁰¹ Herbert Vordermayer, **Die Lehre vom Purgatorium und die Vollendung des Menschen: ein moraltheologischer Beitrag zu einem umstrittenen Lehrstück aus der Eschatologie**, Innsbruck, Wien: Tyrolia-Verl., 2006, s. 165'ten aktaran Usta, s. 105.

⁴⁰² Usta, s. 106.

⁴⁰³ Usta, s. 106.

“Kutsal Ruh tarafından aydınlanmış, kutsal yazılardan ve kilise büyüklerinin eski geleneğinden yararlanarak, Katolik Kilisesi kutsal konsillerinde ve ilk olarak bu genel kilise toplantısında şunu belirtir: Araf vardır ve orada tutulan ruhlara çare inançlı insanların yardımında, ama her şeyden önce tanrıyı hoşnut edecek kurbanlardadır. Konsilin piskoposlara çıkardığı hükümler şu şekildedir: Kilise büyüklerinden ve konsillerin naklettikleri gibi, Araf’ın sağlam öğretiminin inançlı insanlar tarafından inanılmasını, ona tutunmalarını, öğretilmesini ve her yerde vaaz edilmesini sağlamalıdır. Ancak daha düşük eğitim seviyesine sahip olan kişilerin bulunduğu halka özgü vaazlarda, kuruluşu teşvik etmeyen ve dindarlığı arttırmayan zor ve ince sorulara yer olmamalıdır. Aynı şekilde, belirsizliğin veya şüpheli yanlışlıkların yayılmasını ve bu tür durumların işlenmesine müsaade etmemeleri gerekmektedir. Ancak sadece bir tür merak veya batıl inanca hizmet eden ya da adi bir kar gibi görünenleri, piskoposlar inançlı insanlarda öfkeye sebep olduğu için yasaklamaları gerekir.” (DS 1820)⁴⁰⁴

Trent Konsili, Araf’ın olduğunu, yaşayanların ölenlere yardım edebileceğini ve Kilise kurbanlarının ölen çocukları ve yakınları için etkili olacağını kaydetmiştir.

2.6. HIRİSTİYAN MEZHEPLERİNİN ARAFA BAKIŞI

Hıristiyanlık’ta dinin bazı inançlarını ve asli talimlerini tespit etmek ve bir karara bağlamak amacıyla zaman zaman toplanan konsiller de birtakım görüş ayrılıkları belirmiş ve bu ihtilaflar ayrı görüşleri savunan çeşitli mezheplerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Hıristiyan mezhepleri arasındaki görüş ayrılığı dini akidenin özündeki görüş ayrılığına dayanır yani bir din ayrılığı gibidir. Hıristiyanlar arasında birçok mezhepler olduğu gibi bu mezheplerin en önemlileri Katolik, Ortodoks ve Protestanlıktır.⁴⁰⁵

11.yy’da Hıristiyanlık doğu ve batıda hızla yayılmış, bu süreçte Kilisede dini ve siyasi anlaşmazlıklar oluşmaya başlamıştır. Kadıköy Konsili’nde alınan kararla yetki konusunda İstanbul (Doğu Roma’nın başkenti) ile Roma’nın eşit olduğu kabul edilince bu karar Roma’nın tepki göstermesine sebep olmuştur. 1054 yılında, Doğu ve Batı olmak üzere en ciddi bölünme yaşanmıştır. Batı Kilisesi evrensellik anlamında Katolik; Doğu Kilisesi de kendisini, “İsa geleneğine bağlılık, doğru inanç üzere olma” anlamında Ortodoks olarak isimlendirmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Usta, s. 107.

⁴⁰⁵ Atasağun, s. 89.

⁴⁰⁶ Küçük ve diğerleri, s. 510.

Hristiyanlık'ta ana bünyeyi Katolikler oluşturmaktadır. Katolikler ile diğer Hristiyan mezhepler arasındaki fark, onun kurumsal yapısıdır. Papa bu yapıda “İsa'nın vekili” ve “Petrus'un Halefi” olarak en üst konumdadır.⁴⁰⁷

Katolik Kilisesi hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Hiyerarşinin tepesinde yer alan Roma piskoposu papanın bulunduğu Roma Kilisesi, diğer tüm kiliselerin manevi merkezidir ve hepsinden daha üstündür. Bu kilisenin başında yer alan papanın evrensel olarak bir üstünlüğü bulunmaktadır ve 1. Vatikan Konsili'nde alınan karara göre O, yanılmazdır. Kilise, Kutsal Ruh tarafından sevk ve idare edilmektedir. Dolayısıyla papa ve piskoposların söylediklerine itaat etmek gerekir.⁴⁰⁸

Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılmasından sonra ortaya çıkan hastalıklar, Araf meselesi, endüljanslar, Engizisyon Mahkemeleri, Papalığın ticaret merkezi haline gelmesi vb. sebepler ile Rönesans ve Reformun etkisiyle Kilise/Din-Bilim çatışmasını ortaya çıkarmış ve kiliseye tepkiler artmıştır. 12. yüzyılda organize olan Reform hareketi Luther (1483-1546) ile kendisini göstermiş ve uygulamaya geçmiştir. Papa ve İmparator tarafından Luther ve taraftarları aforoz edilmiş, “protesto edenler, itiraz edenler, başkaldıranlar” anlamında Protestan olarak adlandırılmışlardır.⁴⁰⁹

Katolik inancında Araf doktrini önemli bir yere sahiptir. Amellerinde eksiklik olan küçük günahlarını telafi edemeden ölen kişiler cennete girmeden önce temizlenir, verilen endüljans ve ölümlerin ruhları için yapılan ayinler ölünün bu azap süresini kısaltır.⁴¹⁰ Katolik inancında cennete, cehenneme ve ölümlerin ruhlarının arındıkları yer olarak Araf'a inanılır.⁴¹¹

Araf kavramı, 12. yüzyılın ikinci yarısında Katolik teolojisinde ön plana çıkmıştır. Gelişmekte olan bir toplumun manevi ihtiyaçlarını yansıtarak, bireysel olarak inananlara son kararı tamamlayan bir ilahi adalet duygusu sağlayarak dünyevi varoluşun son aşamasını dramatize ederek ve onu yenilenen umut ve korku ile doldurarak Hristiyanların ölüme karşı olan tutumunu değiştirmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁷ Bekir Zakir Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 15.

⁴⁰⁸ Mehmet Katar, **Yaşayan Dünya Dinleri**, (Ed. Şinasi Gündüz), DİB Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016, s. 109.

⁴⁰⁹ Küçük ve diğerleri, s. 524-525.

⁴¹⁰ Atasağun, s. 95.

⁴¹¹ Katar, **Yaşayan Dünya Dinleri**, s.109.

⁴¹² David B. Ruderman, On Divine Justice, Metempsychosis, and Purgatory: Ruminations of a Sixteenth-Century Italian Jew, **Jewish History**, 1(1), 1986, s. 22.

Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesinden farklı biçimde hiyerarşik olan bir yapının yerine, eşitliği temel almakta olan kiliselerden meydana gelmektedirler. Bu eşitlikler arasında İstanbul Kilisesi önceliklidir; yalnız bu durum ona farklı kiliselerin işlerine müdahalede bulunma imkânı vermemektedir. Ortaya çıkan bu eşitlik anlayışı nedeni ile Ortodokslar, Katoliklerin inandığı gibi papanın yanılmazlığını kabul etmemektedirler. Ortodokslar cennet ve cehennemi kabul eder, yalnız Katolik mezhebine mensup olanların 13. yüzyılda ortaya attığı biçimde günahkârların arınma yerleri olarak ifade edilmekte olan Araf'ı kabul etmezler.⁴¹³ Araf, kısa bekleme yeri olarak kabul edilir. Ortodokslar ölenlerin ruhları için dua eder ancak etkinliği için resmi bir açıklama yoktur. Bazı Ortodokslar ruhun cennete giden yolda Araf'tan geçmesi gerektiğine inanır. Ancak bu öğretiy hiçbir zaman dogmatize edilmemiştir.⁴¹⁴

Protestanlık, Katolik ve Ortodoks Kiliselerinden ayrı olarak birden fazla grup ve oluşumları içeren geniş anlamda Hristiyan mezhebini ifade etmektedir. Roma Katolik Kilisesinden önemli farklılıkları bulunmaktadır.⁴¹⁵

16. yüzyılda Martin Luther önderliğinde gerçekleştirilen reform hareketi ile birlikte başlayan, Ulrich Zwingli ve John Calvin gibi Hristiyan din bilimciler tarafından geliştirilen Protestanlık, Hristiyanlığın ahlaki ve teolojik yorumuna bağlı olarak oluşturulan cemaatler ve kiliseler topluluğunu tanımlamaktadır. Protestanlığı savunan topluluklar kendi yaşam düzenlerini ve inançlarını biçimlendirmek için gerekli dönemlerde farklı yerlere göç ederek, genel olarak toleranslı bir niteliğe sahip ve diğer dinlere karşı açık devlet sistemlerini benimsemişlerdir. Protestanlığın kabul ettiği bazı ortak ahlaki ve teolojik unsurlar ise şunlardır; hiyerarşik kilise yapısına ve otoriteye başkaldırma, kutsal ruh ile gelenek arasındaki ve resmi doktrinle Roma Katolik kilisesi arasında bulunduğu söylenen bağın reddedilmesi, Tanrı fikrine dayalı bir iman yaklaşımı, insan ile Tanrı arasındaki aracının yalnızca İsa olduğu görüşü, Eski ve Yeni Ahit'in imani gerçekliğin tek kaynağı olduğu inancı, totaliter güç oluşumlarının hepsine karşı eleştirel yaklaşıma sahip olma, yerel cemaatlerin bağımsızlıklarının sağlanması gerektiği görüşü ve bireysel özgürlüğün ve vicdanın yüceltilmesine ilişkin inancın benimsenmesi.⁴¹⁶

⁴¹³ Katar, **Yaşayan Dünya Dinleri**, s. 118.

⁴¹⁴ Küçük ve diğerleri, s. 514.

⁴¹⁵ Katar, **Yaşayan Dünya Dinleri**, s. 121.

⁴¹⁶ Jacques Waardenburg, "Protestanlık" mad. **TDV**, DİA Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 351-354.

Bu bağlamda Protestanlıkta Araf inancının var olup olmadığı incelendiğinde, Protestanların Araf inancına sahip olmadıkları görülmektedir. Luther'in görüşleri, Papalık makamının gerçek olmayan egemenlik ve sömürü aracılığı ile Hristiyanlık üzerinde oluşturduğu hiyerarşi ve siyasi yetkilerinin reddedilmesi yönünde olmuştur. Luther, Araf inancına, Papanın sahip olduğu kabul edilen merhamet ve af yetkisine, Katolik ayinlerine ve Endüljans satın alınmasına karşı çıkmıştır.⁴¹⁷ Ölüler için Araf içinde hukuki kefaretin olduğunu ifade eden rahiplerin bu görüşlerinin cahilce ve kötü olduklarına inanan Luther, ölmek üzere olan insanların cezalarının tümünün ölüm nedeniyle sonlandığını belirterek, Papa'nın hukuki kurallar doğrultusunda bu yaşamda ödenmesi gerekli olan cezaları Araf'taki ruhlar için bağışlayamayacağı görüşünü savunmuştur.⁴¹⁸

2.7. ARAF İNANCININ YAHUDİLİK İLE BAĞLANTISI

Araf inancının Yahudilik ile bağlantısını anlamak için Yahudilik'te ahiret inancı incelemek gerekmektedir. Yahudi dini içinde en fazla yorum ve karmaşa olan konulardan biri ahiret inancı noktasındadır. Geleneksel olan Yahudilik inancında ahirete ilişkin inanç direkt olarak Yahudi kutsal metinlerine dayandırılmasının yanı sıra gerek Tevrat'ta gerekse Tanah'a ait farklı kitaplarda ahirete ilişkin inanç atıfların dışında açık biçimde görülmemektedir. Bunun yanı sıra en başta ahirete inanış olmak üzere ölümün ardından dirilme gibi diğer dünyaya ilişkin kavramlara Tanah'ın ardından Yahudi apokrif-apokaliptik yazılarda, Rabbani ve kabalistik literatürde, Orta Çağ Yahudi teolojisi ve litürjisinde oldukça önemlidir. Yahudilik'te ahiret inancına ilişkin olarak geç dönemde yazılan apokaliptik karaktere sahip kitaplarda⁴¹⁹ belirli oranda yer verilmesinin yanı sıra Tevrat içinde açık biçimde yer olmadığından dolayı bu konuya ilişkin olarak antik Yahudi mezheplerinde değişken görüşler benimsenmiştir. Ferisiler, ruhun ölümsüzlüğünü ve dirilişi tartışmasız bir şekilde kabul ederler. Çeviri geleneğini kabul etmeyen Sadukiler, Tanah'ta olmadığı için öbür

⁴¹⁷ Önder Canveren, "Martin Luther'in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 42, 2014, s. 154.

⁴¹⁸ Ali Erbaş, **Dinler Tarihi Araştırmaları-III**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2002, s. 202.

⁴¹⁹ Daniel, 12:2-3, Hezekiel, 37:1-14, İşaya, 26:19.

hayatı kabul etmezler. Tanah sonrası Yahudi literatüründe ahiret anlayışı ortaya konmuş Yahudi öğretisinin bir parçası haline gelmiştir.⁴²⁰

Yahudilik öncesi İbranilerde kişilerin öldükten sonra yok olmadığı düşünülür. İnsanın ölümünün ardından diğer bütün ölümlerin gittiği yer olarak adlandırılan *şəol*'e (ölüler diyarı) gittiğine inanılır. Eski bir İbranice sözcük olan *şəol*, Yahudilerin sürgün edilmesinden sonraya kadar ölüm sonrası tasvirlerini tanımlayan başlıca kelimedir. Eski Ahit'te, ölüm sonrası yaşama ilişkin direkt bir ifade bulunmamakla birlikte Tesniye kitabının 31. Babında Musa'nın ölümü ile ilgili onun ataları ile beraber uyuyacağı belirtilmiştir.⁴²¹ Söz konusu pasaj, ölen kişinin aslında yok olmadığı, bir gün uyanacağını göstermektedir.⁴²²

“Kuraklıklar ve sıcaklıklar kar sularını alarak götürür; ölümlerin diyarı da suç işleyenleri götürür.”⁴²³ “Ölümler diyarının ellerinden onları fidye karşılığında alacağım; onları ölmekten kurtaracağım...”⁴²⁴ Mezmurlar 30:3 da geçen bir pasaj şu şekildedir; “Ya Rabb, bedenimi ölümlerin diyarından çıkardın; Kabre inmemem için beni yaşatmaya devam ettin.”

Şəol Tanah'ta ölüm sonrasında bütün ruhların gideceği yer olarak geçmektedir.⁴²⁵ İyi ruhların huzur içinde bulunduğu ve kötümlerin seviyelerine göre işkence gördükleri yer olan *şəol*, daha sonra sadece kötü ruhların azap gördükleri yer olarak görölmüştür. Bazı apokrif kaynaklarda *şəol*'ün yerini *ge hinnom* (cehennem) almış bulunmaktadır, iyilerin ise ölümden sonra gan Eden'e veya cennete gittiğine inanılmıştır. İkinci tapınak dönemine ait apokrif literatürden Makkabiler kitabında Yahudi şehitlerinin Tanrı katında ebedi bir hayata kavuşacakları bildirilmektedir.⁴²⁶ Mişna ve Talmud'da öteki dünya ve dirilme imanın şartı şeklinde karşımıza çıkarken, bunun yanı sıra Rabbani literatürde cennet ve cehennem kavramlarına atıf yapılmaktadır.⁴²⁷

⁴²⁰ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 201-207.

⁴²¹ “Rab Musa'ya şöyle seslendi: “Yakında ölüp atalarına kavuşacaksın.”, Tesniye, 31:16.

⁴²² Yusuf Besalel, **Yahudilikte Ahiret İnancı**, Şalom Gazetesi, 2012, s.1, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-84391-yahudilikte_ahiret_inanci.html (17.01.2020).

⁴²³ Eyüb, 24:19.

⁴²⁴ Hoşea, 13:14.

⁴²⁵ Sayılar, 16:33; Mezmurlar, 6:5; İşaya, 38:18.

⁴²⁶ 2Makkabiler, 7:14; 4Makkabiler, 9:8, 17:5.

⁴²⁷ Harman, “Yahudilik”, s. 205.

Eski Ahit'te Daniel Kitabına kadar, ahret inancı hakkında anlaşılır ifadeler yoktur. Daniel'den önce İşaya 26:19 da “Senin ölülerin dirilecekler; benimkilerin cesetleri kalkacaktır. Ey siz toprağın içinde yatanlar, kalkın ve terennüm edin...ve her yer ölüleri dışarı doğru atacak” biçiminde dirilişe kanıt sayılabilecek olan ifadeler bulunmaktadır.

Tanah'tan sonra ikinci en önemli kaynak ve Tanah'ın tefsiri niteliğinde olan Talmud'un asıl kısmını teşkil eden Mişna metninden itibaren Yahudilikte ahiret inancı daha açık ifadelerle yer almıştır. Ahiret inancı Mişna ve Gamaara'da dile getirilmiş olmasına rağmen ahiret konusunda detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Ancak kesin olan Mişna ve Talmud'la birlikte genellikle gelecek alem ya da gelecekte şeklinde ifade edilen ahiret inancı Yahudilik dininin merkezinde yer almıştır.⁴²⁸

Kutsal Kitap sonrasında ki dönemde hahamların, ölüm ötesine olan inançlarının olduğu yalnız bu inanışlarını dini bir otorite çerçevesinde kanıtlama gereksinimi duydukları anlaşılmaktadır. Haham Joshua ben Levi'ye, “Diriliş Tora'nın neresinden çıkartılıyor?” diye soranlara: “Senin evinde oturmakta olanlar ne mutludur! Sürekli sana hamd edeceklerdir.”⁴²⁹ pasajını örnek göstermiştir. Bu kısımda metnin aslı geçmiş zaman kipinde “sana hamd ettiler” değil, gelecek zaman kipinde “sana hamd edecekler” biçimindedir. Haham ben Levi, bu kısımdan hamdın sürekli biçimde yapılacağını, dirilişin varlığını ve bunun ise bir Tora inanışı olduğunu göstermiştir.⁴³⁰

Talmud, Midraş ve Rabbinik literatürde ölümün ardından ruhun durumu, öte dünya, mesihi kurtuluş ve dirilişe ilişkin farklı düşünceler bulunsa bile ölümün ardından yaşanacaklara ilişkin belirli tespitler bulunmaktadır. Ölüm ile birlikte ruh bedeni terk etmektedir, yalnız ilk on iki ay boyunca beden çürüyene kadar gider gelir ve beden ile bağlantısı devam eder. Bu bir senelik süre günahkâr olanlar için temizlenme sürecidir, bunun ardından iyi olanlar cennete giderken kötü olanlar ise cehenneme gitmektedirler. Mesihi kurtuluş gününde ruh diriliş zamanında yeniden vücuda bürünecektir. Dirilecek olan kişilerin kimler olacağına ilişkin olarak tartışmalar sürmektedir. Bazı rabbiler kötü olanların dirileceklerini, hesap vereceklerini ve bunun ardından yok olacaklarını küllerinin ise iyi olan kişilerin

⁴²⁸ Rabia Tohtahunova, **Dinlerde Kıyamet Fenomeni**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.21.

⁴²⁹ Mezmurlar, 84:4.

⁴³⁰ Akbaş, s. 42-43.

ayaklarının altına serileceği ifade edilmektedir. Diriliş inancı Rabbinik literatürde esastır ve Ferisiler ile Sadukiler'i ayıran bir kısımdır.⁴³¹ Yahudi Mezheplerinden Ferisiler ve Esseniler dirilişe inanırken, Sadukiler dirilişe inanmazlar.⁴³²

Yahudilik'te ölümden hemen sonra mezarda acılar zamanı olan *Hibbut-Ha-Kever* olarak bilinen bir dönem vardır. Bu dönemde kafa karışıklığı yaşayan ruh vücudun etrafında kalır ve evine geri dönmeye, sevdikleriyle birlikte olmaya çalışır. Bundan sonra ruhun günahlarından arındırıldığı ateş olarak tanımlanan gehenna'da maksimum 12 ay sürecek bir zaman dilimi vardır. Ruhlar gehenna'da arındıktan sonra, ruh Gan Eden'e gidecektir. Mükemmel derecede dürüst olanlar ise gehenna'dan geçmek zorunda kalmayacaklardır. Pişman olmayan kötülerin ise *Olam Ha Ba'da*'da (gelecek dünya) hiçbir yeri olmayacaktır. Gan Eden başka bir geçici evre olarak görülmektedir. Sonrasında ise fiziksel bir diriliş gerçekleşecek ve ardından ruhlar tekrardan *Olam Ha Ba'da*'da yaşayacaklardır.⁴³³

Ahirete ilişkin bu dünyada insanların yapıp ettiklerinin kaydedilmesi ve onlardan hesaba çekilmeleri inancı apokrif bir metin olan Hanok kitabında şöyle belirtilir: “Semavi levhalara baktım, orada yazılı olanların tamamını okudum ve öğrendim. Orada insanların yeryüzünde beden sahibi her şeyin son nesline kadar olanların yaptıkları bütün amellerin yer aldığı kitabı okudum.”⁴³⁴ Bu pasajda herkesin yaptıklarının kayıtlı olduğu amel defterlerinin olduğunu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 4. Ezra'da sırat köprüsü fikrini andıran bir anlatım vardır ve şöyle ifade edilir: “Oraya giriş dar ve zahmetli bir geçitten geçerek mümkündür. Sağında ateş, solunda ise derin bir su vardır. Ateş ile su arasında sadece insan ayağının taban genişliğinde bir patika yol vardır.”⁴³⁵ Yahudilere göre cennete girecek olanlar sadece İsrailoğulları'dır. Ancak Moses Maimonides'e göre kendi dinlerinin emirlerini yerine getirenler de cennete girebilirler. Yahudi düşünür olan Moses Mendelssohn'a göre Yahudi olmayanlar kendi gelenekleri ile kurtuluşa erişebilirler.⁴³⁶

⁴³¹ Harman, “Yahudilik”, s. 205.

⁴³² Usta, s. 99.

⁴³³ Simcha Paull Raphael, *Jewish Views of the Afterlife*, Rowman & Littlefield, 2019, s. 1.

⁴³⁴ İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü -Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 123'den aktaran Çapku, s. 53.

⁴³⁵ Taşpınar, s.138'den aktaran Çapku, s. 53.

⁴³⁶ Çapku, s. 52.

Günümüzde Yahudilerin çoğunun öte dünyaya inanmama gibi bir durumu söz konusu iken, bu durum hepsi için böyle değildir. Aksine, bir tür öbür dünyaya olan inanç, Yahudi inancının temel bir ilkesi olarak kabul edilmiştir ve Ortodoks Yahudiler için hala öyledir. Öbür dünya ile ilgili geleneksel Yahudi görüşü ayrıntılı bir nitelik taşımaktadır. Reenkarnasyon, Araf, yok etme, ayırık ruhlar dünyası, ölümlerin bedensel dirilişi ve gelecek dünya, gibi labirent bir manzaraya ve karmaşık bir kronolojiye sahiptir. Bununla birlikte, hahamların gelecek dünyada ne olduğu hakkında söyleyecek çok şeyi vardır. Böylece, cesedin kısa bir mevcudiyetinden sonra, ruh Araf veya cennet olarak tanımlanan manevi bir alana gider. Araf, ruhun, putperestlik, enstest ilişkiler ya da kişinin öfkesine yenik düşmesi ve karısını önemsememesi gibi kefarete sahip olmayan günahlar için acı çektiği yer olarak tanımlanır. Araf ateş, kükürt, karanlık ve acı dolu olarak tasvir edilerek, “Ateş Araf’ın altmışıncısıdır” olarak ifade edilmiştir. Ancak, acı çekme süresi genellikle bir yıl ile sınırlı olarak belirtilmektedir.⁴³⁷

2.8. ARAF İNANCININ MİTOLOJİK KÖKENLERİ VE ARAF’IN DOĞUŞU

Hristiyanlık inancının doğmuş olduğu bölgede Yahudilik dışında birbiri ile ilişkili olan dört kültürel model bulunmaktadır. Grek, Roma, Helenistik ve Pagan (politeist = çok tanrılı) şeklinde isimlendirilen bu kültürler Hristiyanlık dininin yayılmış olduğu coğrafyada bulunmaktaydı. Grek kültürünün temel hakimiyeti bu bölgede bir medeniyet olarak felsefe alanında kendini göstermekteydi. MÖ 1. yüzyıldan itibaren bütün Grek kültürünü etkisi altında tutan Aristocu, Epikürosçu, Stoacı ve septik düşünceler Yeni Eflatuncu felsefenin çatısı altında birleşmiş bulunuyorlardı. Bazı Hristiyan doktrinlerinin formüle edilmesinde bu felsefeler büyük katkı sağlamıştır.⁴³⁸ İkinci yüzyılın sonları ve üçüncü yüzyılın başlarında Hristiyanlar, gnostik inançlarla büyük bir mücadele içerisindeydiler. Paganizmle birlikte Origen ve Augustine gibi önemli Kilise babalarını da etkilemiş olan Mitraizm ve Maniheizm gibi gnostik inanışlardan da etkilenmişlerdir. Çünkü bu inanışlar da

⁴³⁷ Tyron Goldschmidt and Aaron Segal, **The Afterlife in Judaism**, Wake Forest University Department of Philosophy, USA, 2017, s. 1.

⁴³⁸ Demirci, “Hristiyanlık”, s. 330.

Hristiyanlık gibi kurtuluş vadetmekteydiler.⁴³⁹ Hristiyanlık'ta Araf inancının ortaya çıkmasında bu inançların etkili olduğu görülmektedir.

Yeraltı kavramı çoğu dinde aynı anlamlara gelmektedir. Dünya, gök, yer ve yeraltı olmak üzere katmansal olarak sınıflandırılmıştır. Gökyüzü aydınlık ve ilahi alemi yansıtır, yeryüzü ölümlü insanlara ayrılırken birçok gelenek ve dinde, yeraltı dünyası, bedenlerini geride bırakanların, karanlığın, çirkinliğin, acıların ve ölümün yeri olarak görülür.

Sümer mitolojisinde ölümlerin yeraltındaki yuvası olan Kur suçlu insanların düşeceği yerdir. Çok katı ve sert uygulamalarıyla bilinen meşhur ölüm ve karanlıklar tanrıçası Ereşkigal tarafından yönetilir. Kur'un karşılığı Yunanlılarda Hades'tir. Hades aynı zamanda cehennem ve yeraltı tanrısıdır. Hades, Tartaros ve Erabas olarak ikiye ayrılır. Ölen insanlar ilk önce Erabas'a oradan da dipsiz kuyu olan Tartarosa inerlerdi. Hades çirkin, karanlık ve içinden çıkılması zor olan bir yeraltı dünyasıdır.⁴⁴⁰

Yunan pagan gelenekleri ve fikirleri Helenistik Yahudiler tarafından zaman içinde toplandıkça ve İbranice Canon'un inançlarıyla karışıkça, Yahudiler için şeol'un Yunan mitolojisinin Hades'ile karşılaştırılmaya başladığını görebilirsiniz. Dolayısıyla metnin İbranice'den Yunancaya nihai çevirisi geldiğinde, Yunanca kelimeler de bir sorun olarak görülmedi.⁴⁴¹

Blavatsky'e (1989) göre, Hades'e ziyaret ilk çağlarda kahramanlık, cesaret ve aydınlanma anlamlarına gelmekteydi. Bu bağlamda her kahraman farklı amaçlarla bir şekilde yeraltına doğru yolculuğa çıkar. Hristiyan eskatolojisinde İsa'nın öldüğünde dirilişine kadar geçen o üç günlük sürede, yeraltına gidip inananların ruhlarını serbest bıraktığı söylenir.

Yunan mitolojisinde Orpheus'un karısının ölümüne dayanamayıp çıktığı yeraltı yolculuğundan bahsedilir. Orpheus Hades'e iner. Yeraltı tanrıları Hades ve Persephone, Orpheus'un samimi ve acıklı ezgilerine dayanamayarak karısını almasına izin verirler.⁴⁴²

⁴³⁹ Çoban, s. 40.

⁴⁴⁰ Serkan Güneş, "Yeraltı Mekânı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerine Etkisi", **METU.JFA**, DOI: 10.4305/2010.2.7, ss. 125-129.

⁴⁴¹ Christian Forum, **Purgatory, Limbo, Hell and Hades, the Origin, and Does the Bible Teach Them**, 2012, s. 1, <https://www.christianforums.com/threads/purgatory-limbo-hell-and-hades-the-origin-and-does-the-bible-teach-them.7626354/> (27.01.2020).

⁴⁴² Güneş, s.129.

Bedeni parçalara ayrılan Osiris, ölen ve dirilen tanrıların en yaşlılarından ve bedeninin her bir parçasının bulunduğu yer onun mezarı kabul edilerek pek çok yerde tapım gören tanrılara örnek olmuştur. Osiris, parçalarını birleştiren eşi ve büyücüsü İsis tarafından yaşama döndürülmüştür. Osiris'ten hamile kalan İsis'in bu gebelikten doğurduğu oğlu Horus, babasının yerine yeryüzüne egemen olmuştur.⁴⁴³ Bu bize Baba ve Oğul İsa'yı ayrıca ölen İsa'nın yeniden dirilişini anımsatmaktadır.

Yeraltına inen, tanrıçanın eşi olan Sümerli Dumuzi, Babilli Tammuz'dur. Yeraltına inen, yeni ölen eşinin tanrıça tarafından yaşama döndürülmesine sıklıkla rastlanılmıştır. Temmuz ayına ismini veren hala kendisine ağlanan tanrı olarak Eski Ahit'e geçmiştir.⁴⁴⁴

Sümer metinlerinde bir kimsenin ölümünün ardından kendisine sunu yapacak evlatlara sahip olması çok önemliydi. "Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı" adlı mitte cenaze törenleri gerçekleştirilmeyen ya da ölü sunuları olmayan ruhların başta yakınları olmak üzere insanların kulaklarından bedenlerine girerek ya da rüyalarında görünerek onlara musallat olduklarına inanılmaktaydı.⁴⁴⁵

Pek çok yerde kişi öldükten sonra ölen kişinin ruhunun evinde, mezarında veya evinin çevresinde gezindiği düşünülmüştür. Bu süre gömme işlemi yapılana kadar ya da ölünün öte dünyaya gitmesine kadar devam etmektedir.⁴⁴⁶

Yeni ölmüş kişiden ya da onun ruhundan korkan Güney Amerikalı İtonamalar ölen kişinin gözlerini, burnunu, ağzını mum gibi şeylerle mühürleyerek ruhunun dışarı kaçmasına, orada bulunanlara saldırmasına ya da bedenlerine girerek ölüme sürüklemesine engel olmaya çalışırlar.⁴⁴⁷

Ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi, ölükten sonrası için de insanı farklı düşüncelere sevk etmiş, zaman içinde bedenin dirilmesi düşüncesine yol açmıştır.⁴⁴⁸

Yürüyen ölümlere ya da hortlak, vampir, intikamcılar, kurt adam vb. şeylere olan inanç Antik çağlardan itibaren vardır. Hristiyanlık içerisinde de çok yaygın olmasının

⁴⁴³ E. Gülay Er, **Ölüm ve Ölümsüzlük Düşü Temasının Sinemada Vampir Karakterindeki Görünümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 101.

⁴⁴⁴ Er, s. 103.

⁴⁴⁵ Ömer Kahya, "Ölüm Sonrası Hayat: Sümerce Metinlerde Öteki Dünya", **TAD**, 2018, Cilt:37, Sayı:63, ss. 49-76.

⁴⁴⁶ Er, s. 34.

⁴⁴⁷ Er, s. 28.

⁴⁴⁸ Er, s. 148.

sebebi bazı doğal özellikleri ve inançlarından kaynaklanır, bu özelliği ile ölümlerin geri dönebileceğine inanılmasına neden olmuştur.⁴⁴⁹

Araf'ın doğuşunda kültür kuşkusuz önemli bir unsurdur. Araf'ın yapısına giren bir dizi anahtar unsurun arkasında belirli folklor geleneklerinin, popüler masalların, efsanelerin, ayin ve inançların Araf ateşinin oluşumunda büyük katkısı vardır. Bu inancın oluştuğu zaman diliminde gerçekleşen bu unsurların Araf'ın doğuşuna katkıda bulunduğu unutulmamalıdır.⁴⁵⁰

Yürüyen ölümler, intikamcılar, veya hayaletler on ikinci yüzyılda İngilizler arasında çok yaygındı. İnanç toplumun çeşitli katmanlarında mevcuttu. Araf inancının gelişiminin intikamcılar ile ilişkisini algılamak için ilk önce yürüyen ölümlerin durumunu anlamak gerekir. Araf'ın kendine yer edindiği zaman böyle bir döneme aittir.⁴⁵¹

Ölen kişinin ruhunun geri geleceğinden ya da dirileceğinden duyulan korku insanoğlunu hem bu korkuya ait inançlar geliştirmeye hem de buna karşı önlemler almaya sevk etmiştir. Orta Çağ, bir yandan halkı galeyana getiren vaizler, bir yandan dinden ciddi bir kopuş, bir yandan salgın hastalıklar, kıtlık, doğal afet ve bitmeyen savaşlar dönemi olmuştur. Bu dönem hayalet, hortlak cadılık vs. inançların ve korkunun yoğun olduğu bir dönemdir.⁴⁵²

Hortlak inancının çok eskilere dayandığı görülmekte aynı zamanda İslam öncesi Türk toplumlarında da yaygın olduğu görülmektedir. Fuzuli Bayat, hortlak inancının hemen hemen tüm Türk toplumunda görüldüğünü belirterek hortlak denen varlığın yaşamında kötülük yapmış, mezarın kendisini kabul etmediği, insanlara zarar veren, ölümden sonraki yaşam ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.⁴⁵³

Gagavuz Türklerinde ölmüş olan ve günahkâr olan kişilerin mezar içinde yaşamakta olan bir hayvana dönüşeceği düşüncesi bulunmaktadır. Bu hayvana da *Obur* veya *Hobur* adı verilir. Geceleri mezardan çıktığı, insanları rahatsız ettiği,

⁴⁴⁹ Boyacı, s. 140.

⁴⁵⁰ Le Goff, s. 14.

⁴⁵¹ Boyacı, s. 32.

⁴⁵² Er, s.203.

⁴⁵³ Er, s. 186.

buldukları her şeyi yediğine ve bulaşıcı hastalıklar da dahil olmak üzere insanlara büyük zarar verdiğine inanılmaktadır.⁴⁵⁴

Türklerin inanışında obur vampirlerin muadili olarak hortlak ya da dönem ve yerine göre cadı inanışı görülmektedir. Tanımsal olarak hortlaklar mezarlarını terk ederek geceleri dolaştığına inanılan ölülerdir.⁴⁵⁵

Vampir kelimesinin kökeni, Sloven asıllı filolog Franc Miklosich'e göre Kuzey Türkçesinde cadı anlamına gelen *Uber* den türemiştir. Bu inanç Batı Avrupa'da 1700 lü yıllarda görülmeye başlamıştır. Daha sonraki zamanlarda vampir destanları ve folklorik inanışlar, adli vakaların, dinsel tartışmaların, araştırmaların, Engizisyon mahkemelerinde kullanılan el kitaplarının ortak ve o dönemde gerçek kabul edilen konusu olmuştur.⁴⁵⁶

Vampir yaygın bir coğrafyada kurt adam ile yakından ilişkilidir. Vampir bedeni harekete geçiren şeytani güçlerdir. Dom Augustine vampir salgınının özellikle slav ülkelerinde görüldüğünü ileri sürmüş Batı Avrupa'da ise 17. yy'dan sonra yoğun olarak görüldüğünü belirtmiştir. Vampirle baş etme yöntemleri olarak da mezarlarını kazarak çıkardıkları ölü bedenine sivri bir kazık saplamak, başı gövdeden ayırmak, bedeni yakmak sayılmıştır.⁴⁵⁷

Necdet Sakaoğlu 17. Yüzyılda yazılmış bir kitaptan aktardığı bilgilere göre cadılıktan bahsetmektedir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ölülerin cadı olduğuna inanıldığından ve insanlar yüreklerini çıkarıp yediklerinden söz edilmektedir. Söz konusu kitapta cadılardan kurtulmak için ardıç ağacından bir kazıkla göbeklerinden kazıklanmaları, başlarının kesilmesi ve ayak ucuna bırakılması ayrıca cesetlerinin yakılması öneriler arasındadır.⁴⁵⁸

Montague Summers'ın Katolik olduğunu da belirterek, kilisenin afroz ettiği kişilerin, öldükten sonra şeytanın gücüyle dirilmesinin ve bunların yok edilmesi için yapılması gereken işlemlere kilise görevlilerinin düzenlediği törenin de eklendiğini belirtmek gerekir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Mehmet Berk Yaltırık, "Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları", **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık, 2013, Yıl: 6, Sayı: 16, ss. 187-232.

⁴⁵⁵ Yaltırık, s. 200.

⁴⁵⁶ Yaltırık, s. 193.

⁴⁵⁷ Er, s. 191.

⁴⁵⁸ Yaltırık, s. 203.

⁴⁵⁹ Er, s. 192.

Avrupa’da özellikle 15-18. yüzyıllar arasında yoğun olarak yaşanan cadı hikâyeleri yerini 18. yüzyıldan sonra hayalet ve vampirlere bırakmıştır. Bu inanış kendisini her kesimde, hikayelerde, filmlerde ve kitaplarda hatta adli vakalarda göstermiştir. Buna örnek olarak yaşanan bir olay şöyledir:

“12. yüzyıl sonlarına doğru, Walter Map adındaki İngiliz rahip, Worcestershireli bir ateisti, öldükten sonra tüylü hayvana benzeyen bir silüetle ortalıkta dolaşırken görüldüğünü yazar. Yazılanlara göre tüyler içindeki ceset, yöre halkı tarafından mezarına kadar kovalanmış ve mezarına dikilen bir haçla oraya hapsedilmiştir.”⁴⁶⁰

Aynı kaynakta geçen bir başka olay, sık rastlanılan türdendir. 12. yüzyılda Galler’de hortlayarak köyüne geri dönen birinin cesedi, salgına sebep olur. Sözü edilen salgın Veba’dır.

Kilisenin, 11. yüzyılda Heretiklere olan tutumu Orta Çağ’da cadılarla devam etmiştir.⁴⁶¹ Orta Çağ’ın karanlık dönemlerine atfedilen cadı avcılığı 1450-1750 arasında Yeni Çağ’a geçiş döneminde yoğun olarak yaşanmıştır. Zarar veren şeyler, sihir/büyü cadı işi olarak görülmüştür. Bu özelliklerin kadınlara ait gizemli güçler olarak görüldüğünü Waltraud Jilg Mitoloji’de Hekate, Eski Ahit’te En Dor Cadısı⁴⁶² ve Lilith⁴⁶³ örnekleriyle açıklar. Kitab-ı Mukaddes’in kadın düşmanlığına atıfta

⁴⁶⁰ Darren Oldridge, **İnsanlığın Garip Tarihi**, çev. Kerem Geçmen, Yerdeniz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101-102’den aktaran Er, s. 204.

⁴⁶¹ Er, s. 205.

⁴⁶² Eyn-Dor’da cinci bir kadın. Bkz. 1 Samuel, 28:7-25.

⁴⁶³ Lilith Yahudi mitolojisinde anlatılan en önemli karakterlerden biridir. Tevrat’ın Yaratış bölümünde birbiriyle çelişen iki cümle göze çarpar. “Allah insanı kendi suretinde yarattı..”, Bkz. Yaratılış, 1:27-28. diğer ifade ise şöyledir: “Ve Allah Adam’a derin bir uyku verdi ve o uyuyunca, kaburga kemiklerinden birini aldı. Aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yarattı.”, Bkz. Yaratılış, 2:18-25. Bu iki cümle arasındaki çelişki ilk kadının iki kere yaratıldığı şeklindedir. Birinci kadın Adam ile birlikte topraktan yaratılıp içine Tanrı tarafından ruh üflenen ilk kadın, ikincisi ise, Adam’ın kaburgasından yaratılan Havva. Midraş Kitabı’nda, ilk kadının Lilith olduğu yazılıdır. Lilith ve Adam mutlu olarak yaşasınlar diye Eden Bahçesine yerleştirilir. Adam her ilişkisinde ön planda olmak istediğinden Lilith ona boyun eğmez, Adam’dan nefret eder ve Tanrı’nın dile alınması yasak olan gerçek adını söyleyerek, göğe yükselir. Cenneti terk eden Lilith artık dışlanmışların ve düşmüş meleklerin arasında yaşamaya başlar. Çevresindeki cinlerle ve cinlerin kralı olan Şamael (satan) ile ilişkiye girer ve onlardan çocukları olur. Bu arada cennette yalnız kalan Adam sürekli sızlanmakta, halinden şikayet etmektedir. Lilith’in geri dönmesini ister. Tanrı, Sanvai, Sansanvai ve Samangelof isimli üç meleğini Lilith’e gönderir ve onu geri getirmelerini söyler. Eğer geri dönmezse, her gün yüz tane cin çocuğunu öldürerek Lilith’i cezalandıracağını söyler. Ancak Lilith geri dönmez. Ve her gün yüz tane çocuğunu kaybeder. Acılar içinde kıvranan Lilith, bundan böyle dünyaya gelecek olan tüm bebeklerin ve annelerinin baş düşmanı olmaya yemin eder. Hamile kadınlara, doğum yapmakta olanlara ve Lohusa kadınlara zarar verecektir. Bu efsaneden etkilenen insanlar, bebeklerini Lilith’in kötülüklerinden korumak için, lohusa kadınların yastıklarının altına bıçak ve muskalar koyarlar. Yeni anne olan kadınlar, saçlarına kırmızı kurdele bağlarlar, kırmızı renkli lohusa şerbetleri kaynatılır. Bkz. Sara Yanarocak, “Yahudi Mitolojisi ve Folkloru”, **Şalom Gazetesi**, 2014, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-89517-yahudi_mitolojisi_ve_folkloru.html, (24.04.2020).

bulunan bölümlerinden⁴⁶⁴ yararlanarak cadıların yok edilmelerine karar verilmiştir. Bu cadı avları Avrupa’da 300 yıl devam etmiştir.⁴⁶⁵

Cadılık bağlamında cennetten kovulma sahnesini sorgulamak gerekir. İlk insanın yaşadığı cennet miti Fırat ve Akdeniz’in dışında da biliniyordu. Tevrat alıntısı bu örnekte belli ölçüde Babil geleneğinden yararlanılmış olabilir. Bütün cennetler gibi Aden de dünyanın merkezi yerinde dört kollu olan nehrin çıkmış olduğu yerde⁴⁶⁶ bulunur. Bahçenin merkezinde iyi bilinen bir hayat ağacı ⁴⁶⁷ yükselmektedir. Ve Yahve insana şu buyruğu verir: “Bahçedeki herhangi bir ağacın meyvesini yiyebilirsiniz, ancak iyi ve kötüyü bilme ağacından yiyemezsiniz; eğer yerseniz öleceksiniz.”⁴⁶⁸ Bununla birlikte yılan Havva’nın aklını çelmeyi başarır. Ona “Kesinlikle ölmeyeceksiniz! çünkü Tanrı’da biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü ayırt ederek Tanrı gibi olacaksınız”⁴⁶⁹ der. Oldukça gizemli olan bu bölüm birçok yoruma kapı aralamıştır. Tevrat’ın bu pasajı Adem’i kurban olarak sunar. Kısacası, Gılgamış’ınki gibi başarısız bir “ölümsüzleşme” girişimiyle karşılaşırız. Çünkü bir kez her şeyi bilip, Tanrı’ya eşit olunca Adem hayat ağacını keşfedebilir ve ölümsüz olabilirdi. Ve Tanrı bu çifti cennetten kovup, yaşamak için çalışmaya mahkûm etti.⁴⁷⁰ Tevrat’ta Adem ile Havva’nın cennetten kovularak dünyaya atılmaları⁴⁷¹ sonradan Hristiyanlık dinine ve Kur’an’da bu sahnenin daha farklı anlatılması ve Havva’nın bunun sebebi olduğu belirtilmemesine rağmen İslam kültürüne de Yahudilik ve Hristiyanlık yolu ile geçmiştir. Kilise ilk günahı tamamiyle kadını sorumlu tutar.⁴⁷² Aslında, Adem’in ilk karısı Lilith cennetten düşüşe neden olmuştur. Lilith Mezopotamya kültüründe hastalık, fırtına ve doğum sıkıntılarına neden olduğuna inanılan dişi şeytandır. Başka bir söylence, şeytan/yılan/kadın ilişkisi, Şah-Mar-Anna olarak kişiselleştirilmiştir.

⁴⁶⁴ Tekvin, 6:1,2,4; Çıkış, 22:18; Levililer:20:6.

⁴⁶⁵ Yücel Aksan, 1450-1750 “Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28/2.2013, ss. 355-368.

⁴⁶⁶ Yaratılış, 2:10.

⁴⁶⁷ Yaratılış, 2:9.

⁴⁶⁸ Yaratılış, 2:16-17.

⁴⁶⁹ Yaratılış, 3:4-5.

⁴⁷⁰ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, (çev. Ali Berktaş), 4. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, Cilt:1, s. 207-208.

⁴⁷¹ Yaratılış, 3.

⁴⁷² “Rab Tanrı ona “Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yedin mi?” diye sordu. Adem, “Yanıma verdiğin bu kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim” diye yanıtladı. Rab Tanrı kadına, “Bunu niye yaptığın?” diye sordu. Kadın, “Beni yılan aldattı, o yüzden yedim” dedi” Bkz. Yaratılış, 3:11-13.

Tarihte bilinen yazılı kaynakta geçen en eski cadılardan biri M.Ö 10. yy. da İsrail'in ilk kralı Saul'a savaşta öleceğini söyleyen Endor kahini Endora'dır. Eski Yunan'da Homeros da cadılardan söz eder.⁴⁷³

Jean Paul Sallmann'e göre felaket getiren ve doğaüstü güçleri olan kadının varlığına olan inanç çok eskilere dayanmaktadır. Sallmann'e göre Antik Çağ'daki *Strix* (Striga) buna örnektir. *Strix* geceleri uçan, suç işleyen ve insan yiyen kadındır. Felaket getiren kadın inancı 15. yüzyılda şeytan mitosuna ile birleşmiş bir nevi cine benzeyen cadı tasvirinin oluşmasına neden olmuştur. Striga Latince büyücü anlamına gelir. Batı Avrupa'da büyücülerin koruyucusu haline gelmiş Roma tanrıçası Diana dır. Striga, Rumencede gerek yaşayan, gerekse ölü büyücüler için (ölüler vampirdir) kullanılan Strigoi'den büyücüler sözcüğü türemiştir. Strigoi'ler külahlı doğar; yetişkinliğe ulaştıklarında ve bunu giydiklerinde görünmez olacaktırlar. Doğüstü güçleri olduğu söylenir; Örneğin, kilitli bir eve girebilir, kurtlar ve ayılarla yaralanmadan oynayabilirler. Cadılara özgü kötülükleri yaparlar; insanlar arasında salgınlara sebep olurlar, insanları büyüleyebilirler, yağmurunu büyüleyerek kıtlık getirir, hayvanların sütten kesilmesine sebep olurlar. Köpek, kedi, kurt, at, domuz, kurbağa ve diğer hayvanların şekline girebilirler. Bazı geceler, özellikle Aziz George ve Aziz Andreas yortularında dışarıda hayvan kılığında dolaştıklarına inanılır. Evlerine girince kendi etraflarında üç kez dönüp insan biçimlerini tekrar alırlar. Ruhları bedenlerini terk edip atlara, süpürgelelere veya fiçılara biner.⁴⁷⁴

Waltraud Jilg makalesinde: "Rüzgâr ve hava cadıları, özellikle fırtına cadılarından, hayaletlerden, kurt adam, karabasan vb.den oluşmuştur. Çoğu efsane, bunların gece güçlerini birleştirdikleri şeytanlardan aldığını söylemektedir." bahsetmektedir.⁴⁷⁵

Avrupa'da kendi yarattıkları hayale inanarak, cadıların varlığını kanıtlamaya ve onları düşmana dönüştürerek yok etmeye, onlardan korkup yaşayan gerçek kadınları yakalayarak işkence ederek, yakıp öldürmelerine neden olanlar aslında iyilik

⁴⁷³ Suna Arslan Karaküçük, "Korkunun Kadınları: Cadılar ve Cadıcılık", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt:13, Sayı: 2, Güz 2010, ss. 41-64.

⁴⁷⁴ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına**, çev. Ali Bertay, 3. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, Cilt: 3, s. 263.

⁴⁷⁵ Waltraud Jilg, **"Hexe" und "Hexerei" als kultur- und religionsgeschichtliches Phaenomen**. (Ed Georg Schwaiger), *Tuefelsglaube und Hexenprozesse*, München, 1992, s. 45'den aktaran Aksan, s. 358.

yaptıkları ve masum insanları koruduklarına inanmışlardır. Kurban olarak seçilen kadınların sayısı çeşitli kaynaklarda net olmamakla birlikte yüz bin ile bir milyon arasında değişmektedir. Bu sayının yarısını ise Almanya oluşturmaktadır.⁴⁷⁶

Yine bu kadınlar tek bir asılsız ihbarla tutuklanıp, konuşturularak kabulleninceye kadar işkence edilmiş sonunda da çeşitli yöntemlerle öldürülmüş ya da yakılmışlardır. Bu tutuklanan kadınların çoğunluğunun ebelerden, bitkilerle uğraşan şifacı kadınlardan oluştuğu bilinmektedir.⁴⁷⁷

Yürüyen ölülerin Araf üzerinde oldukça büyük ve ilginç bir etkisi vardır. İntikamcıların halkın bilincinden ve rahatsız edici bir inanç olarak ortadan kaybolması Araf'ın diğer dünyada bir yer olarak ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Kilise bu doktrinin yayınlanmasında Araf'ın diğer dünyadaki ruhların bilinmeyen kaderi ve bu korkuyu hafifletme çabalarının ve diğer dünyadaki ilişkilere daha fazla ışık tutması sebebiyle çıkan kaygının doğrudan bir sonucu olduğu söylenebilir. Araf fikrinin sadece bir kavramdan ziyade, bir ruh olarak, ölümden sonra ve Son Yargıdan önce ruha olanlara olan ilginin arttığı bir zamanda olması mantıklıdır.⁴⁷⁸

Le Goff'un "Neden ölümler istedikleri gibi dolaşmaya ya da huzur içinde dinlenmeye bırakılmasın?" sorusuna bu cümlelerin Orta Çağ halkı için Le Goff'un belirtmiş olabileceğinden çok daha somut ve fiziksel bir anlamı olabileceğini söyleyen Schmitt dünyevi alem ve diğer dünya arasındaki bağlantılara tutunmasını sağlamak, onları düzenlemek için başka bir nedeniydi. Kilise hayaletler ve doğaüstü olayların yanı sıra intikamcılar da bir bakıma evcilleştirdi. Artık onlar iğrenç ve korku nedeni değildi. Daha çok acımaya odaklandılar. Bu masalların, doktrini için bir taşıyıcı olarak yayılmasını destekleyen Kilise, bu hayaletlerin yavaş yavaş ölüyle ilgili diğer inançlara yol açmasına neden oldu. Hayaletler artık insanlar tarafından Araf'ın varlığının bir kanıtı olarak görüldüler.⁴⁷⁹

Cadı avı döneminden sonra Avrupa'da hayalet efsaneleri belirgin bir şekilde artmıştır. Çağdaş hayalet inancı ile büyücülük inançlarının kaynakları üzerine yapılan bir çalışmayı ayıran şey, ilkinin ezici bir şekilde masallara sahip olması ve bu şekilde tanınması veya yalnız bir bireyin başına gelmesi, ikincisinin her zaman daha büyük bir

⁴⁷⁶ Aksan, s. 358.

⁴⁷⁷ Aksan, s. 360.

⁴⁷⁸ Boyacı, s. 74.

⁴⁷⁹ Jean Claude Schmitt, **Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society**, The University of Chicago Press, Chicago, 1998, s. 125-126.

grup insanı veya ajanları içermesidir. Hayalet hikayelerini anlatmak ya da onlara inanmak sivil kovuşturma konusu değildi. Bu büyücülük için bulunan mahkeme kayıtları ve yasal mekanizmalarla çelişir. Büyücülük aktörleri tanımlanabilen, denenebilen, cezalandırılabilen bir tehlike iken, hayaletler aynı tehlikeyi somutlaştırdıkları için daha az baskıya maruz kalmıştır.⁴⁸⁰

Hayaletler kaygı, belirsizlik ve çelişki temalarını birleştirir. Aidan Anthony O'Lynn yaptığı Doktora çalışmasında Protestan Almanya ve İngiltere'nin erken modern dönemde ruh ve hayalet inancı üzerinde mükemmel bir zeminde olduklarını belirtmiştir. Her iki ülke de kendilerini Reformun standart taşıyıcıları olarak görür. Her ikisi de aslen pagan Kuzey Avrupa, Cermen veya Slav saçaklı Cermen kültürleridir. Owen Davies, hayalet inancının çoğunlukla Protestan olan ülkelerde daha fazla olduğunu iddia etmiştir. Bu durumu açıkça reddeden bir reformasyona rağmen ölümlerin ruhları, öfkelenen bir ruh olarak karşımıza çıkar. Katolikliğe ve geçmişe yönelik bir belirsizlik, doğrudan reform ve erken dönem hayalet inancının gelişimine kadar uzanabilir.⁴⁸¹

Protestan öğretimi kuşkusuz son derece sağlam görünüyor... Peter Marshall, Protestanlığın karşı çıktığı bu ruh inancıyla “komployu kaybettiğini” ileri sürmüştür. Bu daha çeşitli ve korkunç bir hayalet olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Katolik öğretiminde, hayaletler Araf'tan yardım istemek için ayrılan ruhlar olabilir. Protestan öğretisinde ise, hayaletler ya ölümleri taklit eden bir iblis, keşiş hilesi, ve hokkabazlık ürünü ya da kişinin kendi hayal gücü ve duyularının yanlış bir yaratığıydı.⁴⁸² Buna rağmen hayaletler görülmeye devam etti. Neredeyse tüm dini gruplar arasında ve her sosyal statüde bulundu. Öte yandan Bob Scribner, “Protestanlığın hayaletlerle ne yapacağına asla emin olamayacağını” iddia etti. Dahası ritüel ve kutsal yollardan yoksun bırakıldığı için yardımcı olamamıştır. Reform, ruhlar hakkında endişeleri ortadan kaldırmamıştır. Protestan ruhlar, hayaletler, huzursuz ruhlar ve her şeyden önce zamansız veya tehlikeli ölümler kalın bir popüler Protestan inancının modern alt tabakası olarak devam etmiştir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Aidan Anthony O'Lynn, **Ghost of Place and Spirits of War: Spectral Belief in Early Modern England and Protestant Germany**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Bristol, School of History, 2018. s. 23.

⁴⁸¹ O'Lynn, s. 5.

⁴⁸² O'Lynn, s. 11.

⁴⁸³ O'Lynn, s. 12.

Nancy Caciola, Orta Çağ ruhlarına yönelik kendi çalışmasında, hayalet inancının Orta Çağ Avrupa'sında bir pagan inancının kalıcılığını gösterdiği fikrini reddetmiştir. Eski motifleri ve ruh tropiklerini Hristiyanlık dininin doğaüstü yapısında kabul etmiştir.⁴⁸⁴

Bu efsaneler aynı zamanda farklı amaçlarla kullanılmak istendi. Ölü ruhların hikayesinin dirilişle bir ilgisinin olduğu öne sürüldü. Katolik bedensel diriliş doktrininin doğru olduğu gibi. Paganizmin hâlâ hayati olduğu bir alanda pastoral sorumluluklarla suçlanan biri olarak Thietmar'ın bu efsaneleri neden bulduğunu görmek kolaydır. Sonuçta bir korku ve acıma ile kaynaşmış, ibadetle birleşmiş bir gelenek sundular. Diriliş doktrininden şüphe duyanlara bir cevap olması bakımından mantıklıdır. Kısacası Thietmar, dirilişi öğretmek için canlı cesetler hakkında geleneksel bir yerel inancı bir tür kama olarak kullanıyordu. Hristiyan inancının merkezi vaadidir. Thietmar'a göre hayaletler ve intikamcılar hakkındaki hikayeler faydalıdır çünkü öteki dünya için doğrudan kanıtlar sunar.⁴⁸⁵ “Ahlâki olarak iyi ve kötü olan insanlar neden şöl'ün karanlık kasvetinde eşit olsun? Hristiyanlar şöl veya “çukur” dan Purgatif çıkarımlar yaptılar.”⁴⁸⁶

2.9. ARAF'IN KATLARI: DANTE'NİN ARAFI

Ünlü İtalyan şairi Dante'nin (ö. 1321) yazdığı İlahi Komedi'si (La Divina Commedia) Batı edebiyatının en önemli eserlerinden olup Avrupa'da Kitab-ı Mukaddes'ten sonra en çok okunan kitaplar arasına girmiştir. Burada ki Commedia özel isim değil o dönemde sonu iyi biten edebi çalışmaların bir adıdır. Dante İlahi Komedyasında cehennem, Araf ve cennete yaptığı hayali yolculuğundan bahseder. Dante otuz beş yaşında iken Paskalya haftası boyunca bedenlen yaptığını söylediği Ahiret yolculuğuna 7 Nisan perşembe'yi 8 Nisan cuma'ya bağlayan kutsal gecede nasıl gittiğini bilmediği Kudüs yakınlarındaki karanlık bir ormanda kendisini bulur ve

⁴⁸⁴ O'Lynn, s. 13.

⁴⁸⁵ Nancy Madeville Caciola, **Revenants, Resurrection and Brunt Sacrifice**, Critical and Historical Studies on the Preternatural, Pennsylvania State University, Penn State Universty Press, 2014, Cilt: 3, No: 2, s. 321.

⁴⁸⁶ Andrew Skotnicki, **God's Prisoers: Penal Confinement and the Creation of Purgatory**, Modern Theology, Department of Religious Studies, Manhattan College, 22:1 January 2006, s. 92.

buradan yolculuk arkadaşı Vergilius ile beraber önce cehenneme inerek orayı gördükten sonra yine Vergilius’la birlikte Araf’a geçip buradan cennete ulaşır.⁴⁸⁷

İki şair bu hayali yolculuklarında cehennemin karanlıklarından çıkarak cennetlik ruhların çıktıkları sahil -günahların kefareti ödemesine gitmeden önce- ruhların bir süre kalıp bekledikleri Araf önüne gelirler. Araf dağının yükseldiği adanın kıyısına gelirler ve karşlarına çıkan Araf’ın muhafızı Cato’dan dağa çıkmak için izin isteyerek ada sahiline yönelirler. Bu sırada Araf’ın önünde bekleyen bazı ruhları görürler. Bunlar Aforoz edilenler, ihmalciler, kaza ile ölen ancak son dakika tövbe edenler ve ihmalci hükümdarlardır.⁴⁸⁸ Araf Dağı koni biçimindedir, yükseldikçe çevresi daralmaktadır.⁴⁸⁹ Dağı tırmanmaya başlayan bu ikili Araf’ın birinci katına gelirler.

2.9.1. Birinci Kat

Yedi kat olan Araf’ın birinci katına gelen Dante Araf’ın daracık kapısını, duvar çatlağını andırır bir yarık gibi tasvir eder. “Kapının altında, oraya çıkmaya mahsus, ayrı renkte üç basamak ve daha ağzını açıp tek söz söylemeyen birde kapıcı (melek) vardır.”⁴⁹⁰ İlk basamak beyaz mermerdendir. Beyaz renk insanın işlediği günahlardan ötürü tam anlamıyla pişmanlık getirebilmesi için saklı bir şey kalmadan vicdanını apaçık görmesi demektir. İkinci basamak siyaha yakın bir renktir, çatlaklarla kaplı, girintili çıkıntılı, yanık bir taştan oluşmaktadır. Bu da günah çıkartan bir kimsenin suçlarını sayıp dökmesi için kalbinin parçalanması gerektiğini gösterir. Üçüncü basamak alev kırmızısı bir renktir. Kırmızı renkte, işlediği günahlardan ötürü pişmanlık duyan ve günahlarını papaza itiraf eden kişinin tövbekâr olmak yolunda gösterdiği isteği temsil eder. Dante elmaştan yapılmış gibi gördüğü eşikte⁴⁹¹ tanrı meleğinin iki ayağını görür. Kendi isteğiyle ve rehberi eşliğinde (Vergilius) bu üç basamaktan yukarı çıkar, meleğin ayaklarına kapanır ve kapıyı açmasını ister.

⁴⁸⁷ Mahmut H. Şakiroğlu, “İlahi Komedyâ” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt: 22, ss. 68-70.

⁴⁸⁸ Dante Alighieri, **La Divina Commedia Purgatorio (İlahi Komedyâ Araf)**, ter. Feridun Timur, 9. Basım, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 8-51.

⁴⁸⁹ Alighieri, s. 90.

⁴⁹⁰ Merdivenlerin bu üç basamağı pişmanlığı, itirafı ve sevinmeyi temsil eder.

⁴⁹¹ Elmas burada, günah çıkaran papazın sebat ve metanetini gösteren bir semboldür.

Melek kılıcının ucuyla Dante'nin alnına yedi P harfi⁴⁹² çizer. “İçeri girdiğin zaman bu yaraları yıkamaya gayret et” diye tembihler ve Petrus'un kendisine verdiği beyaz-sarı altın ve gümüşten anahtarla kapının kilidini⁴⁹³ açar. Kapı açıldığında kulağına gelen ilahinin tatlı etkisiyle içeri girerler.⁴⁹⁴ Araf'ın birinci katında “kibirliler” vardır ve Dante buradaki ruhlarla konuşur. “Bunlar gözleri önlerinde, dizkapakları göğüslerine birleşmiş, günahlarının derecesine göre değişen ağır yükler altında sürüne sürüne yürümek zorundadırlar.”⁴⁹⁵

2.9.2. İkinci Kat

Dante rehberi Vergilius eşliğinde ikinci kata girerken alnına çizilmiş olan P harflerinden birinin (kibir) silindiğini fark eder. Araf'ın ikinci katına çıktıklarında burada hasetçilerin ruhlarına rastlarlar. “Gözkapakları çelik tellerle dikili olduğundan, dünyada haset dolu bakışlarıyla yercesine soydaşlarına bakmış olan gözleri şimdi artık hiçbir şey görmez haldedir.” Üstad Vergilius Dante'ye: “Bu dairede hasetçi günahkârlar kırbaçlanır. Kırbaçlanan hasetçilerin kırbaçları sevgiden örülmüştür.”⁴⁹⁶ der. İstekler bölüşmekle azalan şeylere bağlanırsa, yürekler haset duygularıyla kabarır. Ancak yürekler Tanrı sevgisine çevrilirse, hasetten yüreklerinizde eser kalmaz. Çünkü yukarıda bizim sözünü söyleyenlerin sayısı ne kadar artarsa, her birinin hissesine düşen mal o ölçüde çoğalır şeklinde açıklama yapar üstad. Dante'nin aklı böyle bir şeyi almamıştır paylaşmakla mal nasıl çoğalır? Üstad cevap verir: “yukarıda bulunan o sonsuz nimet (Tanrı), onu çıkaran parlak cisme koşan ışıklar gibi aşka doğru koşar.

⁴⁹² Yedi günahı gösteren sembol, yedi P harfiyle gösterilir ve Araf'ın her bir katından çıkarken bu yedi günaha ait semboller her katla alakalı olarak birer birer Dante'nin alnından silinir. Alighieri, s. 70. *Yedi Günah*: Hristiyanlıkta Ölümcül olarak bilinen yedi günah bilerek ve isteyerek yapıldığı için cezalandırılması gereken günahlar kategorisindedir. Bunlar: “Şehvet, oburluk, açgözlülük, tembellik, öfke, kıskançlık, kibir” den oluşur. Bkz. Necati Sümer, Katolik Mezhebinde Yedi Ölümcül Günah Problemi”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sayı: 11/5, 2016, ss. 482-498.

⁴⁹³ Melek elbisesinin altından iki anahtar çıkarır. Bunların biri altından diğeri gümüşten. Altın papazlara verilmiş olan günah çıkarma yetkisini gösterir ki İsa çarmıha gerildikten sonra bu yetkiyi papazlara vermiştir. Gümüş anahtar ilahiyat biliminin sembolüdür. Günah çıkarırken Papaz ilk olarak beyaz anahtardan, yani teolojiden faydalanır. Bu anahtarı kullanmak çok bilgi ve ustalık gerekir. Çünkü papaz günah çıkardığı kimsenin kalbine olduğu kadar elindeki kanunun ruhuna da iyi nüfuz etmemişse yanılması ve yanlış karara varması çok kolaydır.

⁴⁹⁴ Alighieri, s. 70-71.

⁴⁹⁵ Alighieri, s. 72.

⁴⁹⁶ Alighieri, s. 90.

Ne kadar sıcaklık bulursa kendini o kadar verir. Merhamet ne kadar ateşlenirse, onda bulunan ezeli erdem de o kadar fazlalaşır.”

2.9.3. Üçüncü Kat

Göz gözü görmeyecek kadar karanlık olan üçüncü katta hiddet suçunu işlemiş olan ruhlar vardır. Dante birtakım sesler işitir. Bunlar “Agnus Dei!”⁴⁹⁷ diyerek selamet ve mağfiret vermesi için, günahları silen Tanrı Kuzusuna yalvarıyorlardı. Hiddet ve öfkenin düğümünü çözmekle uğraşan ruhlardır bunlar.⁴⁹⁸ Öfke ve hiddet suçunu işlemiş olanların ruhları ceza yeri olan dumanın içindedir.⁴⁹⁹ Bu kattan çıkarken Melek, hiddet ve öfkenin işareti olan üçüncü P’yi Dante’nin alnından siler.⁵⁰⁰

2.9.4. Dördüncü Kat

Dördüncü katta ise *accidia* (tembellik) günahını işlemiş olan ruhlarla karşılaşılır.⁵⁰¹ Gece yarısına doğru Vergilius Dante’ye her erdemin ve her günahın başı olan aşk hakkında bilgi verirken bir ruh kafilesi koşarak iki şairin önünden geçer. Bunlar dünyevi yaşamlarında tembellik edenlerin ruhlarıdır. Bu ruhlar burada koşmakla meşgullerdir çünkü dünyevi yaşamlarında hep tembellik etmişlerdi. Ruhlar “çabuk olalım çabuk!” diye bağırıyorlardı. “Yetersiz aşkımızdan⁵⁰² ötürü vakit kaybetmeyelim. Çünkü iyi olama isteği ilahi gufranı yeşertir.”⁵⁰³ başka bir ruh kafilesinin şöyle dediğini işitir: “Şeria mirasçılarını görmeden, denizin kendileri için yarıldığı kavim yok oldu.⁵⁰⁴ Ağır sıkıntılara Anchises’in oğlu ile beraber sonuna kadar dayanmak istemeyenler, kendi kendilerini şansız, şerefsiz bir hayata sürüklediler.”

⁴⁹⁷ Tanrı’nın kuzusu İsa.

⁴⁹⁸ Alighieri, s. 111.

⁴⁹⁹ Alighieri, s. 117.

⁵⁰⁰ Alighieri, s. 121.

⁵⁰¹ Alighieri, s. 118.

⁵⁰² Ödevini gerektiği şekilde yerine getirmemek.

⁵⁰³ Alighieri, s. 128.

⁵⁰⁴ Şeria mirasçılarını görmeden: Beni İsrail vaat olunmuş ülkeye kavuşmadan anlamında. Denizin kendileri için yarıldığı kavim: Musa peygamberin önderliğinde Mısır’dan kaçarak Kızıldeniz’den geçen İsrailoğulları. Bunlar sonradan Musa’ya karşı geldikleri için helak olmuşlardır. İçlerinden yalnız iki kişi kurtulmuştur. Bkz. Alighieri, s. 129.

2.9.5. Beşinci Kat

Beşinci kat Hasislik ve müsriflik yapan kulların ceza gördükleri kattır. Bu katta cimriler azap çekmektedir. Geldiğinde yüzleri yere dönük olarak yere serili yatan zavallı ruhların yaşadıkları sürece “Adhaesit pavimento anima mea”⁵⁰⁵ diyerek yana yakıla ağlayarak itiraf etmektedirler. Dante yere yüzükoyun yatan ruhlardan biriyle konuşur. “Ey görüntü” der “Sen ki Tanrı’ya dönmek için ihtiyacın olan şeyi”⁵⁰⁶ gözyaşlarıyla olgunlaştıran bir ruhsun ne olur söyle bana sen kimdin” der. Daha önce otuz sekiz gün Papalık makamında kalan Ruh ona: “Ben Petrus’un ardılı idim, ne yazık ki geç yola geldim. Roma ruhani reisi olunca hayatın yalan olduğunu anladım. Gördüm ki insanın kalbi bir türlü rahata kavuşmuyordu. İçimde bu hayatın sevgisi alevlendi. Hasisliğin elinde esir, Tanrı’dan ayrı kalmış sefil bir ruhtum” der.⁵⁰⁷

2.9.6. Altıncı Kat

Boğazlarına gereğinden fazla düşkünlük gösterdikleri için Araf’ın altıncı katında aç ve susuz olarak kalan ruhlar vardır. Dante “Labia mea, Domine”⁵⁰⁸ diye inleyen ve şarkı söyleyen ruhların sesini işitir. Hepsinin gözleri çukura kaçmış, mahzun, yüzleri solgun, vücutları o kadar zayıflamıştı ki derileri kemiklerine yapışuyordu. Onları düşünerek içinden “İşte Maria’nın kendi öz evladını yediği zaman Kudüs’ü kaybeden insanlar!”⁵⁰⁹ der. Bunların gözleri taşsız yüzüklere benziyordu. Ağlayarak ilahi okuyan bu ruhlar boğazlarına gereğinden fazla düşkünlük gösterdikleri için, şimdi burada aç ve susuz kalarak paklaşıyorlardı. Oburlar, hayatlarında damaklarından başka bir şey düşünmemişler, ağızlarını hep yemek için açmışlardır. Şimdi de Araf’ta Tanrı’dan ruhları için besin istemektedirler. “Meyvelerden ve yağmur halinde çimenlerin üzerine dökülen sudan yükselen koku, yemek ve içmek arzusuyla yakıp kavuruyor bizi.”⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Ruhun toza toprağa bağlandı: Mezmurlardan alınmış bir mısra.

⁵⁰⁶ Doldurması gereken çile anlamında.

⁵⁰⁷ Alighieri, s. 134-135.

⁵⁰⁸ “Tanrım dudaklarımı aç” (devamı: ki sana hamdüsena edeyim), Zebur’dan alınmış bir mısra..

⁵⁰⁹ Maria: MS 70 yılında Kudüs’ün ablukası sırasında kendi çocuğunu yiyen bir Yahudi kadın.

⁵¹⁰ Alighieri, s. 160.

2.9.7. Yedinci Kat

Yedinci katta ise yanarak paklaştıkları alevlerin içinden geçen ve son merdivene varan şehvet düşkünleri yer alır. Burada yüksek sesle “Virum non cognosco”⁵¹¹ diye haykıran ruhlar daha sonra alçak sesle ilahi okumaya başlıyorlardı. İlahiden sonra “Diana ormanda kaldı ve Venüs’ün zehrini duymuş olan Helike’yi oradan kovdu!”⁵¹² diye bağııyorlardı. Sonra tekrar ilahi okumaya başlayarak evliliklerinde iffetlerini koruyan karıkocaları övüyorlardı. Yeni gelenler “Sodom ve Gomora!”⁵¹³ diye, ötekiler de: “Pasiphae” ineğin içine giriyor, amacı boğayı kızıştırmak!” diye avaz avaz bağııyorlardı. Sonra kimisi güneşten kaçıp Rhiphaei dağlarına, kimisi soğuktan kaçıp kumlara uçan turnalar gibi, bir kafiye gidiyor, bir kafiye geliyor ve ruhlar gözyaşları arasında çığlık atıyorlardı.⁵¹⁴ Ruhlar artık buradan yedinci kattan arınmış olarak cennete girerler.

Dante Üstadım dediği Vergilius’la hayali olarak seyahat ettiği Araf’ı kısaca bu şekilde tasvir eder. Araf dağı cehennem ile cennet arasındadır, yedi kattan oluşur ve yukarıya doğru her bir kata çıkıldıkça günahın derecesi ve azabın şiddeti azalır.

Purgatory Dante için umutsuz bir yer değildir. Işığa doğru uzanan bir umut dağıdır. Bu açıdan cezalandırma değil iyileşme amaçlanmaktadır. Araf’ın temeli ölen, inancı zayıf, sevgide kusurlu ruhların, sevgi dolu bir kurtarıcının ellerinde hala iyileşebileceğini düşünmektir.⁵¹⁵

⁵¹¹ “Ben hiçbir erkek tanımıyorum” Meryem’in, gebe kalacağını haber veren Cebrail’e (a.s) cevabı.

⁵¹² Heleike, Diana’nın yanında bulunan bir peri kızıdır. Jüpiter’in arzusuna boyun eğmesi üzerine, Diana onu ormandan kovar, o da sonradan Büyükayı Takımyıldızı olur. Bkz. Alighieri, s. 177.

⁵¹³ Kitab-ı Mukaddes’e göre Sodom şehriyle beraber göksel ateşin yok ettiği Gomora eski Filistin şehirlerindendir.

⁵¹⁴ Alighieri, s. 179-180.

⁵¹⁵ Paul E. Duggan, Purgatory A Final Purification The Church’s Belief, **The Priest**, November, 2013, s. 39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM VE HİRİSTİYANLIKTAKİ ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. KUR’AN-I KERİM VE KİTAB-I MUKADDES AÇISINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

Araf terimi Kur’an-ı Kerim’de Araf suresi içerisinde iki yerde geçmektedir. Araf suresi 46. ayette: “İki taraf arasında bir perde ve Araf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki cennetliklere, “Selam olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemiş ama bunu ummakta olan kimselerdir.” Bu ayet Araf kelimesinin açıkça zikredildiği ilk ayettir. Bu ayetten hiçbir yoruma gerek kalmadan Araf’ın iki tarafla (bu iki taraftan maksat cennet ve cehennem ya da cennetlikler ve cehennemlikler) bir bağlantısının olduğu ve Araf denen bu yerin üzerinde birtakım kimselerin bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Araf kelimesinin ikinci kez zikredildiği yer ise Araf suresinin 48. ayetinde geçmektedir: “Araf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: “Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.” Bu ayet ve 46. ayet bize Araf üzerinde bulunan adamların iki taraf ile konuştuğunu göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’i temel alarak baktığımızda Araf’ın iki taraf arasındaki perdenin üst kısımları olduğu anlaşılır. Araf üzerinde bulunan kimselerin kimler olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Kesin olarak bildiğimiz bu kimselerin iki tarafla da konuşabildiği ve bu iki tarafı simalarından tanıdığıdır. Fakat bu kimselerin günahkârlar olduğu, azap gördüğü ya da günahı ve sevabı eşit gelen kimseler olduğu söylenmemektedir. Ancak ayetlerden çıkarılan anlamlar doğrultusunda bu kimselerin derece olarak üstün konumda oldukları daha yüksek bir ihtimaldir.

Hıristiyan Kutsal kitaplarına baktığımızda Araf (Purgatory) terimine rastlamamaktayız. İlk dönem Hıristiyan kaynakları içerisinde de yer almayan bu inanç Orta Çağ’da Katolik inanç esaslarına dahil olmuştur. Bu inanç Kitab-ı Mukaddes’te geçmemesine rağmen bazı pasajlara atıfta bulunulmuştur.⁵¹⁶ Bu pasajların Araf’ın varlığına dair bir kanıt niteliğinde olduğu ileri sürülmektedir. En çok öne sürülen ve en önemli pasajlardan biri Eski Ahit’in Makkabiler kitabındadır. 2/12:40-46 da

⁵¹⁶ Bu pasajlardan bazıları için bkz. Matta, 12:31-32; Matta, 5:25-26; Matta, 18:32-35; Matta, 20:15.

ölülerin günahlarından arınmaları için kefarete ödemeleri gerektiği belirtilir. Yine Yeni Ahit'ten bazı pasajlar Araf'ın varlığına kanıt olarak gösterilir. Bunların arasından kanıt olarak gösterilen ilk ve en önemli pasaj ve hatta belki en anlaşılır ve diğerlerine göre açık olan pasaj 1 Kor. 3:10-15'tir. Burada ölümden sonra arındırıcı bir ateşin olduğu kabul edilir. Bu pasajda "...kişinin inşa ettiği şeyler yanarsa zarar edecek, kendisi kurtulacak ancak ateşten geçecek" şeklinde belirtilir. Ancak bu ateş Araf ateşi midir? yoksa cehennem ateşi mi? Kesin bir çıkarım yapmak zor görülmektedir. Bunun gibi kabul edilen diğer pasajlarda da Araf'ın varlığı açık bir şekilde geçmese de ruhların günahlarından arınmak için ateşle azap göreceği ve bu şekilde bir arınmanın olacağı vurgulanmaktadır. Bunun dışında Araf'ta kalış süresi ve yeri belirtilmemektedir. Yine bu pasajlardan anladığımız, eğer bu kefarete ve ateşten geçmeyi Araf olarak kabul edersek kesinlik kazanacak bir husus şudur ki Katolikler açısından Araf günahkârlar için vardır ve orada bir bedel ödenecektir.

Kur'an-ı Kerim'de Araf ve Araf'takilerin varlığı hiçbir yoruma gerek kalmadan açıkça geçmektedir. Fakat Araf'ın tam olarak nasıl bir yer olduğu ve Araf'takilerin kimler olduğu hususuna yine ayetler ışığında müfessirlerin yorumlarıyla ulaşılmıştır. Hristiyanlık'ta ise vurgulanan pasajlardan çıkarım yaparak Araf'ın var olduğu sonucuna ulaşmak zor görünmektedir. Nitekim Katolikler dışındaki mezhepler buna inanmamış bazı din adamları da bu pasajları Araf'ın varlığına kanıt olarak kabul etmemişlerdir. İslam ve Hristiyan Kutsal kitaplarını göz önünde bulundurduğumuzda Araf teriminin anlam farkı da karşımıza çıkmaktadır. Kur'an Araf'ı iki taraf arasındaki perdenin üst kısmı olarak tanımlarken, Kitab-ı Mukaddes'te Araf'ın nasıl bir yer olduğu belirtilmemekte ancak ölümlerin kefarete ödedikleri bir yer olduğu ima edilmektedir.

3.2. İNANÇ ESASLARI BAKIMINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

İslam'da ve Hristiyanlık'ta Araf inancı ahiret hayatına yönelik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da bu dünyanın bir imtihan yeri olduğu, kıyametin kopacağı, herkesin hesap vereceği, iyi işlerde bulunanların cennetle mükâfatlandırılacağı, Allah'a inanmayan ve kötü amellerde bulunanların ise cehennemde azap görecekları vurgulanmaktadır. Ahirete iman Kur'an'da "...Allah'a

ve Ahiret gününe inanıp güzel ve faydalı işlerde bulunanlar için Allah katında büyük mükafatlar vardır. Onlar ne korkar ne de mahzun olurlar.”⁵¹⁷ ayetinde olduğu gibi İslam inanç esaslarından biri olarak Kur’an’ın birçok ayetinde Allah’a iman ve ahirete iman birlikte vurgulanmaktadır. Ancak ahiret alemine dair kavramlardan biri olarak karşımıza çıkan Araf meselesi Kur’an’da geçse dahi Araf kelimesinin anlamına ve Araf ehlinin kimler olduğuna dair görüşlere yapılan yorum ve tahliller sonucu ulaşılmıştır. Bu durumda yapılan bu yorumlara inanmayı gerekli görmek doğru olmayacaktır. Araf inancı İslam açısından baktığımızda iman esasları arasında yer alan bir konu değildir.

İslam dininde olduğu gibi Hristiyanlık içinde büyük öneme sahip olan ahiret inancı iman esaslarındandır. Hristiyanlık özellikle diriliş teması üzerine kurulmuş, Tanrı krallığının kurulacağı günün geleceği önemle vurgulanmıştır. Ahiret inancı havariler kredosu’nda, dirilişe ve ebedi olan yaşama inanırım şeklinde vurgulandığı gibi Kitab-ı Mukaddes’in birçok yerinde de geçmektedir.⁵¹⁸ Hristiyanlar için Tanrı, adaleti gereği, imtihan dünyasında kişilerin gerçekleştirdiği iyilikleri ödüllendirecek ve kötülükleri cezalandıracaktır. Hristiyanlık’ta bir inancın dogma halini alabilmesi için aranan bazı şartlar vardır. Bunlar: Kitab-ı Mukaddes’te geçmesi, alınan Konsil kararları ve Kilise babalarının görüşleridir. Araf inancı için Kitab-ı Mukaddes’teki bazı pasajlar kanıt olarak gösterilmiştir. Hristiyan Kilisesi ilk olarak 1274 yılında ikinci Lyon Konsilinde Araf inancını kabul etmiştir. Bazı Kilise babaları da Araf’ın varlığına dair fetva vermiştir. Bu şekilde Araf inancı Katolikler açısından inanç esaslarına dahil edilmiştir.

Katolikler açısından baktığımızda Araf inanç esaslarına girecek kadar önem arz etmektedir. Araf’ta ruhların azap gördüğü düşünülürse Araf, cehennemin küçük ve hafifletilmiş bir versiyonudur. Daha çok küçük günah sahibi kimselerin cennete gitmeden önce arınmaları için gerekli olan bir yerdir. Kitab-ı Mukaddes’te ahiret hayatı ve safhaları Kuran-ı Kerim’de olduğu gibi geniş ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmemiştir. Dolayısıyla bazı şeyleri sonradan açıklığa kavuşturma ihtiyacı görülmüştür. Kur’an-ı Kerim’de ise ahiret hayatına genişçe yer verilmiş birçok ayette önemi vurgulanmıştır. Araf meselesi Müslümanlar açısından bakıldığında sorun olan

⁵¹⁷ Bakara, 2/62.

⁵¹⁸ İlgili bazı pasajlar için bkz. Vahiy, 7:13-17; Mezmurlar, 12:2; Matta, 10:18; Markos, 1:15.

bir mesele değildir. Berzah alemi, Kıyamet, hesap, mizan, amel defterleri, cennet cehennem vb. safhalar açık bir şekilde Kur'an'da anlatılmıştır ve bunlara inanmak Müslümanlar açısından vaciptir. Araf'ın ve Araf'takilerin varlığına dair İslam'da bir ihtilaf yoktur. Mesele Araf'ın tam olarak nasıl bir yer olduğu ve Araf'takilerin kimler olduğudur. Bunlara da yine Kur'an ayetleri ışığında yapılan yorumlarla ulaşılmaktadır. Sonuç olarak Araf İslam açısından baktığımızda inanç esaslarına dahil olan bir konu değildir.

3.3. MAHİYETİ BAKIMINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

Kur'an'da Araf suresinin 46-49. ayetlerinde Araf'tan ve Araf'ta bulunan birtakım kimselerden bahsedilmektedir. İki taraf arasında (cennetlikler ve cehennemlikler ya da cennet ile cehennem) bir perdeden ve Araf üzerinde yani bu perdenin üzerinde de (perde, sur, dağ ya da engelin yüksekte kalan kısmında) birtakım adamların olduğundan bahsedilir.⁵¹⁹ Bu ayetteki perde Kur'an'da "Hicap" kelimesi ile ifade edilir. Müfessirler Araf'ın Hadid suresinde geçen "...derken aralarına, içinde rahmet, dışında azap olan kapılı bir sur çekilir"⁵²⁰ ayetinde ki sur ile benzer anlam taşıdığını belirtilmişlerdir. Ayetlerden anlaşıldığı gibi Araf iki tarafı birbirinden ayıran yüksekçe bir yerdir. Araf kelimesinin lügat anlamı, Arap dilindeki kullanımı ve ayetler ışığında Araf'takilerin bu surun tepesinde bulunan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu insanlar herkesten konum itibarıyla daha yüksek bir yerde bulunarak her iki taraftakileri gören, onlarla konuşan ve onları tanıyan kimselerdir. Araf'takiler hakkında en fazla kabul gören görüşten biri onların fazilet sahibi kimseler, peygamberler, şehitler ve melekler olduğudur. Diğer görüşe göre ise bu kesim, sevap ve günahları eşit gelen Araf'ta bekleyerek en son cennete girecek olan kimseler olduğu görüşüdür. Ayetlerin anlam ve akışına bakarak ayrıca Araf'takilerin özelliklerine bakarak bu görüşlerden birincisinin daha doğru olduğu görülmektedir.

Hristiyanlık'ta Latince bir kelime olan Purgare temiz hale getirmek arındırmak anlamındadır. Purgatory ise Hristiyan inancında ölenlerin hayatta iken yaptıkları affedilmemiş ancak affedilebilir bazı günahlardan cennete gitmeden önce ateş ile temizlendikleri bir ara yer anlamındadır. Bir ara yer olarak bahsedilen Araf'ın tam

⁵¹⁹ Araf, 7/46.

⁵²⁰ Hadid, 57/13.

olarak neresi ve nasıl bir yer olduğu belirsizdir. Dante İlahi Komedyasında Araf'ı cehennem ile cennet arasında bulunan bir dağ olarak tasvir etmiştir. Aynı zamanda inananlar Araf'ta kefareti ödedikten sonra temizlenmiş olarak cennete giderler tanımı yapılmakta ancak bu azabın süresi belirtilmemektedir. Bu azap ölümden sonra başlayıp son yargıya kadar devam mı edecektir? Ölenler buradan günahlarının bedelini ödedikten sonra nereye giderler ya da nerede beklerler? Hristiyanlar için Araf belirsiz bir konudur. Ancak İslamiyet'te Araf cennet ve cehennem ya da cennetlikler ile cehennemliklerin arasında, her iki tarafı da gören yüksek bir yer olduğu görüşü çoğunlukla kabul görmüştür. Zaten ilgili ayetler ve Araf'ın kelime anlamı da bu yöndedir. Dirilişten sonra Araf'ta bulunacak olan bu kesim, cennetlikler ve cehennemlikler hesap görüp gitmeleri gereken yerlere gidinceye kadar burada beklerler.

Hristiyan inancında Araf hakkında öne sürülen pasajlar belirsiz olduğu için Araf'ta bulunanlar hakkındaki bilgiye tefsir ve yorumlarla ulaşılır. Kutsal ruha karşı küfre düşmeyen Mesih'in yolunda olan fakat bazı küçük günahları ve kusurları olan kimseler Araf'ta arınıp cennete gider. Kutsal ruha karşı küfre düşenler ise cehenneme gideceklerdir. Hristiyan Araf inancının İslam'daki Araf inancından ayrıldığı noktalardan biri azap görme konusudur. İslam inancında Araf'takiler hakkında fazilet sahibi kişiler, peygamberler, şehitler ya da melekler gibi üstün konumda bulunan kimseler olduğu görüşünü kabul edersek Araf'takiler daha çok mükafatlandırılacak kesim olmaktadır. Hristiyanlık'ta ise durum bunun tam tersidir. İslam inancında en fazla kabul edilen ikinci görüş olarak Araf'takileri günahı ve sevabı eşit gelen kimseler olarak kabul etsek dahi Araf yine de azap görülen bir yer değil onlar için dirilişten sonra bir umut ve bekleme yeri olacaktır. Hristiyan Araf inancını İslam'daki Araf inancından ayıran bir diğer nokta ise bu aşamanın gerçekleşeceği zaman dilimidir. Hristiyan Araf inancına göre ölümden sonra ilk yargı vardır ve bunun sonucuna göre günahkârlar Araf'ta azap görür. Yani kıyametten ve dirilişten önce berzah hayatı dediğimiz zamanda gerçekleşir. İslam'da ise kıyametten ve dirilişten sonra mahşerde hesap görüleceği zaman diliminde gerçekleşir ve hesaptan sonra Araf'takiler cennetteki yerlerine giderler.

İslam'daki Araf inancı ile Hristiyanlık'taki Araf inancı arasında genel olarak bir benzerlik olmasa bile kısmen de olsa bazı benzerlikler göze çarpmaktadır.

Hristiyanlık'ta Araf için yapılan tanımlardan biri: "iyilikleri cennet için yeterince büyük olmayan ve kötülükleri cehennem için yeterince büyük olmayanların kefareti ödedikleri yer"⁵²¹ şeklindedir. Hristiyanlar için Araf aslında hafif kusurlu kimselerin kefareti ödedikleri yerdir. Bu tanım bize İslamiyet'te "sevapları cennete girmeleri için yeterli gelmeyen ve günahları da cehenneme girdirecek kadar büyük olmayan" yani "günahı ve sevabı eşit olanlar" görüşü arasındaki benzerliği düşündürmektedir. Hristiyanlar için bu konum aslında ne cennetlik ne cehennemlik arada kalmış kimselerin bulunduğu bir konum iken, İslam'da da eğer ikinci görüşü kabul edersek ne cennete ne de cehenneme girebilmiş arada kalan insanların bulunduğu yer olacaktır. Aralarında ki farklardan biri Hristiyanlık'ta bu kimseler azap görecekken, İslamiyet'te burası bir bekleme yeri olacaktır ve aralarındaki diğer bir fakta gerçekleşme zamanıdır. Bu noktada bu iki dinin birbirinden etkilenmiş olduğu söylenebilir.

Katolik Kilisesi Araf inancını ilk olarak 1274'te ikinci Lyon Konsilinde kabul etmiştir. Araf'ın kabul edildiği zaman açısından düşünülürse İslamiyet'teki görüşler daha eskiye dayanmaktadır. Örneğin Razi (ö. 1210), Taberi (ö. 923), Zemahşeri (ö. 1144), Kurtubi (ö. 1273), Matüridi (ö. 944) gibi Müslüman düşünür ve alimlerin yaşadıkları zaman dilimi düşünülürse -ki bundan önce sahabelerden nakledilen hadisler vardır- Hristiyanların İslam'daki Araf inancını bildikleri ve bundan etkilenmiş olabilecekleri akıllara gelmektedir. Nitekim Hristiyanlar arasında önemli bir kaynak olan ve Kilise tarafından da kabul gören İlahi Komedyasında Dante cehennemden çıktıktan sonra Araf'a gelir. Araf yükseldikçe daralan bir dağdır.⁵²² Dante Araf'ı cehennem ile cennet arasında koni biçiminde bir dağ olarak tasvir eder. İlahi Komedyada birçok ana motifi ve ayrıntısı ile İslami temellerle benzerlik göstermektedir. Bu hususa ilk defa Gabriel-Joseph Edgard Blochet dikkat çekmiş (Sources musulmans de la Divine Comedie), fakat tam olarak sesini duyuramamıştır. Daha sonra Miguel Asin Palacios, aynı konuyu daha kesin bilgiler ve örneklerle gösterdiği La Escatologia musulmana en la Divina Comedia adlı eserinde, Dante'nin Ebü'l-Ala el-Maarri'nin Risaletü'l-Mekkiyye'sinden faydalandığını, Ebu'l Leys es-Semerkandi, Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi ve Ebu Zeyd es-Sealibi'nin

⁵²¹ Cottrell, s. 2.

⁵²² Alighieri, s. 90.

eserlerinden de faydalanmış olabileceğini ileri sürmüştür. Asin Palacios görüşlerini şu dört nokta etrafında toplamıştır: 1. Kitabın konusu İslam'daki İsrâ ve Mirâç olaylarından alıntıdır. 2. Ahiret ile ilgili yer ve ceza kavramları İslam eskatolojisine göre düzenlenmiştir. 3. Esere etki eden Hristiyan kavramlarının da temelinde İslam düşüncesi vardır. 4. Dante ve çağdaşları İslam dünyası hakkında bilgi sahibidirler çünkü o zaman diliminde özellikle İspanya'da egemen olan İslam kültürü, Güney Avrupa'nın çeşitli yerlerine de etki etmekteydi. Asin Palacios, Dante'nin cehennem, Araf ve cenneti Müslüman düşünürlerin benzetmelerine ve İslam'a göre tanımladığını tespit etmiştir. Mesela cehenneme daima sola dönülerek inilmesi, Araf'a ise sağa doğru dönerek çıkılması da İslam'daki kerih yerlere sol ayakla, temiz yerlere sağ ayakla girilmesi sünnetine uygundur. Özellikle Carlo Alfonso Nallino, Enrico Cerulli, Giorgio Levi Della Vida, Umberto Rizzitano ve Giuseppe Gabrieli gibi İtalyan Şarkiyatçıları yazdıkları kitap ve çeşitli makalelerle onu destekleyerek, Dante-İslam ilişkisini daha geniş boyutlarda incelemişlerdir.⁵²³

Hristiyanlık'taki Araf inancı İslam'daki Araf inancından ziyade kabir azabına daha fazla benzemektedir. İslam'da Kabir azabı Berzah hayatında kıyametten önce gerçekleşecektir. Hristiyanlık'taki Araf inancı da Berzah hayatında gerçekleşir. Her ikisinde de azap gören bir kesim vardır. Her ikisi de ölüm ve diriliş arasındadır. İslamiyet'te azap dirilişe kadar devam eder. Fakat Hristiyanlık'ta süresi belli değildir. İslam'da kabir azabı Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Ancak "Firavun'un kavmini kötü bir azap kuşattı. Onlar sabah ve akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin koptuğu günde, Firavunun ailesini azapların en çetin olanına sokun denilecek!"⁵²⁴ ayeti müfessirler tarafından kabir azabına delil olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında İslam'da kabir azabı hususunda sahih olan hadisler mevcuttur.⁵²⁵ Ancak kabir azabının kimlere olacağı, ne tür azap görüleceği, yalnızca ruha mı, bedene mi, ruh ve bedene mi olacağı belirsizdir ve bu konudaki yorum ve tartışmalar hala devam etmektedir. Hristiyanlık'ta ise Araf'ta yalnızca ruhların azap gördüğüne inanılır. Kabir azabı konusunda tüm İslam mezhepleri arasında ittifak sağlanamamıştır. Ehli sünnet kabir azabını kabul ederken Mutezile reddetmektedir.

⁵²³ Şakiroğlu, s. 69.

⁵²⁴ Gâfir, 40/45-46.

⁵²⁵ Buhari, 24/Cenaiz, 86, (III, 1298).

Hristiyan Araf inancında ölenler için yapılan dua ve yardımın onların Araf'ta kalış sürelerini azalttığı ve onlara bu yolculuklarında yardımcı olduğuna inanılmaktadır. Nitekim Trent Konsili'nde de bu vurgulanmıştır. İslam inancında da ölen kimseler için yapılan duaların, verilen sadaka ve yardımların kabir azabını hafifleteceği inancı mevcuttur.

3.4. MEZHEPLER AÇISINDAN ARAF İNANCININ KARŞILAŞTIRILMASI

İslam mezheplerinden incelediğimiz Ehli sünnet mezhepler, Şia ve Mutezile Araf'ı ve Araf'takilerin varlığını kabul eder. Bu mezhepler arasında ayrılık Araf'takilerin kimler olduğu hususundadır. Ehli sünnet alimlerinden İmam Matürîdî ve Razi'ye göre bunlar fazilet ehli kimselerdir. Taberî'ye göre günahları ve sevapları eşit gelen kimselerdir ve en son cennete girecek olan kesimdir. Bazı Şia alimlerine göre fazilet sahibi kimselerken bazılarına göre bunlar Abbas, Hamza, Ali ve Cafer'dir. Bunlar sıratın bir yerinde otururlar sevenlerini yüzlerinin beyazlığından ve nefret edenlerini de yüzlerinin karalığından tanırlar.⁵²⁶ Mutezile alimlerinden Zemahşerî'ye göre bunlar amellerinde ki kusur nedeniyle Allah'ın emrini bekleyen ve sonunda cennete girecek olan kesimdir. Görüldüğü gibi Araf'ın varlığı ve Araf'ta bazı kimselerin bulunması konusunda İslam mezhepleri arasında bir ayrılık yoktur. Araf'takilerin kimler olduğu hususunda farklı yorumlar mevcuttur. Bu da bir ayrılık değil daha çok yorumlama farkıdır. Hristiyan mezheplerinden Katolikler için Araf, inanç esasları arasında yer alırken, Protestanlar Araf'ın varlığını hiçbir şekilde kabul etmezler. Protestan İncil'in Eski Ahit'ten eksik olan yedi kitabı, Katolikliğin öğrettiği ve Protestanlığın reddettiği şeyleri içerdiği için kaldırılmıştır. Dolayısıyla Eski ahit arasında yer alan Makkabiler kitabını Protestanlar kabul etmezler. Kitab-ı Mukaddes'in diğer pasajlarını ise Araf'ın varlığına delil olarak kabul etmezler. Ortodokslarda genel olarak Araf'ın varlığını kabul etmezler ancak Protestanlar kadar sert bir tutum sergilemezler. Bazı Ortodokslar için Araf, kısa bekleme yeri olarak kabul edilebilir. Günahkâr bir kişi, günah derecesine göre, bir bedel ödeyerek hatasından kurtulabilir.⁵²⁷ Hristiyan mezheplerinde Araf'ın varlığı konusunda ayrılık

⁵²⁶ Tabatabai, s. 174.

⁵²⁷ Küçük ve diğerleri, s. 514.

vardır. Bu bir tek Katolikler arasında kesin bir şekilde kabul edilmiş ve inanç esaslarına dahil edilmiştir.

SONUÇ

İslam’da Araf kelimesinin lügat anlamı, yüksek yer, tepenin üst kısmı, tanımak, bilmek, terim anlamı ise, cennet ile cehennem (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bulunan surun en yüksek yeri manasındadır. Hristiyanlık’ta ölümden hemen sonra başlayıp, dirilişe kadar devam edecek olan bir orta alem veya ara bölge Berzah/Araf (Refrigium) olarak tanımlanır. Ölüm ile diriliş arasındaki orta hal, geçiş-evre Araf olarak tanımlanır. Katolik inancına göre, dünyada işlenmiş birtakım günahlardan tövbe etmeden ölen kimselerin bu günahlarından cennete girmeden önce arınmaları gerekmektedir. Hristiyanlar için çok büyük günahları işlemenin cezası cehenneme gitmektir. Araf’takiler ise affedilebilecek nitelikte olan bazı küçük günahlarından dolayı dünyada iken kefaret ödemedikleri için ölümden sonra ateş ve ızdırıp vasıtası ile bu günahlarından Araf’ta arınacaklardır.

Araf kelimesi Kur’an’da bir surenin sadece iki ayetinde geçmektedir. Kur’an’ın başka ayetlerinde ya da Kütüb-i Sitte gibi muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir. Araf suresinin 46. ayetinde, cennet ve cehennemi mekân olarak birbirinden ayıran bir surdan ve ayetin hemen devamında da bu surun zirvelerinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bazı düşünürlerin tanımak, bilmek olarak verdikleri mana lügat anlamı itibarıyla mümkün bir izah olarak kabul edilse de Araf kavramını cennet ile cehennem arasındaki bu surun yüksek yerleri olarak kabul edilen görüşe kendimizi daha yakın görmekteyiz. Çünkü bu kavramın ayetteki bağlamı ve ayetin de önceki ve sonraki ayetlerle olan anlam bakımından bağlantısı bize bunu düşündürmektedir. Buna karşılık Hristiyanlık’ta Eski ve Yeni Ahit’te terim olarak Araf kelimesi geçmemekle birlikte bazı pasajlara atıfta bulunularak Katolikler tarafından bu pasajlar Araf’ın varlığına delil olarak kabul edilmiştir. Kutsal Kitap’ta Araf hakkında kısıtlı bilgilerin olmasından dolayı bu konu hakkındaki bilgiler genellikle bazı kilise babalarının görüşleri, tefsir ve yorumları çerçevesinde gelişmiştir. Latince bir terim olan *Purgatorium* (temizleyici ateş), ilk defa Katolik Kilisesi tarafından Lyon Konsili’nde (1274) dile getirilmiş, ardından Floransa (1439) ve Trent (1547, 1563) konsillerinde onaylanarak, Katoliklerin inanç esasları arasına dahil edilmiştir. Bu yeni öğretiye karşı gelenlerin ise Kâfir/mürted olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Ancak Katolikler dışında Araf’ı kabul eden başka Hristiyan mezhepleri yoktur.

Kur'an'da Araf suresinin 46-49. ayetlerinden anlaşılan Araf halkı olarak bahsedilen bu kimselerin, iki taraf arasındaki surun, en yüksek noktalarında bulunan kimseler olduğu anlaşılır. Ayetlerde belirtildiğine göre onlar; cennet ve cehennem ehlini simalarından tanıyan, cennete girecek olanları selamlayarak karşılayan, onlara iltifatta bulunan, cehennemliklerin halini gördüklerinde Allah'a sığınan, cehennemliklere yaptıkları işlerin ve gittikleri yolun kendilerine bir fayda sağlamadığını söyleyerek onları adeta azarlayıp ve kınayan kimselerdir.

Araf halkı denilince genelde İslam kültüründe ilk etapta akla gelen sevap ve günahları eşit gelmiş, arada kalan bir topluluk olarak bilinmektedir. Ancak çalışmalarımız bize Araf ehli deyince kastedilen kimselerin peygamberler başta olmak üzere şehitler, sıddıklar, müminlerin en faziletli, hayırda önde olan kimseler ve melekler olduğunu belirten görüşün daha isabetli olduğunu göstermektedir. Ancak melekler olduğu görüşü ayette belirtilen adamlar lafzından dolayı -melekler dişilik veya erkeklikle nitelendirilmezler- fazla kabul görmemektedir. Araf'takilerin derece olarak diğer insanlardan üstün olduğu görüşünü Kur'an'daki bazı ayetlerde desteklemektedir. Ahiret gününde insanlar Allah'ın huzurunda toplandıklarında herkes dünyada yaptıkları amellere göre muamele görecektir. Vakıa suresi 7-14. ayetlerde üç sınıftan bahsedilir. Bunlar: iyi davranışlarda bulunan ve amel defterini sağından alacak olanlar, kötü davranışta bulunan ve amel defterlerini solundan alacak olanlar ve ayrıca her hayırda önde olan *sabikun* denen cennetliklerden de üstün olan bir kesim vardır. Bunlar Mutaaffifin suresinde "Allah'a yakın olanlar" şeklinde *illiyin*, olarak nitelenen kimselerdir. Dolayısıyla es-Sabikun, ehli illiyin ve Araf ehlinin aynı kişiler olduğu kanaatimizce daha uygun görülmektedir. Yine Nisa suresi 69. ayette Nebiler, Sıddıklar, Şehitler ve Salihler bir arada zikredilmiş ve kıyamet günü bu kimselerin bir arada olacakları ifade edilmiştir. Bu ayetler ve tefsirler ışığında değerlendirmede bulunduğumuz zaman Araf ehlinin cennetlikler ile cehennemlikler arasında kalan değil onlardan daha yüksek bir mertebeye sahip olan bir grup olduğunu söyleyebiliriz. Allah onları yüksek ve şerefli bir mekânda herkesi görüp şahit olabilecekleri bir mekânda tutmuştur.

"Günahı ve sevabı eşit kimseler" olarak ifade edilen görüş ikna edici görünmediği gibi ayetlerin akışına da uygun görülmemektedir. Bu görüşü savunan kimseleri o kanaate ulaştıran gerekçelerin başında birtakım zayıf hadislerin olduğu

görülmektedir. Kütüb-i Sitte’de bulunmayan bu hadislerin birtakım problemlere de açıklama getiremediği görülmektedir. Bu hususta, dünyaya gelmesinde bir suçu ve günahı bulunmayan veled-i zinaya bu rivayetlere dayanarak iyi bir mümin olsa dahi ebeveynlerinin günahından dolayı onları suçlu görmek, müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarını suçluymuş gibi göstermek ve onlara cenneti layık görmemek, günahı ve sevabı eşit bir zümre ortaya çıkarmak Allah’ın engin rahmetini ve adaletini sınırlamak demek olur. Ayrıca anne ya da babalarına iyi bir sebep olmaksızın karşı çıkanların, şehit olsalar bile cennete giremediklerini belirtmek ve bu sebeple ebeveynlerin elde ettikleri bu gücü kötüye kullanmalarına ve adaletsizlik yapmalarına izin vermek ne kadar doğru olacaktır? Ayrıca Allah yolunda öldürülenlerin mükafatı bu olmasa gerektir.

Diğer taraftan Kur’an’da Araf ehlinin yapacağı haber verilen o konuşmalar, ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen ve haklı konumda bulunan saygın kimselerin söyleyebileceği sözlerdir. Yoksa arada kalmış akıbeti belli olmayan, cennete girip giremeyeceğinden endişe duyan kimselerin o ifadeleri kullanmaları, rahat ve özgür bir şekilde konuşmaları kanaatimizce mümkün görülmemektedir. Kıyamet gününde onca sıkıntı ve zorluk içerisinde kişinin kendi akıbetini dahi bilmezken başkalarını suçlayıcı bir şekilde konuşması çok zor ve mantıksızdır. Kaldı ki Allah’ın huzurunda böyle konuşmak O’na yakın olmayı gerektirir.

Sonuç olarak İslam’da Araf denince yüksek bir mertebe, Araf ehli denince faziletli ve şerefli kimseler anlaşılmaktadır. Bu noktada Hristiyanlık’taki Araf inancı ile İslam’daki Araf inancı arasında benzerlik yoktur. Hristiyanlık’ta Araf bir arada kalma durumunu temsil etmekte ve arada kalan bu günahkâr kişilerin ateş ile temizlendikleri düşünülmektedir. Hristiyanlık’ta bu inancın dogma haline gelmesi 1400’lü yıllardan sonra olduğuna bakılırsa İslamiyet’teki bazı görüşlerden (günahı ve sevabı eşit olan kimseler görüşü) etkilenmiş olabilecekleri kanaatimizce mümkündür. Nitekim Dante İlahi Komedyasında Araf için *purgatorio* kelimesini kullanmış, bu kelimenin manası “günahlardan temizlenme yeri” olduğu halde yaptığı benzetme Arapça Araf kelimesinin sözlük anlamı olan (yüksek yer, dağ) ifadesini kullanmıştır. Hristiyanlık’taki Araf inancı daha çok İslam’daki Kabir hayatıyla benzerlik göstermektedir.

Ayrıca bu çalışmamızda Hristiyanlık'ta Araf inancının mitolojik kökenlerini incelediğimizde Araf inancının ortaya çıkmasında pagan kültürünün, Hristiyanlık içerisindeki eski inanışların etkisi olduğunu gördük. Nitekim Hristiyanlar arasında Araf'ın dogma haline geldiği zaman diliminde bazı folklorik inanışlar yoğun olarak mevcuttur.

Hristiyanlık içerisinde yapısı itibariyle bazı doğal özellikler ve inançlar birçok mitolojik unsuru beraberinde getirmektedir. Bu özellikler, insanlarda ölümlerin geri dönebileceğine dair bir inancın oluşmasına sebep olmuştur. Diriliş Hristiyan inancının temelinde vardır. Bu dirilişin İslam'dakinden farkı kıyamet kopmadan önce bu dünyada gerçekleşiyor olacaktır.

Özellikle Orta Çağ'da Hristiyanlık içerisinde ölümler toplumun bir parçası olmuş hatta bu tür vakalar -yürüyen ölümlerin mevcudiyeti- yazılı belgelerde ve mahkemelerde yer edinmiştir. Hortlak, vampir, cadı, hayalet vb. inanışlar antik çağlardan beri var olmuştur. Hristiyanlık'ta da bu tür inanışlar devam etmiş, toplumun hemen hemen her kesiminde görülmüştür. Özellikle bazı zaman dilimlerinde daha yoğun olarak yaşanmıştır. Bu inancın bu kadar gelişmesine ve yayılmasına sebep belki de insanı ölüm ötesinde bekleyen bilinmezliklerden kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık, diriliş inancı çerçevesinde gelişse de Yahudilik gibi ölüm ötesi hakkında fazla bilgi vermemektedir. Özellikle Orta Çağ döneminde ve Avrupa'da yayılan bu tür inançlar Araf inancının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Azizlerin mucizevi versiyonlarında ölümlerin geri dönebileceği inancı gelişmiştir. Kilise ve din adamları tarafından desteklenen bu hikayeler bu inancın gelişiminde rol oynamıştır. Bu tür inanışlar değişimi de beraberinde getirmiştir. Walter Map'ın buna tanıklık eden çalışmaları mevcuttur. Ona göre Araf yavaşça insanların inançlarına doğru yol alıyordu. İnsanların diğer dünya ve onu izleyen belirsizlikler hakkında hissettikleri korkuyla kökenleri vardı. Araf, bu korkunun yatışması ve yürüyen ölümleri etkilemekle kalmadı aynı zamanda Kilisenin politikasının bir sonucuydu. İyi bir gelir kaynağıydı. Hayalet öyküleri için inşa edilmiş olan bu şablon, diğer dünyayla ilişkileri biçimlendirecek ve böylece uymayan görüşlerin de önüne engeller getirecekti.

Hikayeler sadece halk inancının bir yansıması değil, Araf doktrininin daha da yayılması için bir araç olmuştur. Geri dönen bu hayaletler yardım edilmesi gereken

zavallı şeylerdir. Halk arasında yayılan bu hikayeler Araf'ın ortaya çıkmasında bir rol oynamıştır. Hıristiyanlık içerisinde de yapılan bazı çalışmalar bunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abuzarova, Ülker, **Ahret İnançının Dini-Felsefi Temelleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Akbaş, Muhsin, “Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnançının Dini ve Teolojik Temelleri”, **D.E.U. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2002, Sayı: 15, ss. 37-60.

Aksan, Yücel, “1450-1750 Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28/2.2013, ss. 355-368.

Alighieri, Dante, **La Divina Commedia Purgatorio (İlahi Komedi Araf)**, ter. Feridun Timur, 9. Basım, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2019.

Alper, Hülya, “Mukarrebîn” mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 31, ss. 128-129.

Atasağun, Galip, **Hristiyanlık’ta Dünyanın Sonu ve Ahret Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.

Ateş, Süleyman, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 3.

Ayar, Talip, “İslam”, **Dinler Tarihi**, (Ed. Baki Adam), 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.

Aydın, Mehmet, “Hristiyan İnançları”, mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, ss. 345-348.

Aydın, Fuat, “Melekut” mad., **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2004, Cilt: 29, ss. 45-47

Aytekin, Arif, “Ashabu’l Yemin” mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 472.

Batuk, Cengiz, “Kıyameti Beklerken: Hristiyanlık’ta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/2, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 5-36.

Bebek, Adil, “Sur” mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss. 533-534.

Bebek, Adil, “Matüridi’nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19 (2000), ss. 5-41.

Benton, William, “Purgatory”, **Encyclopedia Britannica**, The University of Chicago, USA, 1970, Cilt: 18.

Beydavi, Kadı Nusreddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş-Şirazi, **Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: 2.

Boyacıoğlu, Elif, **Demise of the Walking Dead: The Rise of Purgatory and the End of Revenancy**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent University Social Science Institute, Ankara, 2007.

Böcü, Ali, **Es-Suyuti’nin Şerhu’s-Sudur Bi Şerhi Hali’l-Mevta Ve’l-Kubur Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2005.

Buhari, Ebu Abdillan Muhammed İbn İsmail, **Sahih-i Buhari ve Tercümesi**, ter. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987, Cilt: 3.

Bultmann, Rudolf, **Theology of the New Testament**, (Ed. Charles Söns), New York, 1951.

Bursevi, İsmail Hakkı, **Ruhu'l Beyan Tefsiri**, ihs. Muhammed Ali Sabuni, Damla Yayınevi, İstanbul, 2002, Cilt: 3.

Caciola, Nancy Madeville, Revenants, Resurrection and Brunt Sacrifice, **Critical and Historical Studies on the Preternatural**, Pennsylvania State University, Penn State University Press, 2014, Cilt: 3, No: 2.

Caird, George B., **New Testament Theology**, (ed. L. D. Hurst), Clarendon Press, Oxford, 1995.

Catholics United for the Faith, **Purgatory**, Family and Faith Archdiocese of New Orleans, 2013.

Canty, Rev. M., P.P, **Purgatory Dogmatic and Ssholastic**, Dublin, 1886.

Canveren, Önder, “Martin Luther’in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 42, 2014, s. 154.

Cevetello, J. F. X, “Purgatory”, **New Catholic Encyclopedia**, (Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale), New York, 2003, Vol. 11.

Cevzi, Ebu'l Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed, **Zadü'l Mesir Fi İlmi't-Tefsir**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2019.

Cross, F. L., E. A. Livingstone, **The Oxford Dictionary of The Christian Church**, Oxford University Press, New York, 1997, s.1144.

Çamlıca, Aydın, **Ahret İnanç Üzerine Kelami Bir Değerlendirme: Ebu'l Mu'in En-Nesefi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019.

Çapku, Ahmet, **İbn Sina, Gazzali ve İbn Rüşd'de Eskatoloji** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Çelik, Ömer, **Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 2.

Çoban, Bekir Zakir, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

Demir, Konur Alp, "Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23, 2019, s. 142.

Demirci, Kürşat, "Hristiyanlık" mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, ss. 328-340

Demirci, Kürşat, "Kabir" mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt: 24, ss .33-35.

Derveze, M. İzzet, **Et-Tefsirü'l Hadis-Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 1.

DİB, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yayınları, 2. Baskı Ankara, 2006, Cilt: 2.

DİB, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara, 2006.

Dimond, Peter, **The Bible Teaches Purgatory. The Bible Proves the Teachings of**

the Catholic Church, New York, 2008, s. 108.

Duggan, Paul E., “Purgatory A Final Purification The Church’s Belief”, **The Priest**, November 2013.

Dursun, Turan, **Kur’an Ansiklopedisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

Ebussuud, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ebussuud Tefsiri**, ter. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 5.

Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, (çev. Ali Berktaş), 4. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, Cilt:1.

Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed’den Reform Çağına**, çev. Ali Berktaş, 3. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, Cilt: 3.

Er, E. Gülay, **Ölüm ve Ölümsüzlük Düşü Temasının Sinemada Vampir Karakterindeki Görünümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Erbaş, Ali, **Dinler Tarihi Araştırmaları-III**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2002, s. 202.

Erten, Aslı, **Halk Kültüründe Ötedünya Algısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2013.

Esed, Muhammed, **Kur’an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt: 1.

Firuzabadi, Macdü’l-din Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed, **Kamusu’l-Muhit Tercümesi**, ter. Asım Efendi, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2013.

Goff, Jacques Le, **The Birth of Purgatory**, Translated by Arthur Goldhammer, Scolar Press, England, 1990, s. 157.

Goldschmidt, Tyron and Aaron Segal, **The Afterlife in Judaism**, Wake Forest University Department of Philosophy, USA, 2017, s. 1.

Güder, Süleyman, **Hristiyan ve İslami Kurtuluş Teologlarının Öze Dönüş Mücadelesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Eser Çalışması), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Gündüz, Şinasi, **Hristiyanlık**, İsam Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2019.

Güneş, Serkan, “Yeraltı Mekânı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerine Etkisi”, **METU.JFA**, DOI: 10.4305/2010.2.7, ss. 125-129.

Güre, Mustafa, **Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 129.

Gürkan, Salime Leyla, “Ölüm” mad. **DİA** TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 32-34.

Halidi, Mevlana Şeyh Mahmud, **Ruhu’l Furkan Tefsiri**, 3. Bakı, Ahıska Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 13.

Harman, Ömer Faruk, “Kitab-ı Mukaddes”, mad. **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 75-76.

Harman, Ömer Faruk, “Endüljans” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 209-211.

Harman, Ömer Faruk, “Yahudilik” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 201-207.

Harman, Ömer Faruk, “Cehennem” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, ss. 225-226.

Hitchcock, Mark, “Hıristiyanlıkta Ölümünden Sonraki Hayat”, çev. Süleyman Turan, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 5 (2005), Sayı: 4, ss. 297-314.

Işık, Emin, “Araf Suresi” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt:3, ss. 259-261.

Izutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y.

İbn Acibe, Ebü’l Abbas Ahmet b. Muhammed el-Haseni eş-Şazeli, **Bahrü’l Medid Fi Tefsiri’l-Kur’an’il-Mecid**, ter. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 3.

İbn Kayyim, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez-Zürai el-Hanbeli el-Cevziyye, **İbn Kayyim Tefsiri-Bedaiu’t-Tefsir**, ter. Ahmet Ağırakça, Mehmet Emin Çimendağ, Polen Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 2.

İbn Kesir, İmadüddin Ebu’l Fida İsmail İbn Ömer, **Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri: İbn Kesir Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984, Cilt: 6.

İbn Kesir, **İbn Kesir Tefsiri**, ter. Savaş Kocabaş, Polen Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 4.

İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, **Lisanu’l Arab**, Daru’s-Sadır Yayınları, Beyrut, 1956.

İsfehani, Rağıb, **Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü**, ter. Abdülkadir Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012.

İslam Ansiklopedisi, **MEB**, MEB Yayınları, İstanbul, 1965, Cilt:1.

Jilg, Waltraud, **“Hexe” und “Hexerei” als kultur- und religionsgeschichtliches Phaenomen**. (Ed Georg Schwaiger), Tufelsglaube und Hexenprozesse, München, 1992, s. 45.

Kaçar, Turhan, “Montanizm: Erken Kilise’de Çatışan Gelenekler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:17, Sayı:1, 2002, ss: 39-59.

Kahya, Ömer, “Ölüm Sonrası Hayat: Sümerce Metinlerde Öteki Dünya”, **TAD**, 2018, Cilt:37, Sayı:63, ss. 49-76.

Karaküçük, Suna Arslan, “Korkunun Kadınları: Cadılar ve Cadıcılık”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt:13, Sayı: 2, Güz 2010, ss. 41-64.

Karatosun, Musa Osman, “Roma Katolik Kilisesinin Ahiret İnancı Üzerine Bir İnceleme”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, Cilt: 19, Sayı:2, ss. 646-660.

Katar, Mehmet, **Yaşayan Dünya Dinleri**, (Ed. Şinasi Gündüz), **DİB**, DİB Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016.

Katar, Mehmet, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık: Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü”, **Journal of Islamic Research**, 2007;20(3):330-339.

Klinger, Elmar, **Encyclopedia of Theology The Concise Sacramentum Mundi**, (Ed. Karl Rahner) The Crossroad Publishing, New York, 1986.

Kurt, Fatih, “İmam Matüridi’ye Göre Bazı Ahiret Aşamaları”, **Diyanet İlmi Dergisi**, Cilt:55 Sayı:3, (2019):641-662.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, **El-Camiu Li Ahkami’l Kur’an**, ter. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:7.

Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevazin b. Abdilmelik, **Letaifu’l İşarat**, ter. Mehmet Yalar, Harf Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt:2.

Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi**, 7. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

McDowell, Josh, **Diriliş Gerçeği**, (çev. Fikret Böcek ve Düzgün Aral), Nadir Kitap, İstanbul, 2011.

Madi, İpek, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Masih, Raed Abdul, **Is There Life After Death?**, Bethlehem University, 2016, s. 3.

Matüridi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el- Matüridi es-Semerkandi, **Te’vilatü’l Kur’an Tercümesi**, çev. Kemal Sandıkçı, 2. Basım, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018, Cilt: 5.

Mevdudi, Seyyid Ebu’l A’la, **Tefhimu’l Kur’an**, ter. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, Cilt: 2.

Michel, Thomas, **Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş**, Sak Ofset Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 98.

Mukatil, Ebul Hasan Mukatil Bin Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, ter. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 2.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri, **Sahih-i Müslim ve Tercümesi**, ter. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988, Cilt: 4.

Oğan, Kasım, **Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 11.

Okuyan, Mehmet, **Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret**, 8. Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul, 2018.

Olgun, Hakan, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18(2005): 327-346.

Oldridge, Darren, **İnsanlığın Garip Tarihi**, çev. Kerem Geçmen, Yerdeniz Yayınları, İstanbul, 2006.

O’Lynn, Aidan Anthony, **Ghost of Place and Spirits of War: Spectral Belief in Early Modern England and Protestant Germany**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Bristol, School of History, 2018.

Osei-Bonsu, Robert, Purgatory: **A Study of the Historical Development and Its Compatibility with the Biblical Teaching on the Afterlife**, **Philosophy Study**, 2(4), 2012, s. 289.

Ödemiş, Mehmet, “Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”, **KSU, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 30 (2017), ss.503-567.

Özalp, Hasan, **Farabi ve İbn Sina Düşüncesinde Ruh ve Ölüm Ötesi**, Ankamat Mat., Ankara, 2014.

Özarslan, Selim, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara 2013.

Paçacı, Mehmet, **Kutsal Kitaplarda Ölümötesi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

Pezdevi, Ebu'l Yusr Muhammed, **Ehli Sünnet Akaidi**, ter. Şerafeddin Gölcük, 7. Baskı, Kayıhan Yayınlar, İstanbul, 2019.

Preuss, Arthur, **Eschatology or The Catholic Doctrine of The Last Things**, London, 1918.

Raphael, Smcha Paull, **Jewish Views of the Afterlife**, Rowman & Littlefield, 2019.

Razi, Ebu Abdullah Fahrudin Muhammed b. Ömer, **Tefsir-i Kebir-Mefatihü'l Gayb**, ter. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, Cilt: 7,10.

Ringgren, Helmer, “Resurrection” mad, **Encyclopedia of Religion**, (Ed. Lindsay Jones, Thomson and Gale), New York, 2005, Vol. 11.

Ruderman, David B., “On Divine Justice, Metempsychosis, and Purgatory: Ruminations of a Sixteenth-Century Italian Jew”, **Jewish History**, 1(1), 1986, s. 22.

Sabuni, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, ter. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İz Yayınları, İstanbul, 2003, Cilt: 2.

Sancaklı, Saffet, “Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı”, **İ.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bahar, 2018/9 (1) 21-46.

Schmitt, Jean Claude, **Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society**, the University of Chicago Press, Chicago, 1998, s. 125-126.

Seyhan, Ahmet Emin, “Araf Ehli ile İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011/1, Sayı:26, ss. 111-129.

Skotnicki, Andrew, “God’s Prisoers: Penal Confinement and the Creation of Purgatory”, **Modern Theology**, Department of Religious Studies, Manhattan College, 22:1 January 2006, s. 92.

Soysaldı, Mehmet, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, DİB, **Dini İlmi Dergi**, 2001, Cilt: 37, Sayı: 4, ss. 59-76.

Sümer, Necati, “Katolik Mezhebinde Yedi Ölümcül Günah Problemi”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sayı: 11/5, 2016, ss. 482-498.

Şahin, M. Süreyya, “Cennet” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, ss. 374-376.

Şakiroğlu, Mahmut H., “İlahi Komedyâ” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt: 22, ss. 68-70.

Tabatabai, Allame Muhammed Hüseyin, **El-Mizan Fi Tefsiri-l Kur’an**, ter. Salih Uçan, 2. Baskı, Kevser Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt: 8.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Camiu’l Beyan Tevili’l Kur’an**, ter. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt: 4.

Taftazani, Sadeddin, **Şerhu'l Akaid (Kelam İlmi ve İslam Akaidi)**, ter. Süleyman Uludağ, 5. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

Taşdemir, Hasan, **Gazali'de Ölüm ve Sonrası Hayat**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014.

Taşpınar, İsmail, **Duvarın Öteki Yüzü -Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 123.

Thomas, Lynette, Heaven, Hell and Afterlife, **Singapore Baha'i Studies Review**, 3, 1998.

Tohtahunova, Rabia, **Dinlerde Kıyamet Fenomeni**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Topaloğlu, Bekir, “Ahiret” mad. **DİA** TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 1, ss. 543-548.

Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet” mad., **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 516-522.

Topaloğlu, Bekir, “Ölüm” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 34-35.

Toprak, Süleyman, **Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)**, 10. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2017.

Toprak, Süleyman, “Haşır” mad. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 16, ss. 416-417.

Türcan, Galip, **Kur'an'da Ahiret İnancı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.

Usta, İbrahim, “Das Fegefeuer Im Katholischen Christentum”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, ss. 97-120.

Uysal, Ekrem, “Ehli Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı”, **Batman Üniversitesi, İ.İ.F.H.D.**, 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 69.

Üzüm, İlyas, “Kıramen Kâtibin” mad., **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 59-60.

Vordermayer, Herbert, **Die Lehre vom Purgatorium und die Vollendung des Menschen: ein moraltheologischer Beitrag zu einem umstrittenen Lehrstück aus der Eschatologie**, Innsbruck, Wien: Tyrolia-Verl., 2006.

Waardenburg, Jacques, “Protestanlık” mad., **TDV**, DİA Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 351-354.

Waren, Helen, **Oxford Dictionary**, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 508-509.

Wellman, Jack, **What Do Christians Believe About Purgatory? What Does The Bible Teach?**, Prison Fellowship, 2011.

Yalduz, Alparslan, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, **Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2003, ss. 257-296.

Yaltırık, Mehmet Berk, “Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları”, **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık, 2013, Yıl: 6, Sayı: 16, ss. 187-232.

Yavuz, Ömer Faruk, “Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2006, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 159-198.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Araf” mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 259.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 106-108.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Kıyamet Alametleri” mad., **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt:25, ss. 522-525.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Yayınları, İstanbul, t.y., Cilt: 4,7.

Yeğin, Abdullah, **Yeni Lügat**, 3. Baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1975.

Yüksel, Emrullah, “Hesap” mad., **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt:17, s. 240.

Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza, **Tacu'l-Arus**, Beyrut, t.y, Cilt: 6.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi, **El-Keşşaf An Haka'iki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'i-Ekavil Fi Vucuhi't-Tevil**, çev. Abdülaziz Hatip ve diğerleri, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2017, Cilt: 2.

Zuhayli, Vehbe, **Tefsirü'l-Münir**, 2. Baskı, Bilimevi Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt: 4.

İNTERNET KAYNAKLARI

Arkalexandra, **Philosophy and Ethics OCR GCSE The End of Life Philosophy 1-B60**, <https://arkalexandra.org/sites/default/files/Revision%20Notes%20-%20The%20End%20of%20Life.pdf>, (16.01.2020).

Besalel, Yusuf, “Yahudilikte Ahiret İnancı”, Şalom Gazetesi, 2012, s. 1, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-84391-yahudilikte_ahiret_inanci.html (17.01.2020).

Cambridge Dictionary, **Purgatory**, 2020, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/purgatory>, (26.02.2020).

Charles, Pope, **Purgatory: The Biblical Roots of a Sensible Teaching**, 2000, s. 1, <https://hscchurch.org/wp-content/uploads/2013/05/Purgatory.pdf> (17.01.2020).

ChristianForum, **Purgatory, Limbo, Hell and Hades, the Origin, and Does the Bible Teach Them**, 2012, s. 1, <https://www.christianforums.com/threads/purgatory-limbo-hell-and-hades-the-origin-and-does-the-bible-teach-them.7626354/> (27.01.2020).

Cottrell, Jack, **The Roman Catholic Doctrine of Purgatory by Jack Cottrell**, 2020, s. 2, http://www.orcuttchristian.org/Cottrell_Sparagna_Purgatory.pdf (27.01.2020)

Hanna, Edward "Purgatory", **In the Catholic Encyclopedia**, Vol: 12, New York: Robert Appleton Company, 1911, <https://www.newadvent.org/cathen/12575a.htm>, (1 Mayıs 2020).

Hodder Education, **Christianity: Beliefs and Teachings Chapter 5**, 2019, s. 182, https://www.hoddereducation.co.uk/media/Documents/RS/Chapter_5_Christianity_Beliefs_and_Teachings_sample_material.pdf, (25.01.2020).

Hontheim, Joseph "Heaven", **Catholic Encyclopedia**, Robert Appleton Company, New York, 1910. Cilt: 7, <<http://www.newadvent.org/cathen/07170a.htm>>. 12 Nisan 2020.

Pitre, Brant, **The Jewish Roots of Purgatory. For Bible Studies on CD, DVD, MP3**, 2020, s. 3, <https://cdn.shopify.com/s/files/1/1202/2816/files/jesus-and-the-jewish-roots-of-purgatory.pdf> (17.01.2020).

Yanarocak Sara, "Yahudi Mitolojisi ve Folkloru", **Şalom Gazetesi**, 2014, https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-89517-yahudi_mitolojisi_ve_folkloru.html, (24.04.2020).